

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ EĞİTİMİ BİLİM DALI

**10-12 YAŞ GRUBU ÇOCUKLARDA DİNÎ VE AHLAKÎ KAVRAMLARIN
ALGILANMA BİÇİMLERİ**

(Bolu-Dörtdivan Merkez Şehit Orhan Yalçın İlköğretim Okulu Örneği)

Zuhal KILIÇASLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR

KONYA-2013

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı	Zuhal KILIÇASLAN
Numarası	098310011004
Ana Bilim / Bilim Dalı	: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Tezin Adı	10-12 Yaş Grubu Çocuklarda Dini ve Ahlaki Kavramların Algılanma Biçimleri (Bolu-Dörtdivan Merkez Şehit Orhan Yalçın İlköğretim Okulu Örneği)

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zuhal KILIÇASLAN
	Numarası	098310011004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR
Tezin Adı	10-12 Yaş Grubu Çocuklarda Dini ve Ahlaki Kavramların Algılanma Biçimleri (Bolu-Dörtdivan Merkez Şehit Orhan Yalçın İlköğretim Okulu Örneği)	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “10-12 Yaş Grubu Çocuklarda Dini ve Ahlaki Kavramların Algılanma Biçimleri (Bolu-Dörtdivan Merkez Şehit Orhan Yalçın İlköğretim Okulu Örneği)” başlıklı bu çalışma 8.10/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Doç. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR	Danışman	
Prof. Dr. İbrahim COŞKUN	Üye	
Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU	Üye	

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Problem Durumu ve Problem Cümlesi	1
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Önemi	3
4. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
5. Araştırmanın Varsayımları ve Sayıtlar.....	4
1.BÖLÜM.....	5
KURAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1. Gelişim ve Gelişimin Temel Nitelikleri	5
1.2. Bilişsel Gelişim ve Bilişsel Gelişim Teorileri	7
1.2.1. Jean Piaget ve Bilişsel Gelişim Kuramı	8
1.2.2. Bilgi İşleme Kuramı	17
1.2.3. Jerome Bruner ve Bilişsel Gelişim Kuramı.....	18
1.2.4. Vygotsky ve Sosyal Bilişsel Gelişim Kuramı	19
1.2.5. Bandura ve Sosyal Bilişsel Kuramı.....	23
1.3. Dini Gelişim Teorileri	24
1.3.1. Allport ve Dini Yaşantının Olgunlaşması	24
1.3.2. David Elkind ve Dinsel Kimliğin Gelişimi	25
1.3.3. Ronald Goldman ve Dini Düşüncenin Gelişimi.....	27
1.3.4. Ernest Harms ve Dini Duygunun Gelişimi.....	29
1.3.5. Fowler ve İnanç Gelişimi	30
1.4. Ahlaki Gelişim Teorileri.....	32
1.4.1. Freud ve Ahlak Gelişimi	33
1.4.2. Erikson ve Ahlak Gelişimi	35
1.4.3. Bandura ve McDonald Ahlak Gelişimi	36
1.4.4. Sosyal Öğrenme Teorisi ve Ahlak Gelişimi.....	36
1.4.5. Davranışçı Kuram ve Ahlak Gelişimi	37
1.4.6. John Dewey ve Ahlaki Gelişim.....	38
1.4.7. Piaget ve Ahlaki Gelişim.....	38
1.4.8. Kohlberg ve Ahlak Gelişimi.....	41
1.5. Dini ve Ahlaki Gelişim Kuramlarının Değerlendirilmesi	43
1.6. Araştırma Hakkında Yapılan Benzer Çalışmalar	44
2.BÖLÜM	49
ARAŞTIRMANIN METODOLİJİSİ	49
2.1. Araştırmanın Modeli	49
2.2. Araştırmanın Yöntemi	50
2.3. Evren ve Örneklem.....	50
2.4. Araştırma Grubu ve Özellikleri.....	51
2.5. Verilerin Toplanması ve Analizi	51

3.BÖLÜM	53
BULGULAR VE YORUMLAR	53
3.1. Aile ve Yakın Çevre İle İlgili Bulgular ve Yorumlar	53
3.2.Öğretmenler ile İlgili Bulgular ve Yorumlar	54
3.3.Kitaplar ile İlgili Bulgular ve Yorumlar	54
3.4.Televizyon ve Bilgisayar ile İlgili Bulgular ve Yorumlar	54
3.5. Allah Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	55
3.6. Kıyamet Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	64
3.7. Melek Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları.....	70
3.8 Şeytan Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	80
3.9 Cennet Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları.....	86
3.10 Cehennem Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları..	94
3.11 Peygamber Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları.	101
3.12 Dua Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	109
3.13 Haksızlık Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları....	119
3.14 Saygı Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları.....	126
3.15 Güvenilirlik Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	134
3.16 Emanet Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları.....	141
3.17 Doğruluk Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları....	148
3.18 İyilik Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	154
SONUÇ VE ÖNERİLER	163
Sonuç	163
Öneriler.....	167
KAYNAKÇA	168
ÖZGEÇMİŞ	171

ÖNSÖZ

İnsan, çeşitli bedensel ve buna paralel zihinsel gelişim evrelerinden geçen ve bununla eş düzeyde eğitim alan ve eğitim veren bir varlıktır. Çocuğa her yaşta her bilgi öğretilmeyeceği gibi, öğretilcek bilgilerin çocuğun zihinsel gelişimine uygun olup olmadığı da oldukça önemlidir. Özellikle somut işlem döneminden soyut işlem dönemine geçiş sürecinde olan 10- 12 yaş aralığındaki öğrencilerin, din eğitimi almaya başlaması ve birçok soyut kavramla karşılaşması Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini önemli hale getirmektedir. Bu nedenle bedensel ve aynı zamanda zihinsel bir geçiş sürecindeki bu öğrencilerin dersteki soyut kavramları hangi düzeyde algıladıkları, soyut kavramların algılanmasında hangi etkenlerin önemli rol oynadığı gibi sorulara cevap aradığımız bu nitel çalışmada, 20 farklı öğrenci ile görüşme yöntemi kullanarak elde ettiğimiz veriler ışığında değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmamız, mevcut gelişim ve dini gelişim teorilerinin eksik bıraktığı bir boşluğu kendi kültürel değerlerimizi de göz önünde bulundurarak nitel görüşme yöntemi ile bu konuda bir yorum geliştirme amacını taşımaktadır.

Araştırmamın her aşamasında konu seçiminde bilgi ve birikiminden istifade ettiğim kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR' a, bilgi ve görüşlerini bizlerden esirgemeyen, yüksek lisans eğitimim boyunca derslerini takip ettiğim ve bu teze yön vermemde görüşlerine başvurduğum öğretim üyeleri hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Beni yetiştirmek için her türlü fedakârlığı yapan, en çekilmez olduğum anlarda bile bana sabırla yaklaşan, yüksek lisans eğitimim boyunca beni her zaman destekleyen ve yardımlarını hiç esirgemeyen çok sevdiğim aileme özellikle anneme sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmam süresince maddi manevi desteğini her an hissettiğim anlayışlı eşime, ihtiyaç hissettiğim her an yanımda olan, fikirlerini paylaşan ve fedakârlıklarını hiç esirgemeyen, her an yanımda olduklarını hissettiğim sevgili arkadaşlarıma, örneklem grubu içinde yer alan, öğrencilerime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Zuhal KILIÇASLAN

2013 SAKARYA

ÖZET

Bu araştırma, Dikab müfredatında yer alan ve tarafımızca belirlenen 14 dini ve ahlaki kavramın, somut işlemler basamağındaki çocukta nasıl algılandığı ve bunların hangi düzeyde olduğunu belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma, 2011–2012 öğretim yılında Bolu Dörtdivan ilçesinde bulunan 4. ve 5. sınıf öğrencilerinden oluşan 20 öğrenci üzerinde önceden belirlenmiş olan sorular çerçevesinde görüşme formu kullanılarak alınan cevaplar doğrultusunda ortaya çıkmıştır.

Araştırmada, 10-12 yaş arası öğrencilerin soyut kavramları büyük ölçüde algılayabildikleri, bazı öğrencilerin ise aile ve çevre kaynaklı olarak somut işlemler döneminde oldukları ve soyut kavramları somutlaştırarak algıladıkları görülmüştür.

Çalışmamız sonucunda görülen bir başka olguda şudur ki öğrencinin zekâ gelişiminde aile ve okul büyük önem taşımaktadır. Dini eğilimleri olan yahut bilgi düzeyleri yüksek aile çocuklarının soyut kavramlara aşina oluşunun kavram öğretimini kolaylaştırdığı bunun yanı sıra daha orta halli ve fazla dini bilgisi olmayan aile çocuklarının soyut kavramları algılamada güçlük çektikleri ve bu kavramları somutlaştırarak algıladıkları görülmüştür.

Araştırmamız, girişle birlikte dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın problem durumu ve problem cümlesi, amacı, önemi, sınırlılıkları ve varsayımlarından bahsedilmiştir. Araştırmanın birinci bölümünde tezin kavramsal ve kuramsal çerçevesi üzerinde durularak, bilişsel, ahlaki ve dini gelişim teorileri ve bu alanda yapılan bazı çalışmalar üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, çalışmanın metodolojisi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde bulgular ve yorumlar ortaya konmuştur. Son kısmında ise araştırmadan çıkan sonuçlar değerlendirilerek önerilere yer verilmiştir.

SUMMARY

This research takes place of curriculum of Dikab. Purpose of the research is determinate 14 religion, ethical concepts and perception of the child also identify which level they are in the digits of concrete operations. Research made with 20 students who are studying 4 and 5 classes in primary school. However research is emerged with interview form and predetermined questions also research based on answer of 20 students in that project in the scholar year in 2011-2012 city of Bolu- Dörtdivan.

In this research students who are 10-12 years old largely perceived abstract concept, some of them are perceived in the period of concrete operations embody abstract concepts provenance of family and environment.

As a result of this research there is another phenomenon which is family and school has important role with development of intelligence of the student. The family who has religious trend or high levels of knowledge affects their children also those children become familiar with abstract concept and facilitate the learning of the concepts. The children of family, who has more middle-class and non-religious knowledge experience difficulty perceive abstract concept, children perceive concept with in embody way.

This research formed with 4 chapters with introduction. Introductory chapter has status of the research problem, purpose, importance, limitations and assumptions are discussed. First chapter is about emphasis on the conceptual and theoretical framework of cognitive moral and religious theories and studies in this field. Second chapter provides methodology of the study. Third chapter is about reveal reviews and findings. The final section of the survey results evaluated with suggestions.

KISALTMALAR DİZİNİ

- a.g.e.** : Adı geçen eser
Ank. : Ankara
c. : Cilt
c.c. : Celle Celalûhû
Çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
h. no. : Hadis numarası
İ.Ö.O. : İlköğretim okulu
İst. : İstanbul
KPSS : Kamu Personeli Seçme Sınavı
Meb. : Milli Eğitim Bakanlığı
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy. : Sayı
Terc. : Tercüme eden
TV. : Televizyon
Vs. : Ve saire
Yay. : Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problem Durumu ve Problem Cümlesi

Kavram öğrenme hayat boyu devam eden ve düşünme var olduğu sürece var olacak olan bir süreçtir. Kavramlar konunun anlaşılmasında, mesajın alınmasındaki en önemli anahtardır. Kavramlar bilginin öğrenilmesi ve yeniden üretilmesinde aracı olan önemli bilgi formlarıdır. Kavramlar dünyayı anlamlandırma ve ilkeler geliştirmede de etkilidir. Dolayısıyla eğitim çoğu zaman kavramların öğrenilmesiyle ilgilidir.¹

İnsan hayatının ayrılmaz bir parçası olan eğitim, bireye belirli davranışlar kazandırma çabasıdır. Hayatın her aşamasında yer alan din eğitimi ise, soyut olması sebebiyle diğer disiplinlerden ayrılarak farklı ve zor bir alanı oluşturmaktadır

Soyut kavramların algılanması farklı kavramlarla betimlenmeye ve ortaya konmaya çalışılmış ancak hala insan zekâsının sınırları keşfedilememiş ve bu muamma tanımlanamamıştır. Bu nedenle 10-12 yaş arası çocuklardaki soyut olan dini kavramların hangi seviyede algılandığı araştırılması gereken bir konu olmuştur.

Gözünü açar açmaz kendini belli bir inanca sahip bir ailenin içinde bulan çocuk, duyduğu kelimeleri merak eder ve ilk olarak sorularına ailesinde ve çevresinde cevaplar arar. Yaşı ilerledikçe hayatı, kendini ve her şeyin yaratıcısı olduğunu öğrendiği İlah'ı tanımlamaya çalışır. Bu merak ve arayış, okulda kavramların öğretilmesi ile daha sistematik bir boyut kazanır.

Dini düşüncenin gelişmesi, din dilinin gelişmesi ile doğrudan ilişkilidir. Din dili ise, çoğu kez sembolik, mecazlarla dolu, büyük ölçüde soyut özellikler taşıyan bir dildir. Bu nedenle din dili ve kavramların anlatılmasına çocuğun zihinsel gelişimine uygun bir şekilde öğretime müsait hale getirilmesi, çocuğun kavramları algılamasında oldukça önemlidir.²

Teknolojinin hızla gelişmesi ve çocukların günümüzde birçok uyarana ve imkânla karşı karşıya olması algılama biçimlerini önem ölçüde etkilemektedir.

¹ Süleyman Akyürek “Din Öğretiminde Kavram Öğretimi”, İstanbul. 2004, s 22

² Süleyman Akyürek, a.g.e, s 23

Soyut kavramları anlama ve ifade etme becerileri de yaşanan çevreye göre farklılıklar göstermektedir. Bu kadar uyaran ve çevre şartları altında 10-12 yaş arası çocukların dini ve ahlaki kavramları algılama biçimleri, kavramları nasıl algıladıkları ve algılarına etki eden nedenlerin neler olduğu araştırmamızın problemi olmuştur. Bu temel probleme bağlı olarak şu alt problemlerden bahsedilebilir.

- Müfredat içerisinde bulunan dini kavramların algılanma seviyeleri nasıldır?
- Öğrencilerin en çok ilgisini çeken soyut kavramlar hangileridir?
- Soyut kavramlara karşı öğretimde ne gibi farklılıklar yapılabilir?
- Hazır bulunuşluğun soyut kavramların öğretilmesinde nasıl bir rolü vardır?

2. Araştırmanın Amacı

Yaşam biçimi olması yönüyle din, insan davranışlarının temelinin oluşturur. Diğer bir deyişle insan davranışlarını şekillendiren en önemli etkidir. Din, toplum, statü ve cinsiyet fark etmeksizin bütün insanlarda bir karşılık bulunmaktadır ve başlı başına soyut ifadelerden oluşarak sistemleşmiş bir varlıktır. Bu sebeple soyut kavramların algılanması ve anlamlandırılması oldukça önemlidir. Çünkü dini ve ahlaki kavramların yanlış anlaşılması yahut anlaşılabilmesi insan denen karışık ve çok yönlü varlığın sorunlar yaşamamasına, aradığı cevaplara ulaşamamasına sebep olacaktır.

İnsan yaşamının temelleri 0-12 yaşları arasına tekabül eden dönemdir. Bu dönemdeki değişim ve gelişimin sağlıklı ve sağlam bir süreç izlemesi gerekmektedir ki birey bu dönemden sonra dış dünya ile sağlıklı bir iletişim kursun.

Soyut kavramların anlaşılmasında bize yardımcı olacak gelişim teorilerinin büyük çoğunluğu Batı kökenli olup, daha çok Hıristiyan ve Yahudi kültürlerine uygulanan tecrübelerle dayanmaktadır. Bu nedendir ki İslam dinindeki kavramların algılanması yeni ve özgün modellerle sağlanabilir. Bu modellerin ortaya çıkması ve sistemleşmesi elbette ki uzun bir süreci ve yoğun bir çalışmayı

gerektirecektir. Bu modeller hayat bulduğunda günümüz teknoloji insanını anlamada çok büyük katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı özellikle Batı dünyasının ortaya koyduğu gelişim teorilerine göre somut işlemler basamağında olan 10-12 yaş arası çocukların DİKAB müfredatına dâhil olan soyut kavramların nasıl algılandığı ve bu algılamının hangi seviyede olduğunu belli sorularla tespit etmektir.

1.3. Araştırmanın Önemi.

Dikab müfredatında yer alan soyut dini ve ahlaki kavramların, somut işlemler basamağındaki çocukta nasıl algılandığı ve bu alanda yapılan araştırmaların sınırlılıkları, yaptığımız çalışmanın önemi şu şekilde ortaya koyuyor.

- Günümüz çocuklarının algılamalarının var olan gelişim teorileriyle karşılaştırılması,
- Soyut kavramların çocuğun zihninde nasıl bir karşılık bulduğu,
- Müfredattaki soyut kavramların ne kadar anlaşıldığı,
- Çevrenin ve ailenin soyut kavramları anlamadaki yeri,

gibi sorular sınırlı araştırmamızda ele alınmaya çalışılacak ve bu çalışmanın İslam kültürüne uygun bir model oluşturmada her hangi bir iddia taşımadan, daha çok yeni bir başlangıca yardımcı bir gayret olması temennimizdir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Gelişime müsait ve muhtaç bir varlık olan insanın, dindarlaşma süreci dinamik bir olgudur. Dışsal göstergelere sahip olmasına rağmen özünde içsel bir olgu olan din bireyin iç dünyasında geliştiğinden dinin insandaki boyutları doğrudan ölçülememektedir. Bu da dini çalışmaların başlıca zorlukları arasındadır. Bizim yapmış olduğumuz bu araştırmada Dikab müfredatında yer alan 14 dini ve ahlaki soyut kavramları 10-12 yaş grubu öğrencilerde algılanma biçimlerinin doğrudan ölçülememesi de çalışmayı belli sınırlarda yapmaya zorlamıştır. Çalışmamız nitel bir araştırma olup sınırlılıklarımızı şu şekilde

özetleyebiliriz.

- Araştırmamız, Bolu İlinin Dörtdivan İlçesinin Merkez okulundaki belirli öğrencilerle sınırlandırılmıştır.
- 2011-2012 Eğitim- Öğretim yılımda, 4.ve 5. Sınıflarda öğrenim gören 20 öğrenci ile sınırlıdır.
- Dikab müfredatında yer alan Allah, Cennet, Cehennem, Peygamber, Şeytan, Melek, Kıyamet, Dua, Haksızlık, Saygı, Güvenilirlik, Emanet, Doğruluk ve İyilik kavramları ile sınırlandırılmıştır.
- Araştırma, gözlemlenebilen saha ve zaman aralıklarıyla sınırlıdır.

1.5. Araştırmanın Varsayımları ve Sayıltıları

- Araştırmamızda 10-12 yaş arası çocuklarda dini ve ahlaki kavramların kısmen algılanabildiği varsayılmıştır.
- Sorulan soruların öğrenciler tarafından içtenlikle yanıtlandığı varsayılmıştır.
- Araştırmaya katılan öğrencilerin normal zekâ düzeyinde oldukları kabul edilmiştir.
- Araştırmada kullanılan soruların çalışmanın yapısına ve usulüne uygun olduğu, ölçmede yeterli olduğu var sayılmıştır.

1.BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Gelişim ve Gelişimin Temel Nitelikleri

Birçok farklı etkileşim sonucunda oluşan insan, nitelik ve nicelik olarak ilerleme gösterir. İnsanın nicelik olarak yani boy, kilo gibi fiziksel değişimine büyüme; bireyin yeni özellikler kazanmasına nitelik olarak seviye yükselmesine gelişim denmektedir. Gelişim, içerisine sosyal, psikolojik, bilişsel ve ahlakî kavramları alarak kapsamlı bir süreci oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra gelişim; büyüme, olgunlaşma, hazır bulunuşluk ve öğrenme kavramlarını da içine alan genel bir kavramdır.³ Yavuz'a göre "gelişim" doğum öncesinden başlayarak doğumla birlikte fiilen açığa çıkan ve sürekli devam eden dinamik bir işlerliktir.⁴

Çok yönlü ve bir o kadar da karmaşık bir süreç olmasından dolayı gelişimi tasnif ederek ele almak gelişimi izlemeyi kolaylaştırmıştır. Genel olarak kabul görmüş tasnif ise bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik, orta yaş ve yaşlılık şeklindedir. Gelişimi bir süreç olarak ele alan biyologların üç temel yaklaşımı vardır.

1.Biyolojik süreç olarak gelişim,

2.Çevrenin etkisi altında yapılaşan gelişim,

3.Biyolojik yapının ve çevrenin özelliklerinin birbirini karşılıklı etkiledikleri gelişim.⁵

Gelişim açıklanırken her kavram farklı bir süreci kendisine kaynak edinir. Bu sebeptendir ki hiçbir kuram gelişimi tam olarak açıklayamadığı için gelişim sürecini ele alırken tüm yaklaşımlara bütüncül bir gözle bakmamız gerekir. Bu sebeple insan denen çok değişkenli varlık söz konusu olduğunda her kuramın kültüre, zamana ve çevreye göre farklılıklar göstermesi kaçınılmazdır. Gelişimin bazı temel ilkeleri ve kritik dönemleri vardır. Bu ilkeler bireysel boyutta olan

³ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Ankara. 2005, s 24

⁴ Kerim Yavuz, , *Çocuk ve Din*, İstanbul. 1994, s 59

⁵ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul. 2000, s 336

gelişim durumlarının tümünde ortaktır. Aşağıda gelişim psikologlarınca üzerinde birleşilmiş temel bazı nitelikler ele alınmıştır.

- Gelişim, genetik ve çevresel değişkenlerin karşılıklı etkileşiminin ürünüdür. Göz rengi, cinsiyet, boy, zekâ gibi birçok yapısal özelliğin kalıtsal etkenlere bağlı olduğu, bunun yanında kalıtımla getirilen pek çok özelliğin de çevresel şartlarla şekillendirildiği kabul edilen bir gerçektir.

- Gelişim belirli bir sıra izler ve bir süreçtir. Yaşam boyu süren gelişim, belli aşamalardan oluşan ve her bir aşama bir öncekinden devraldığı birikim üzerine şekillenen bir süreçtir. Dolayısıyla bir evvelki süreci yaşamadan bir sonraki sürece geçme söz konusu değildir.

- Gelişimde kritik dönemler söz konusudur. Gelişimin kritik dönemlere özgü tipik özellikleri, düzenli ilerlerken aynı zamanda helozonik bir ilerleme vardır. Her dönemin gelişim hızı farklıdır ve insanın değişik dönemlerde değişik özelliklerinin gelişmesinin hızlandığı söylenebilir. Örneğin beden gelişimi hiçbir dönemde ergenlikte olduğu kadar karmaşık ve hızlı değişme göstermez.

- Gelişim içten dışa, baştan ayağa doğru gerçekleşir. Dolayısıyla gelişimde belli yönelmeler ve yönler vardır. Bunun yanında yine gelişim genelden özele ve parçadan bütüne doğru bir seyir takip eder. Bu organlarımızın ve bedenimizin önce ana kütesinin geliştiği detayların ise daha sonra geliştiği anlamına gelir.

- Gelişimde bireysel farklılıklar vardır. Bu farklılıkların kaynağı anne-baba kaynaklı yani genetik olabileceği gibi çevrelerin farklı olması da etkin olmaktadır.

- Gelişim bir bütündür. Bireyde meydana gelen değişme tüm gelişme alanlarının etkileşiminin ürünüdür.⁶

Gelişim tanımlarından da anlaşılacağı üzere bazı kuramlar bir adım öne çıkmıştır. Bu çalışmanın ileriki aşamalarında gelişim konusu bazı ana evre kuramları ele alınmak suretiyle ortaya konmaya çalışılacaktır.

⁶ Cemil Osmanoglu, “*Basmak Teorileri Açısından Dini Gelişim, İnanç Gelişimi ve Eğitimi*”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2007, s 8

1.2. Bilişsel Gelişim ve Bilişsel Gelişim Teorileri

Zihinsel ve bilişsel gelişim birbirlerinin yerine kullanılan kavramlardır. Zihinsel gelişim, bireydeki akıl yürütme, düşünme, bellek ve dildeki değişimleri kapsar. Zihinsel gelişmeyi tek cümle ile Erden ve Akman “ düşünme ve kavrama sisteminde ortaya çıkan gelişmeler” olarak tanımlıyor.⁷ Senemoğlu ise “ Bebeklikten yetişkinliğe kadar, bireyin çevreyi, dünyayı anlama yollarının daha kompleks ve etkili hale gelmesi süreci ” olarak tanımlamaktadır⁸.

“Bilişsel” terimi; bilgiyi, belleği, akıl yürütmeyi problem çözmeyi, kavramları ve düşünmeyi yani zihni içine almaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bilişsel gelişim ise algılama, bellek, düşünme, mantık, öğrenme, betimleme, kavram kazanma, problem çözüme ve akıl yürütme gibi bilişsel özelliklerin tümünün gelişimini içeren karmaşık bir süreçtir ve zihinsel gelişimin daha iyi anlaşılması için bazı kavramların bilinmesi gerekmektedir. Bunlar;

Gizilgüç: İnsanın kalıtımla getirdiği ve eğitim yolu ile ortaya çıkacağı varsayılan yetenek ve özellikleridir

Yetenek: Bireyin gizilgücünün bir kesimi olan yeteneklerinin, iş yapabilecek, uygulama yapabilecek, ürün üretebilecek, eyleme geçebilecek nitelikte geliştirerek açığa çıkarılmış kısmıdır.

Algılama: İç ve dış dünyadan edinilen bilgilerin yorumlanması, organize edilmesi ve yeniden bulunmasıdır.

İmge: Duyu organlarıyla alınan duyuların beyinde kalan izleridir. Bir imgenin oluşması için bir nesne ile yeteri kadar, bilinçli ve kontrollü zihinsel etkinlikler gereklidir.

Sembol: Eşya ve olayların geçici temsilcileri, kavramların kısımlarıdır. Sembollerin çoğu tek başına iş görmezler. Sembollerin kullanımında araç ve duyular önemlidir.

Kavrama: Bilginin iki ya da daha fazla kısmı arasındaki yeni ilişkilerin tanınabilmesidir. Yani bilginin yeniden düzenlenmesi ile ilgilidir.

⁷ Münire Erden ve Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi Gelişim- Öğrenme- Öğretme*, Ankara. 1998 s 61

⁸ Nuray Senemoğlu, (Edt: Esra Ceyhan), *İlk Çocukluk Döneminde Gelişim. Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi.* Eskişehir 2000 s14

Bellek: Bilgiyi kodlama, depolama, geri getirme vb. süreçleri kapsayan bir yapıdır.

Muhakeme: Daha önce öğrenilmiş bilgileri, belirli bir anlam çıkarma ve sonuca varma amacıyla birleştirme ve düzenleme sürecidir.

Düşünme: Bilginin ve çözümlerin nitelikçe değerlendirilmesidir.⁹

Kavramlar ışığında bilişsel gelişimin her türlü gelişim alanlarıyla ilişkili ve işbirliği halinde gerçekleşen ve zekâ gelişimini de kapsayan önemli bir gelişim olduğunu görmekteyiz. Zengin uyarıcı öğrenim yaşantıları, çocuğun, bilişsel gelişim süreci içinde olgunlaşmasına yardımcı olur. Uyarıcı bir ortam, çocukta, yeni uyarımların oluşmasını kolaylaştırır. Çocuk zihni sadece kendi keşiflerinin sonucu değildir, çevreden edindiği bilgi ve kavramsal âletler zihinsel gelişimine büyük kolaylıklar sağlar.¹⁰ Bireyin eğitim-öğretim süreci içerisinde, bilişsel öğrenme yaşantıları önemli bir yer tutar. Bu sebeple öğrenme etkinliklerinde çok sayıda duyu organına hitap edilmelidir.

Karmaşık bir yapıya sahip olan bilişsel gelişim tanımlarından bahsettikten sonra bilişsel gelişim konusunda en önemli çalışmaları ortaya koyan Piaget'in bilişsel gelişim kuramı ele alınmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Jean Piaget ve Bilişsel Gelişim Kuramı

Bilişsel gelişime ilişkin en önemli görüşü ileri süren İsviçreli psikolog Jean Piaget'e göre, çocuk, kendi dünyasına bir anlam kazandırabilmek için çevresindeki insan ve objelerle ilgili bir faaliyet içine girer. Çocuk, ilkel koordinasyonlardan, Piaget'in deyimiyle, soyut muhakeme, kuramsal sitüasyonları akılcı yolla düşünebilmek, zihinsel hareket ve kuralları düzenleyebilmek anlamına gelen işlemlere, yani daha karmaşık ve yüksek düzeydeki yapılara doğru belirgin bir çaba içerisinde.¹¹

Biliş, algı, hafıza ve düşünme süreçleri vasıtasıyla bireyin bilgi kazanma şeklini ifade etmektedir. Jean Piaget, bir çocuğun dünyayı bilişsel olarak anlamasının bir erişkinden farklı olduğuna inanmaktadır. Ona göre erişkinler ve büyük çocuklar, küçük çocukların anlama ve algılama yeteneklerinin ötesinde

⁹ Sevinç Demir, *Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Giden 36-60 Aylık Çocukların Bilişsel Gelişim Özellikleri açısından karşılaştırılması (Kütahya İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Eğitim Bil. Enst. İstanbul. 2010, s 19

¹⁰ Atalay Yürükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı. Çocuğun Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları*, İstanbul. 1992, s 86

¹¹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul. 1997, s 42

düşünme kabiliyetine sahiptirler. Piaget, çocuğun aktif ve gelişen zekâsı ile devamlı değişen çevresi arasındaki sürekli bir etkileşim olarak “biliş”in gelişimsel yönlerini vurgulamıştır.¹²

Piaget’e göre, bilişsel gelişim; beyin ve sinir sisteminin gelişimi ve olgunlaşması ile sosyal ve fiziksel çevreye bireysel uyumu sağlayan deneyimlerin etkileşimidir. Bilişsel gelişim, doğuştan getirilen iki süreç olan organizasyon ve adaptasyonun katkısı ile ortaya çıkmaktadır¹³. Piaget’e göre, gerek basit organizmalarda olsun, gerekse insan organizmasında olsun, bir takım süreçler öğrenmenin temelini oluşturur. Bu temel süreçlerden biri, çevreye uyum, diğeryse eylem, bellek, algı ve öteki zihinsel faaliyet türlerine ilişkin deneyimlerin organizasyonudur.

Organizasyon, basit süreçlerin üst sıradaki görme, dokunma, adlandırma gibi zihinsel yapılara inşa edilmesidir. Birey, organizasyon ile düşündüğü dünyaya sistemini kaynaştırmaktadır. Organize etme yetisi, ilk kez alışkanlığa ilişkin eylemlerin gelişiminde görülür. Doğumdan hemen sonra her bebek, çevresindeki objeleri ağızla araştırma eğilimindedir. Bebek objelere, dudaklarıyla temas eder ve eline değen yakınındaki objeleri de avucunun bütünüyle yakalar. İşte ard arda süregelme özelliğiyle belirlenebilen bu hareket ya da eylemlere Piaget, “şema” adını verir.¹⁴

Davranışın temelini oluşturan refleksler, çevredeki uyarılar sayesinde işlerlik gösterir. Bu yaşantı deneyimleri çocuğun zihninde birer şema olarak yerleşir. Çocuğun geçirdiği bütün uyaran ve ona bağlı hareket izleri, birer şema olarak zihninde zenginleşmeye neden olur.¹⁵

İster basit, isterse karmaşık olsun, şemaların başlıca karakteristiği, bütün içinde organize edilmiş olmaları, sık sık tekrar edilebilmeleri, böylelikle de diğer davranışlar arasında kolaylıkla ayırt edilebilmeleridir.

Adaptasyon ise, bireyin çevre ile etkileşimleri sonucu meydana gelen psikolojik yapılardaki devamlı bir değişimidir. Birey tecrübeleri özümlediğinde, var olan zihinsel yapıya yerleştirdiğinde ve tecrübelerinde zihinsel yapıya

¹² Gülten Ülgen ve Emel Fidan, *Çocuk Gelişimi*, İstanbul. 1983 s49

¹³ Ayşe Çukur, ”Kurum Bakımı Altında Bulunan Okul Öncesi Dönemi Çocukların Bilişsel Gelişim Düzeylerinin İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enst , Ankara. 1994, s 22

¹⁴ Haluk Yavuzer, a.g.e. s 43

¹⁵ Betül Aydın, “Çocuk ve Ergen Psikolojisi”, İstanbul. 2005, s 56

uymayanları serbest bırakarak zihinsel yapıyı değiştirdiğinde adaptasyon meydana gelmektedir. Uyum mekanizması sayesinde çocuk daha önce geliştirdiği şemasını değiştirir, uyarlama yapar¹⁶. Bu süreç, her bilişsel eylemde mevcut olan ve birbirini tamamlayan asimilasyon ve akomodasyon süreçlerinden oluşmaktadır. Bu süreçler, çocuğun çevresiyle etkileşimde bulunarak bir bilişsel gelişim döneminden bir diğerine geçmesini sağlamaktadır.¹⁷ Var olan şemaları yeni objelere aktarmak ya da yeni deneyimlere girişmek olayına özümleme denir. Çocuk bilgi şemalarındaki başarısıyla deneyimlerini asimile eder. Örneğin, bebek artan obje çeşitliliği karşısında emme refleksini diğer objelere de yöneltmek suretiyle yaygınlaştırır.

Asimilasyon yani özümleme, çocuğun sahip olduğu düşünce ve şemalara yeni bir düşünce veya şemayı yerleştirmesi, eski yapının yeni fonksiyon kazanması olarak tanımlanabilir. Uyum süreci özümleme davranışı ile birlikte bilişsel alanın daha da zenginleşmesini sağlar. Portakalı top gibi algılayarak itmesi, atması (özümleme) durumunda rengi, ağırlığı, zıplamayışı gibi özellikleri gözlemlemesi, çocuğun mevcut şemasını değiştirip, yeni bir uyarlama yapmasına sebep olur. Böylece bir başka nesne (portakal) ile ilgili bir şema veya kavramı geliştirmiş olur.¹⁸

Akomodasyon yani kendini uydurma, ortamdaki değişiklikler nedeniyle eski yaşantıları gözden geçirerek yeni obje, olay ve problemleri gerçek anlamında yaşantıları arasına sokmak olarak tanımlanabilir. Çevredeki yeni deneyimlerden yararlanarak şemaları değiştirmek yoluyla problem çözme olayına Piaget, uyum (akomodasyon) adını verir. Bebeklik döneminden itibaren uyum, çocuğun yaşamında keşfetme, deneme-yanılma, soru sorma, deneyimlerde bulunma gibi etkin olaylar biçiminde görülür.¹⁹

Şimdiye kadar bahsedilen Piaget'in çocuğun bilişsel gelişimi hakkındaki görüşlerini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz.

- Çocukların yetişkinlerden farklı olan bir zihinsel yapıları vardır. Onlar yetişkinlerin minyatürü değildir; onların dünyayı görme ve gerçeklere karar vermede kendilerine özgü yolları vardır.

¹⁶ Betül Aydın, a.g.e. s 59

¹⁷ Ayşe Çukur, a.g.e. s 22

¹⁸ Betül Aydın, a.g.e. s 56

¹⁹ Haluk Yavuzer, a.g.e. s 44

- Çocukların bilişsel gelişim süreçleri belli dönemlere doğrudur. Bu dönemler sabitleşmiş bir ardışıklıkta meydana gelir. Ardışıklık bütün çocuklar için önemlidir.

- Bilişsel gelişim dönemleri sabit bir sırada meydana geldiği halde, farklı çocuklar bir dönemden diğerine farklı yaşlarda geçerler.

- Bilişsel gelişim birbiriyle ilişkili 4 faktörden etkilenir:

1. Olgunlaşma: Fiziksel olgunlaşma özellikler merkezi sinir sisteminin olgunlaşması.

2. Tecrübe: Yakalama, hareket etme, somut objeler hakkında düşünme ve onlarla ilgili süreçler doğrultusunda düşünme

3. Sosyal Etkileşim: Oynama, konuşma ve diğer insanlarla özellikle çocuklarla iş yapma

4. Dengelenme: Olgunlaşma, tecrübe ve sosyalleşme süreçlerini bir araya getirerek zihinsel yapıyı inşa etme

- Piaget“İşlemler”i zihinsel olarak uygulanan faaliyetler olarak tanımlar. Onlar gerçek düşüncelerin önemli parçalarıdır ve işlemlerin bilinmesi gerekli olan boyutları şunlardır:

o Korunum: Nesnelerin sayı, uzunluk veya miktarının; pozisyon, şekil veya gruplamada değiştiği halde özde aynı kaldığının bilinmesi.

o Tersine Dönüştürebilme: Pozisyon, şekil, sıra ve benzeri herhangi bir değişikliğin tersine dönüştürülebilirliğini bilme.²⁰

Piaget, bilişsel gelişmenin yavaş yavaş oluştuğunu ve yüksek seviyelere ulaşmasının bazı kişilerin yaşamında daha erken dönemde gerçekleştiğini kabul etmektedir. Yine de belirli zamanlarda belli yeteneklere erişildiğine ve bir sonraki aşamaya geçmeye hazır oluncaya kadar erişilen bu noktada kalındığına inanmaktadır. Bir sonraki aşamaya ilerleme kişilerin yaşamlarında farklı zamanlarda gerçekleşiyorsa da Piaget, basamakların gerçekleşme sırasının herkes için aynı olduğunu ifade etmektedir. Piaget’in kognitif gelişimle ilgili çalışmaları her zaman zekâ kavramını açıklamayı amaçlayıcı niteliktedir. Piaget’in zekâyâ yaklaşımı diğer birçok psikologdan daha farklıdır. Piaget diğerlerinden farklı olarak çocukların verdiği doğru cevaplara değil, yanlış cevaplara dikkatini

²⁰ Ayşe Çukur, a.g .e. s 23

yoğunlaştırmış ve çocuklarda gördüğü ortak yanlılar, ortak düşünce biçimlerinin varlığını ona göstermiştir. Ve aynı yaş dönemi çocuklarının birbirine çok benzer bir tarzda düşündüklerini gözlemlemiştir. Bu gözlemlerden yola çıkarak çocuk ya da insan zihninin gelişimini belli devrelere ayırarak her bir devrenin nitelik olarak farklılaştığı düşüncesini ortaya atmıştır. Piaget, zekayı “denge” ve “uyum” kavramlarıyla açıklamaktadır. Bu bağlamda Piaget çocuğun emme refleksi gibi bazı reflekslerle dünyaya geldiğini ancak bebeğin zihinsel gelişiminde bu reflekslerden ziyade çevreden elde ettiği deneyimin önemli olduğunu söylemektedir. Çocuk bu deneyimler yoluyla belirli “şema”lar geliştirir, şemalardaki değişimler ise asimilasyon ve akomodasyon yoluyla gerçekleşir. Çocuk yeni bir durumla karşılaştığında asimilasyon ve akomodasyondan birini kullanarak “denge” durumunu korumaya çalışır.²¹

Piaget’e göre zihinsel gelişim, kendini kontrol altına almaktır. Kontrol mekanizması içtendir. Piaget teorisinde en verimli kavram oluşması kontrol mekanizması otonom olduğunda gerçekleşir veya kendi yolunda olmasına izin verilir. Kontrol mekanizması duyuşsaldır. Bilinçaltı duygular ve eğilimler zihinsel gelişimin kapı muhafızları olarak fonksiyon görürler. Bu işlem bir çeşit kendi kendini düzenlemedir. Zihinsel gelişme, sosyal etkileşim ve sosyal tecrübeye bağlıdır. Piaget sosyal etkileşimi, gelişimdeki dört ana özellikten biri olarak görür. Sosyal bilgi başkalarıyla etkileşime girmeden oluşmaz. Sosyal etkileşim, mantıksal ve matematiksel bilginin gelişimi için gereklidir.

Piaget’in bilişsel kuramına göre düşüncedeki başarılı değişim, belirli aşamaların geçilmesiyle oluşmaktadır. Bilişsel gelişimin her aşaması niteliksel olarak farklıdır. Düşüncenin üst düzeye ulaşması için, çocuğun bütün aşamaları geçmesi gerekmektedir.²² Piaget, çocuklarla yaptığı çalışmalardan yola çıkarak kognitif gelişimi belirli dönemlere ayırmıştır:

Duyusal-Motor Dönem: İki yaşına kadar süren bu devrenin en önemli özelliği çocuğun dışarıdan aldığı uyaranlar aracılığıyla geliştirdiği “şema”lardır. Şemalar çocuğun nesnelere tanınmasını, dünyaya ve yaşama adaptasyonunu sağlar. Adaptasyon Piaget’ye göre, çocuğun karşılaştığı her yeni nesneyi ya var olan şemalarıyla açıklaması ya da şemasını o nesnenin özelliklerine uygun hale

²¹ M. Erden, ve Y. Akman, .a.g. e. s 70

²² Gander, Mary; Gardiner, Harry (ed: O.Bekir “Çocuk ve Ergen Gelişimi” Ankara 1998, s 78

getirmesidir. Zaten çocukların ilk yıllarındaki en önemli uğraşları da dış dünyaya ilişkin mümkün olduğunca fazla bilgi toplamaktır. Çünkü dış dünyada elde edilen deneyim, bilgi ne kadar fazla olursa kognitif gelişim de o kadar iyi olacaktır. Dünya bebeğin algıladığı ya da motor tepkiler verdiği sürece vardır. Bu aşamanın en büyük başarısı, bebeğin kendi algısı dışında hep var olan bir dünyanın olduğunu öğrenmesidir.

Bu devre çocuğundaki diğer önemli gelişim de obje sabitliğinin kazanılmasıdır. Başlangıçta duyu-hareket dönemindeki çocuğun hafızasında, nesnelerin devamı söz konusu değildir. 4-5 aylık bebekler, gözlerinin önünde kaybolan nesnelere takip edemezler. Bu dönemin sonuna doğru, kaybolan nesneyi ısrarla aramaya başlarlar. Bununla çocuk, dışarıdaki nesnelerin, o nesneyi görmese de varlıklarını sürdürdüklerini öğrenir.²³

Nesne devamlılığı ve taklit yeteneğinin gelişmesi, bir sonraki dönemde gerçekleşecek olan sembolik düşünce için bir temel teşkil eder. Kısaca duyu-hareket döneminde, motor ve duysal etkinlikler yoluyla bilgi edinilir, motor ve duysal etkinliklerin koordinasyonu gelişir, nesne devamlılığı kazanılır, taklit yeteneği gelişir, konuşma ve sembolik düşünce başlar, karmaşık olmayan zihinsel düşünce başlar.

İşlem Öncesi Dönem: Piaget'in ikinci dönemi 2 – 7 yaşları arasında gelişen işlem öncesi dönemdir. İkinci devre olan işlem öncesi dönem aslında somut döneme hazırlık niteliği taşır. İlk devrede anlık duyular yoluyla oluşturulan şemalar artık kalıcı zihinsel temsillere dönüşmeye başlar. Bu dönemde sembolizasyon gelişmeye devam eder, ancak çocuklar bağlantı kurmaktan uzaktır, gördükleri ve yaptıkları şeye inanırlar.

Ayrıca somut işlemler dönemindeki birçok kavrayışın temelleri yavaş yavaş atılmaya başlar. Henüz ilkel bir nitelikte içinde birçok hataları barındırır da işlem öncesi çocuk saklama, sıralama, sınıflandırma yapabilir. Fakat bunlar hep somut döneme hazırlık mahiyetindeki davranışlardır.²⁴

Piaget, gerçek zihinsel faaliyetlere giremedikleri için küçük çocukların sıkça hataya ve kafa karışıklığına düştüğü inancını gelişimin ikinci safhası olarak adlandırdığı ön-operasyonel safhada açıklıyor. Çocuk bu dönemde

²³ Köksal Akyol,, “Bilişsel gelişim. Gelişim ve öğrenme” (Edt: U. Ayten.). Ankaraara 2002, s 86

²⁴ Köksal Akyol,, a.g .e. s 87

benmerkezcidir. Özellikle 3 yaş civarında, kendisini başkasının yerine koyarak olayları değerlendiremediği için sahip olduğu bilgileri herkesin bildiğini düşünür. Benmerkezci olduğu için, oyun oynarken arkadaşlarıyla birlikte oynamak yerine, bir arada fakat kendi istediği gibi oynamayı tercih eder. Bu durum konuşmalarına da yansır. Birlikte bir konuyu konuşuyor gibidirler, fakat konuşmalarının içeriğine bakıldığında ayrı ayrı şeylerden söz ettikleri görülür.²⁵

Piaget, benmerkezciliği, kişinin fiziksel ve sosyal dünyayı istisnasız kendi bakış açısından kavraması olarak tanımlar.

Bu dönemde çocuk, nesnelerin görüntüsünün etkisi altında kalmıştır, çünkü korunum ilkesi henüz gerçekleşmemiştir. Korunum, herhangi bir nesnenin şeklinin ya da uzayda değişik şekillerde yerleştirilmesinin etkisi altında kalmadan o nesnenin aynı kaldığını anlayabilmektir ve Piaget, 6 yaşına kadar kazanılmadığını savunur. İşlem öncesi çocuk, tersine dönüştürebilme kavramını henüz kavrayacak durumda değildir.

Piaget'e göre 2 – 7 yaşlar, bilişsel gelişim açısından sembolik fonksiyonun ortaya çıktığı bir evredir. Çocuk, sembollerini konuşmalarında, oyunlarında veya oyuncaklarında sıklıkla kullanır. Dil gelişir. Çocuk, nesnelere zihninde canlandırabilir. Çevresinde gördüklerini taklit etmeye çalışır. Yüz ifadelerini tanır. Çevreleriyle etkileşim halindedir.

Örneğin, bir fıkra öğrenen çocuğun, çevresindekilere bunu defalarca anlattığı görülür. Bu durum çocuğun, fıkrayı özümlemeye, kavramaya çalıştığını gösterir.²⁶

Somut İşlemler Dönemi: 2 – 7 yaş arası olan işlem öncesi devreden sonra 7 – 11 yaşları arasında cereyan eden somut işlemler devri başlar. Bu dönem Piaget'nin çalışmalarında en fazla ağırlık verdiği dönemdir. Çünkü zihinsel yapı en yoğun ve hızlı değişimi bu dönemde gösterir. Bu dönemde çocuk artık somut olarak görüp dokunabildiği nesnelere üzerinde fikir yürütebilmekte, onlarla ilgili zihinsel işlemler yapabilmektedir. Çocuk; ağırlık, miktar, hacim konservasyonunu kazanmış, sıralama, sınıflama, gruplandırma ve dönüşüm yapabilir hale gelmiştir. İşlem öncesi çocuk nesnelerin aralıklı dizilmesi

²⁵ Hadiye Küçükkaragöz, .(Edt: Yeşilyaprak B). *Bilişsel gelişim ve dil gelişimi. Gelişim ve öğrenme Psikolojisi*", Ankara. 2004, s 74

²⁶ Betül Aydın, a.g.e. s 65

durumunda sayının artacağını ya da geniş bardaktaki suyun uzun ince bardağa dökülmesiyle miktarının değişeceği şeklinde hatalar yaparken somut işlemler devresinde, özellikle de devrenin sonlarına doğru bu hatalar tamamen ortadan kalkmaktadır. Çünkü çocuk artık mantıksal düşünebilmekte, elde ettiği bilgileri saklayabilmektedir.

Bu dönemde çocuklar, dünyayı kendi algılarından çok, belirli mantıksal ilkeler çerçevesinde algılamaya başlarlar. Çocuklar mantıksal ilkeler çerçevesinde düşünseler de bu düşünce, “şimdi ve burada” ile sınırlıdır.

Piaget'e göre, 7 ve 8 yaşlarında, çocuklar bilgiyi mantıklıca gruplama, ayırma ve değiştirme gibi zihinsel “hareketler”, zihinsel operasyonlar yapabilecek seviyeye geliyorlar, aynen pul koleksiyonunu geldiği ülkeye ya da tahmini değere veya misal olarak yeni karmaşık bir oyuncağı bir araya getirirken yaptıkları gibi. Daha kolay strateji belirleyebilirler çünkü; çeşitli alternatif hareketler arasında seçim yapar ve harekete geçmeden bu alternatifler üzerinde zihinsel oynamalar yapabilirler.²⁷

Soyut (Formal) İşlemler Dönemi Dönem: Son devre olan Formal işlemler devresinde çocuk problem çözebilir, birden fazla olayı birbirleriyle ilişkiye getirip sonuç çıkarabilir, olayları analiz ederek çeşitli hipotezler ortaya atabilir. Yani somut işlem dönemindeki gibi sadece gördüğü ya da bildiği gerçekler hakkında değil, olası durumlar hakkında da düşünüp sonuçlar çıkarabilir. Kısaca yaş ilerledikçe deney yapmada, değişkenleri soyutlamada, karmaşık problemleri anlamada ve deneysel datadan mantıklı sonuçlar çıkarma yeteneğinde gelişme olur.

Bu dönemin en temel özelliği gözlenenlerden çok hipotetik düzeyde düşünme özelliğidir. Yetişkinler, düşünceleri onları nereye götürürse oraya giderler. Yaşam felsefelerini oluştururlar ve evrensel açıklamalar getirirler. Kendi fikirlerini açıklamaya başladıkları için kendilerini de doğru olarak eleştirmeye başlarlar.

Piaget, duyumsal-motor devre çocuğuyla işlem öncesi ya da somut işlem devresindeki çocuğun karşılaştırılamayacağını, çünkü bu devrelerdeki çocukların düşünce yapısının nitelik olarak birbirinden farklılaştığını söyler. Örneğin, işlem

²⁷ Hadiye Küçükkaragöz, a.g. e. S 79

öncesi çocuk saklama ya da sınıflama yapamazken somut işlem devresindeki çocuk bunu rahatlıkla yapabilir. Ya da somut derecedeki çocuk olası durumları düşünemezken formal dönem çocuğu olası durumları analiz ederek sonuçlar çıkarabilir. Dolayısıyla da asıl olan her bir devre çocuğunu kendi içinde değerlendirmektir.

Piaget'e göre erken çocuklukta düşünceye etki eden asıl sınırlama onun tek taraflılığıdır. Okul öncesi yaşlardaki çocuklar dikkatlerini neye odaklarsa odaklasınlar hep düşündükleri nesnenin bir tek göze çarpan yönüne takılmadan edemezler. Sadece bu sınırlamayı alt edebildiklerinde çocuklar, iki bakış açısını aynı anda koordine ettikleri operasyonel düşünce seviyesine geçişi yaparlar. Her birinde bir problemin diğerlerini dışlayarak bir tek yönüne odaklanmanın bir çocuğun düşünme yeteneğini nasıl sınırladığı şu deneyle ile ortaya konulmuştur.²⁸

Çocuğa iki tane birbirinin aynı, içinde aynı oranda su bulunan deney şişesi sunulur. Çocuk izlerken şişelerden birindeki su daha dar ve uzun bir şişeye eski bardaktaki yüksekliğinden daha yüksek bir hal alacak şekilde dökülür. Bu olaya şahit olan 3 ya da 4 yaşındaki çocuklar sırasıyla yeni şişedeki suyun arttığı sonucuna varmaktadırlar. Piaget küçük çocukların bu hatayı sorunun sadece tek bir boyutuna -bu örnekte deney şişesindeki suyun yüksekliği yöneldikleri için yaptıklarını göstermiştir. Çocuklar şişelerin hem boyunu hem de enini aynı anda düşünememektedirler. Buna göre zihinsel faaliyetleri becerebildiklerinde, tahmin edildiği gibi sorunun birden çok yönünü aynı anda tartabildikleri için çocuklar rahatlıkla suyun miktarının değiştiğini reddetmektedirler. Bu beceri onların boy ve en değişimlerinin nispi etkisini zihinsel olarak koordine etmelerini sağlar. Aynı zamanda suyun ilk şişeye geri döküldüğünde olacaklar hakkında sürecin geri dönüşümünün nasıl olacağını da tahmin etmelerine de izin verir. İki perspektifi koordine edememe konusundaki ikinci klasik örnekte küçük çocuklara çoğunluğu kahverengi, pek azı da beyaz olan tahta kolye setleri gösteriliyor.

“Hangisinden daha fazla var; kahverengi kolye mi, tahta kolye mi?” diye sorulduğunda çocuklar daha çok kahverengi kolye olduğunu söylüyorlar. Piaget'e

²⁸ Hadiye Küçükkaragöz, a. g. e. s 83

göre okula gitmeyen çocuklar bu hataya daha çok düşüyorlar çünkü onlar aynı anda tek seviyeli kategorizasyona odaklanıyorlar. Bu da kolyeleri kahverengi ve beyaz olarak iki farklı alt gruba ayrılmış olarak düşünmeleri veya ortak sınıfı tahta olarak düşünmeleri ama iki seviyeyi aynı anda düşünememeleridir. Orta çocuklukta ise çocuklar her iki seviyedeki kategorizasyonu akıllarında tutabilir ve bu hataya düşmezler. Piaget, küçük çocukların bir olayın iki yönünü aynı anda akıllarında tutamamalarını, erken çocukluğun şu üç önde gelen karakteristiğinin en önemli sebebi varsaymıştır: 1. Bencillik, 2. Görünüşün ve gerçekliğin karışması, 3. Mantıksız düşünme.²⁹

1.2.2. Bilgi İşleme Kuramı

1960'lı yıllarda, gelişimciler dışarıdaki uyarıcının insanın duyu organları tarafından alınması ile davranışa dönüştürülmesi sürecinde bilgilerin nasıl kazanılıp depolandığı doğrudan gözlenememekle birlikte, bununla ilgili çeşitli hipotezler geliştirilmiştir. Günümüzde bunlardan en çok kabul göreni, bilgiyi işleme kuramıdır. Bu kuram bireyin bilgiyi toplama, örgütleme, depolama ve hatırlama aşamalarıyla ilgilenir. Bilgi işleme kuramı bireyin yaşantısında çevreden bilgiyi nasıl kazandığı ve zihnin bilgiyi nasıl algılayıp biriktirdiği ve bilgiyi kullanarak ve de hafızadan geri getirerek problem çözme, muhakeme yapma noktasında açıklamalar getirmektedir. Kazanılmış bilgiler doğrultusunda bireyin zihnindeki verilerle düşünmesi hatırlama, algılama ve dikkat sürecini belirleyici olmaktadır. Kişiyi meşgul eden düşüncesi, çevredeki ilgili uyaranlara dikkat etmesinde seçicilik sağlamaktadır. Çeşitli uyaranlar içerisinde zihnini meşgul eden konu ile ilgili uyaranları algılaması ön plana geçer. Bilişsel süreçlerde devamlılık, ardışıklık ve iki yönlü bir akış vardır. Düşünce hafızayı, hafıza da düşünceyi belirleyici olabilmektedir.³⁰

Bilgiyi işleme kuramının iki temel sayıtlısı vardır:

- Öğrenme sürecine öğrenci aktif olarak katılmak zorundadır. Birey dışarıdaki uyarıcıların duyu organlarına gelmesini beklemek yerine, arama eğilimindedir. Birey etkileşim kurduğu uyarıcılara kendisi anam verir ve yorumlar.

²⁹ Hadiye Küçükkaragöz, a. g. e. s 85

³⁰ M. Erden, ve Y. Akman, .a.g. e. s 144

- Ön bilgiler ve bilişsel beceriler öğrenmeyi etkiler. Bireyin ön bilgileri ve bilişsel becerileri duyularına gelen uyarımları anlamasına ve yorumlamasına yardımcı olur.

1.2.3. Jerome Bruner ve Bilişsel Gelişim Kuramı

Bir başka bilişsel gelişim teorisyeni Bruner'e göre bilişsel gelişim, yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Bebeklik, okul öncesi, okul çağı ve erişkinlik üzerine çalışmalarını yoğunlaştıran Bruner, insan gelişiminde üç aşamadan söz eder: Hareket, imgeleme ve sembolik Dönem.³¹

Eylemsel Evre: Bu evrede çocuk nesnelere doğrudan etkileşime girer; onları deneyerek, yaşayarak öğrenir. Çocuk bu dönemde çevreyi eylemlerle anlar; çevresindeki nesnelere ilgili yaşantıyı onlara dokunarak, vurarak, ısırarak, hareket ettirerek kazanır. Bu dönemde çocuklar en kolay psikomotor eylemlerle öğrenir.³² Bakma, yönelme, avuçlama, yakalama gibi davranış biçimleri temel işlemlerdir. Bu dönemde bebek, tanıdığı nesnelere tekrarlayıcı motor hareketlerle dünya hakkında bilgilenir.

İngesel Evre: Bu evrede bilgi, sözcükler ve kavramlar yoluyla edinilir. Bu evrede gelişmiş olan dilsel ve görsel algılar yoluyla değişik durum ve yaşantılar imgeler halinde formüle edilerek zihne aktarılır. Bu dönemde bilgi imgelerle taşınmaktadır. Görsel bellek gelişmiştir. Çocuğun kararları dille değil, duyu organlarıyla edindiği duygusal etkilere dayalıdır. Çocuk, hayal gücünü daha fazla kullanır, artık nesnelere belirli somut özelliklerine göre sınıflandırabilir. Bu dönemde daha çok görsel imgeler ön planda olduğu için öğretimde resim ve fotoğraflardan yararlanılabilir.

Sembolik Evre: Bu evre ise yaşamın tümüyle mecazlar, formüller ve simgeler yoluyla kavranmasının anlatımıdır. Çocuk artık bu dönemde etkinlik ya da algının anlamını açıklayan semboller kullanır. Bireyin sembolik döneme ulaşması, zengin yaşantılar kazanmasını sağlar. Semboller aracılığıyla düşünce gerçekleşir. Bu dönemde yeni bilgiler yazılı ve sözel sembollerle kazandırılabilir.³³

³¹ Betül Aydın, a.g.e. s 98

³² Nuray Senemoğlu, a.g.e. s 106

³³ Ziya Selçuk, "Gelişim ve öğrenme", Ankara. 2000, s 141

Bruner'e göre bilişsel gelişimin temel amacı, bireye dünyanın ve gerçeğin bir modelini sağlamaktır. Bu model, bireyin çevresindeki nesnelere, kişiler, sözcükler ve fikirlerle etkileşim kurarak geçirildiği yaşantılar sonucu bilgilerin belleğe depolanmasıyla oluşur.

Bruner ile Piaget'in görüşleri bu noktada farklıdır. Piaget'e göre sembolik düşünce dil gelişiminin ön koşuludur. Dil, bilgi ve soyutlamanın ifadesi için bir vesiledir. Oysa Bruner'e göre dil bir soyutlama sürecidir. Bu dönem, soyutlama yapabilme yeteneğinin geliştiği dönemdir. Kişinin nasıl düşündüğü erken dönemlerdeki hareket ve imgeleme dönemlerinin deneyimleriyle belirlenir.³⁴

1.2.4 Vygotsky ve Sosyal Bilişsel Gelişim Kuramı

Bilişsel gelişim teorilerine sosyal bir bakış açısı kazandıran Vygotsky'e göre, mevcut yaklaşımların eksikliği, davranışa yönelik açıklamalarının, daha çok belirli bir davranışa özgü doğal tepkileri içermesi ve davranışın nedensel dinamikleri konusunda yeterli açıklama yapamıyor olmalarıdır.

Vygotsky'nin kuramındaki en genel amaç, kuramsal ve yöntemsel olarak bilincin araştırılmasına uygun bir psikoloji yaklaşımı geliştirmektir. Vygotsky psikolojik gelişmeyi, davranışın doğrudan, doğuştan ve doğal biçimlerinden, kültürel gelişim sürecinde oluşan dolaylı ya da aracılı, yapay psikolojik işlevlere geçiş olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda, davranışın doğuştan, doğrudan çevreden gelen uyaranlara bağlı olarak oluşan doğal biçimleri, "basit işlevler" olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık davranışın kendi kendine üretilen, aktarılan, yani doğrudan nedenleri olan yapay biçimleri ise "ileri psikolojik işlevler" olarak tanımlanmaktadır.

Basit işlevlerin, tüm türlere özgü biyolojik temelleri vardır. Bu işlevler daha çok çevreden gelen uyaranlara verilen ani tepkilerle tanımlanmaktadır. Algı, bellek, dikkat gibi bilişsel işlevlerin ilkel, doğal ya da ilkel tepkiye dayalı kendiliğinden olan ve değişken doğal ilk biçimleri basit işlevlerin kapsamına girmektedir. Böylelikle bu işlev türü, en ilkel bilişsel özellikleri içermektedir. Örneğin bir bebeğin yatağının üstünden sarkan bir oyuncağa refleksif olarak

³⁴ Betül Aydın, a.g.e. s 120

dikkat etmesi; basit, istemsiz, biyolojik olarak programlanmış evrimsel temelli bir uyum sağlamadan başka bir şey değildir.

İleri psikolojik işlevleri basit işlevlerden ayıran en önemli farklılık, bu işlevlerin çocuk tarafından, onun diğerleri ile etkileşimleri sonucunda oluşturuluyor olması ve daha da önemlisi, basit psikolojik işlevlerin dönüşümüne dayanmasıdır. Bu dönüşümün kültürel bir yönü vardır. Buradaki kültürel özellik, ileri psikolojik işlevlerin toplumsal deneyimler yoluyla uyarılıyor ve bunlara bağlı olarak düzenleniyor olmalarından kaynaklanır. Buna göre çocuk, toplumsal deneyimleri ya da etkileşimleri sonucunda elde ettiği bir uyarıyı, aracılı ya da dolaylı araçlar yardımıyla yeniden düzenlemekte, biçimlendirmekte ve içselleştirmektedir.³⁵

Vygotsky kuramında, toplumsal etkileşimlerin en önemli özelliğinin, eyleme aracılık eden araçları içermesi olduğunu belirtmektedir. Vygotsky bu araçları, teknik ve sembolik (işaret) araçlar olarak iki gruba ayırmaktadır. Teknik araçlar, 8 aylık bir bebeğin oyuncuğuna ulaşmak için yatak örtüsünü kullanması ya da bir maymunun muza ulaşmak için bir sopa kullanması örneklerindeki araç kullanımı ile açıklanabilir. Vygotsky'nin kuramında sembolik araçlar ya da işaretler, bilişsel gelişimin en önemli temel itici gücü olarak değerlendirilmektedir. Sembolik araçlar, bir kültürün tarihi içinde o anı ve bağlamı paylaşan insanlar tarafından oluşturulmaktadır. Vygotsky en eski psikolojik araçlar olarak ki bunlara psikolojik fosiller demektedir sayışma, bağcık bağlama ve parmak saymayı belirtmektedir.

Bunlar dışında en önemli sembolik araç, dil ya da konuşma becerisi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca değişik sayma sistemleri, bellek teknikleri (örneğin farklı bir dile ait kelimeleri hatırlayabilmek için kelime köklerine ya da bunların anadille benzerliklerine dikkat etme), matematiksel semboller, sanatsal işler, şemalar, grafikler, haritalar ve mekanik çizimler, tüm geleneksel işaretler ve daha pek çok kültüre özgü sembol de bu grup içerisinde yer almaktadır.

Kuramda sembolik araç ya da işaretlerin, hem bilginin karşılıklı yapılandırılmasını sağladıkları hem de gelecekteki problem çözme eylemlerinde yardımcı olan içselleştirilmiş anlamlar oldukları iddia edilmektedir. Bu nedenle

³⁵Sevinç Demir,*a. g. e.* , s 59

teknik araçlardan farklı olarak tanılayıcı özelliğe sahip “psikolojik araçlar” biçiminde tanımlanmalarının doğru olacağı belirtilmektedir. Bir sembolik (psikolojik) araç veya işaret, insanın belli bir alandaki deneyimlerinin temelini oluşturmaktadır. Çocuk işaretleri ya da sembolik araçları kullanarak, biyolojik gelişiminden farklı özel bir davranış yapısı ve kültürel temelli yeni psikolojik işlev biçimleri oluşturmaktadır. Vygotsky bu yeni psikolojik işlev biçimlerinin oluşturulması sürecinde çocuğun aktif olduğunu ve bu işlemin çevre temelinde değil, birey temelinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Vygotsky’e göre dil bir psikolojik işlev biçimi ve işaret olarak, hem ileri işlevlerin içselleştirilmesi hem de basit işlevlerin ileri işlevlere dönüşümü sürecinde önemli bir etmendir. İleri psikolojik işlevlerin gelişiminin, çevreyle ilişkiler temelinde gerçekleştiği düşünüldüğünde, bu ilişkiyi sağlayan temel aracı, çocuğun yaşadığı toplumsal çevredeki diğer insanlar tarafından paylaşılan dil sistemidir. Vygotsky dilin bilişsel gelişime yönelik bu aracılı işlevi nedeniyle en önemli işaret ya da sembolik araç olduğunu belirtmektedir.³⁶

Vygotsky’e göre çocuklar, var olan psikolojik gelişim özelliklerinin yeterli olmadığı bir problem durumu ile karşılaştıklarında bir dizi karmaşık tepki gösterirler. Bu tepkilerden ilki, insanın diğer türlerle de paylaştığı bir etkinlik biçimi olarak nesneye dönük doğrudan bir eylemde bulunmadır. Problem bu tür etkinliklerle çözülemediğinde çocuk, bir yandan çözüme yönelik denemelerine devam ederken bir yandan da başka bir insandan sözel olarak yardım isteğinde bulunur. Vygotsky’e göre bu tür bir yardım isteği, gerçekte çocuğun o problemin çözümü ile ilgili bir planı olduğunu ancak çözüme ulaşmasını sağlayacak bilişsel işlem basamaklarının eksikliğini göstermektedir.

Bununla birlikte konuşmaya dayalı bu tür etkileşimler, çocuğun belirli bir problem durumuna ilişkin bilişsel nitelikli planlama becerisinin gelişimi açısından da önemlidir. Ancak çocuklar, toplumsal olarak yeterli bir destek alamadıklarında ya da problemi bu yardıma rağmen çözemediklerinde (ya da kimi zaman problemi çözüm sürecinde), problem durumunun odağındaki nesnenin kendisine yönelik doğrudan ve kendilerini merkeze alan bir sözel başvuruda bulunmaktadırlar.

³⁶Sevinç Demir,a. g. e. s 61

Vygotsky, dışsal olandan içsel olana geçişin bir göstergesi olan bu son evrenin, düşünme ve konuşmanın gelişimindeki en önemli evre olduğunu belirtmektedir. Bu evredeki sözel davranış, Piaget'in "benmerkezci konuşma" kavramına benzemekle birlikte Vygotsky bu duruma Piaget'ten çok farklı bir bakış sunmuştur. Öncelikle Piaget benmerkezci konuşmada çocuğun, diğer insanlardan çok kendisi ve kendi eylemine dönük olduğunu ve diğerinin eyleme dönük sözel tepkilerini dikkate almadığını belirtmektedir. Ona göre çocuğun eylem anında yaptığı bu tür konuşmalar aslında kendi kendine konuşmaktan farklı değildir. Piaget bu durumun ayrıca düşüncenin gelişimi açısından hiçbir işlevi olmadığını ve okul yıllarında yerini toplumsallaşmış konuşmaya bıraktığını da iddia etmektedir.

Bununla birlikte Vygotsky Piaget'in bu iddiasına karşı çıkararak,

"benmerkezci konuşma, ...kısa sürede, bir probleme çözüm arama ve çözümü tasarlama sürecinde, gerçek anlamda, düşüncenin bir aracı haline gelir" demektedir.³⁷

Dilin aracı niteliği sayesinde kolaylaşan eylemler, son olarak bütün ileri psikolojik işlevlerden sorumlu olan pratik zekânın gelişmesini sağlamaktadır. Psikolojik araçların, toplumsal olandan içsel olana doğru gelişimini içeren bu dönüşümü (içselleştirme), ileri psikolojik işlevlerin gelişiminde önemli olması yanında çocuğun daha sonraki zekâ ve üreticiliğine temel sağlaması açısından da önemlidir.³⁸

Sonuç olarak, aracılı araçlar yoluyla gerçekleşen içselleştirme sürecinde özetle üç tür bilişsel temelli dönüştürme yapılmaktadır:

1- Başlangıçta dışsal bir eyleme işaret eden bir psikolojik işlem, çocuk tarafından yeniden yapılandırılmakta ve içsel olarak var olmaktadır.

2- Kişilerarası bir süreç, kişisel olana dönüştürülmektedir. Buna göre ileri psikolojik işlemlerin tamamı, insanlar arasındaki gerçek ilişkilerle başlamaktadır.

3- Kişilerarası bir sürecin kişisel bir sürece dönüşmesi, bir dizi uzun gelişimsel değişmeyi içermektedir. Dönüştürülen psikolojik süreç, var olmaya ve betimsel olarak içe doğru dönmeden önce uzun bir zaman dışsal bir eylem biçimi olarak değişmeye devam etmektedir. Burada eylemin tekrarlı doğası önemli bir

³⁷ M. Erden, ve Y. Akman, .a.g. e. s 150

³⁸Sevinç Demir,a. g. e. s 62

etmemidir. Bununla birlikte bütün dışsal işaretler, içe dönüştürülmemektedir. Bu daha çok kültüre özgü özelliklerle bağlantılıdır. Böylelikle kimi psikolojik süreçler, içselleştirilmeden dışsal olarak var olmaya devam ederken kimileri de içsel işlem olana kadar yavaş ve oldukça kararlı bir gelişim göstermektedirler. Bu süreçteki en önemli nokta, içsel olana dönüşümün bu süreci yöneten kültürel / toplumsal kurallardaki değişimlerle de bağlantılı olmasıdır.³⁹

1.2.5. Bandura ve Sosyal Bilişsel Kuramı

Bandura'nın kuramının merkezini gözlem yolu ile öğrenme oluşturmaktadır. Bandura'ya göre öğrenme hem gözlem, taklit ve pekiştirme süreçlerine hem de probleme özgü durumsal ve çevresel değişkenlerin bilişsel olarak çözümlenmesine bağlıdır. Öğrencilik yıllarında öğrenme ve davranışçılık alanlarına yoğun bir ilgi duyan Bandura daha sonra "sosyal öğrenme teorisi" olarak bilinen, ancak son zamanlarda adını "sosyal bilişsel teori" olarak değiştirdiği bir teoriyle adını duyurmuştur.⁴⁰

Kişilik ve davranışın ilişkisinde kişinin fiziksel ve kişisel özellikleriyle davranış özelliklerinin etkileşimi söz konusudur. Kişinin beklentileri, inançları, benlik algısı, amaçları davranışı şekillendirme ve yol göstermede belirleyici bir rol üstlenirler. Kişisel faktörlerin içinde ayrıca organizmanın biyolojik özellikleri, fiziksel yapı, duyuşsal, sinirsel yapılar davranışı sınırlandırıcı etkenler olarak görülmektedir.

İnsanların beklentileri, inançları, duygusal yetenekleri ve bilişsel yeterlilikleri sosyal etkiler tarafından geliştirilir veya azaltılır. Bandura'nın teorisi, insan davranışında salt çevresel etkenlerden çok, motivasyonel etkenleri ve öz-düzenleme (kişisel standartlarımıza uyup uymadığına bağlı olarak, kendi davranışlarımızı bilişsel olarak pekiştirme veya cezalandırma süreci.) mekanizmalarının katkılarını vurgular. Bandura kuramını gözlem yoluyla öğrenmeye dayalı olarak açıklamıştır. Bandura'ya göre öğrenmede bireylerin zihinsel kapasiteleri, kendilerine ait yeterlilik beklentileri ve davranışı ortaya çıkarıcı güdüleri oldukça önemli bir rol oynar.⁴¹

³⁹Sevinç Demir,a. g. e. s 61

⁴⁰ Selçuk Budak, "Psikoloji Sözlüğü", Ankara. 2000, s 109

⁴¹ Selçuk Budak, a.g.e. s 111

Buraya kadar bilişsel gelişimi izah edilmeye çalışılan insanın izaha muhtaç daha birçok farklı yönü olduğu bilinmektedir. Bu ihtiyaca cevaplardan birini de bilişsel gelişimi temel alarak ortaya çıkan dini gelişim teorileri vermiştir. İnsanın dini gelişimini tanımlayan temel bazı dini gelişim teorilerine bu bölümde verilmeye çalışılacaktır.

1.3 Dini Gelişim Teorileri

Dinî gelişim problemi, farklı açılardan değişik şekillerde ele alınmış ve bu konuda bir takım teoriler yaklaşımlar ortaya konmuştur. Sadece din değil din ile yakın ilişki içinde olan diğer faktörlerinde dâhil edildiği bu teorik yaklaşımlar, dinî gelişimde etkili olan faktörlere göre çeşitlilik göstermekte ve her bir teori değişik bir yoldan dini gelişimi aydınlatmaya çalışmaktadır. Bu teorilerden bazıları şunlardır:

1.3.1 Allport ve Dini Yaşantının Olgunlaşması

1950’de dini yaşantı düşüncesini ortaya atan Allport, bu düşünceyle tanımlanabilen belirli bir dünya objesine yönelik duygu ve fikirler bütününe ifade etmiştir. Allport, yaşantı objelerini nesnelere ve değerler değişirken sürekliliği olan anlam durumları olarak tanımlar.⁴² Dini yaşantının olgunlaşması, olumlu ve tutarlı bir yaklaşımla, kavramsal obje ve prensiplerle etkileşimde tecrübeye dayalı bir hazırlıktır.

Kişi sözü edilen obje ve prensipleri kendi hayatında en üst değer olarak benimsemekte ve onları var oluşunun değişmez merkez öğeleri olarak algılamaktadır. Allport’a göre birey çocukluktan yetişkinliğe doğru ilerlerken dini yaşantısı da bir gelişme sürecine girmekte ve olgunlaşmış dini yaşantı, bu süreçte ortaya çıkmaktadır. O, bu noktada “dışsal” ve “içsel” diye adlandırdığı iki farklı dindarlık tipinden bahseder. Allport’a göre dışsal dindarlık bireyin, dini, kendi dışsal çıkarları için bir menfaat aracı olarak kullanmasına dayanır. Mesela ona göre, çocuğun ilk belirgin dini tepkimeleri dini olmaktan çok toplumsaldır.⁴³

⁴² Holm Nil G., (Çev. A. Bahadır), “Din Psikolojisine Giriş”, İstanbul. 2004, s 113

⁴³ Allport, Gordon W., (Çev. B. Sambur), “*Birey ve Dini*”, Ankara. 2004 s 47

İçsel dindarlıkta ise evvelkinin tam aksine olmak üzere kişi yaşamsal amacını dinde bulmakta dini ilke ve prensipleri içselleştirmektedir.⁴⁴

Ona göre olgunlaşmış dini yaşantının bazı temel kriterleri vardır ki bunlar aynı zamanda dini hissin de olgunlaşma kriterleridir. Nitekim Allport, “his terimini kullandığım zaman ifade etmek istediğim anlam için inanç ilgileri, inanç bakış açısı, inanç sistemi gibi kavramlar da kullanılabilir. Bütün bu terimler, gelişme boyunca kişiliğin düzenli birimlerine dikkat çekmek için kullanılabilirler”⁴⁵ demektedir.

Allport, *Birey ve Dini* isimli çalışmasında çocuğun henüz din söz konusu değilken kişiliğin tamamlanmış bir parçası olarak ortaya çıkan inanç noktasına nasıl yöneldiği konusundaki düşüncelerini açıklar. Allport’a göre çocuktaki egosantrizm, ergenliğe doğru kendini hayal kırıklığına ve yoksunluğa bırakmaktadır. Bu durum zamanla çocuktaki Tanrı düşüncesinin değişmesine yol açar. Allport, çocukların bu noktada kendine dönük bir din türünden kendine dönük olmayan bir dine geçtiklerini belirtir.⁴⁶ Bilişsel yapıda zamanla meydana gelen gelişmelere paralel olarak çocuklar, dindarlığın soyut yönlerini de kavramaya başlarlar. Yine bu dönemde dini guruplarla özdeşim kurmanın da etkisiyle ergenlikte, çocuklarda, kişiliğin önemli bir unsuru haline gelen dinin gittikçe belirginleştiğini belirten Allport’a göre bu durum, ergenlik dönemiyle birlikte, başkasına ait inançtan kendine ait bir dine dönüş olarak açıklanabilir. Artık din, ergenin bizzat kendi kişiliğinin bir parçası haline gelmiştir.⁴⁷

1.3.2. David Elkind ve Dinsel Kimliğin Gelişimi

Elkind’e göre din, zihinsel gelişimin doğal bir sonucu olup düşünsel ilerlemenin biyolojik kökenleriyle bireysel deneyimler birbirini etkilemektedir. Elkind, özellikle dört temel ardışık zihinsel gelişim ögesinin (zihinde tutma, ifade etmeyi öğrenme, ilişkilendirmeyi öğrenme ve kavramayı öğrenme) Piaget’in bilisel gelişim evrelerine paralel bir şekilde dini gelişimde oldukça önemli olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

⁴⁴ Holm Nil G. , a.g.e. s 116

⁴⁵ Allport, a.g. e. , s 73

⁴⁶ Hood, Ralph W.,(Çev. M. Dogan Karacoskun) , “*Dini Gelişim Kuramları*”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IV(2004), Sayı 4 s 206

⁴⁷ Allport, a.g. e. , s 51

⁴⁸ Ralph Hood, a.g. e. 209

Piaget'in genetik psikoloji çalışmalarına dayanarak Yahudi, Protestan ve Katolik çocuklarda dini kimlik kavramının gelişimine dair yaptığı üç araştırmada Elkind, kriter olarak Piaget'in gelişim basamaklarının karakteristik üç prensibinden faydalanmıştır:

a. Bir yas içerisinde veya birbirine yakın olan yaslar içinde verilen cevaplar birbirine benzer.

b. Yasın artmasıyla soyut ve farklılaşmış kavramların görülmesi de artar.

c. Tekamül etmiş cevaplar içerisinde daha önceki basamaktan gelen bazı fikirler de vardır. Yani bir gelişim basamağında bir önceki basamağın basit tepkileriyle bir sonraki basamağa uygun, gelişmiş fikirler bir arada bulunabilir.

Sonuçta o, etnik aynileşmenin ya da dini guruba bağlılığın kavram gelişimi ve yasla irtibatlı olduğu ve üç guruba ayrıldığını gözlemlemiştir:

1. Basamak (5 – 6 Yas): Bu aşamada çocuklar global bir bakış açısıyla kendi dini gurupları ile diğerleri arasında ayırım yapamazlar. Bu düzeyde bir dine mensup olmak insanın kendi elinde olmayıp meselâ çocuğu Katolik yapan Allah'tır ve O'nun gücüne sahip olunamadığından da bu durumu değiştirmek mümkün değildir. Bir kişinin aidiyetini onun saç göz - rengi gibi fiziksel özellikleri veya yaşadığı memleketi belirleyebilir. Bu aşamada dini gurup, özel bir sınıfın adı olmaktan ziyade insanın varlığının bir vasfıdır.

2. Basamak (7 – 9 Yas): Bu aşamada çocuklar kendi dini mensubiyetlerinin sınırını, diğer dini guruplardan somut bir tarzda ayırmışlardır. Bu düzeydeki çocuklar dinsel kimliklerini ayin, ibadet şekilleri ve ailevî iliksilere göre ifade etmektedirler.

Mesela Protestan olmak kiliseye gitmek ve Protestan bir aileye mensup olma demektir. Bu yas aralığındaki çocuklar için bir dine aidiyetin belirleyicisi iman değil, o dine ait ibadetlerin bütünüdür.

3. Basamak (11 – 14 Yas): Bu basamakta farklı iki dini öğretiyeye inanılmadığı için iki ayrı dine mensup olunamayacağı anlaşılmıştır. Ancak bu devrede çocuklar kendilerinin bağlı oldukları dini gurupların diğer guruplardan inanç ve ibadet yönünde farklı olduklarını idrak edebilmektedir. Bir yetiksin gibi

kendi dini gurup ya da mezheplerini Allah'a inanan bütün insanların bir alt sınıfı olarak soyut bir şekilde algılamış olmaktadır.⁴⁹

Aslında Elkind'in araştırması çocuklardaki dini anlayış konusunda bir yönüyle Piaget'in yaklaşımını destekler niteliktedir. Long, Elkind ve Spilka tarafından yapılan başka bir çalışma çocukların ibadet konusundaki düşünceleri için benzer bir bilişsel sırayı göstermektedir.⁵⁰

1.3.3 Ronald Goldman ve Dini Düşüncenin Gelişimi

Ronald Goldman çeşitli yaşlardaki çocukların kutsal kitaptan anlatıları nasıl kavradıklarını Piaget'in bilişsel gelişim semasına dayalı olarak kontrol ettiği klasik araştırmasında dini gelişimin çocuktaki zihinsel gelişime paralel olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre dini düşünce metodu ve özü bakımından diğer düşünce formlarından farklı değildir. Goldman, Piaget'in teoriyi esas alarak yaptığı alan araştırmasında, yaşları 5 ile 15 arasında değişen altmış çocuktaki dini kavramların gelişimi ile dini düşünceyi etkileyen kronolojik yas, zekâ yası, ailenin mezhebi ve zihni kabiliyet gibi faktörleri incelemiştir. Nitekim ona göre dini kavramların oluşumunu tanıma, çocuktaki dini düşüncenin gelişimini anlamakta merkezi bir öneme sahiptir.

Ona göre çocuk, önce dini gerçekliği henüz kavrayamadığı bir çeşit dindarlık-öncesi asamadan geçmektedir. Çocuk, fantezi ve duyguların eşliğinde gelişimini sürdürmektedir. Sonraki aşamada çocuk, dindarlık-altı denen asamaya geçer. Bu aşamada çocuk, her somut ve aynı zamanda maddi olanı kavrar. Bunu kişisel evre izler.

Çocuk ancak bu aşamada tasavvurlarını ve din anlayışını belirgin bir şekilde ortaya koyabilir.⁵¹ Goldman'a göre pek çok çocuk, kutsal kitaptaki anlatılarla gereğinden erken yüzleştiği için ikinci aşamada takılıp kalır. Oysa bu anlatılanların çoğunu anlamak için çocuk soyut düşünme yeteneğine ulaşmalıdır. Araştırmasının sonunda Goldman, çocuk ve ergenlerin yaşlarıyla Piaget'in ortaya koyduğu düşünme düzeyleri arasında yüksek bir korelasyon olduğunu göstermiştir.

⁴⁹ Yurdağül Mehmedoğlu, "Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi", Ankara. 2005 s 17

⁵⁰ Ralph Hood, a.g. e. 209

⁵¹ Nill GHolm., a.g. e. s 92

Goldman'ın araştırması sonucunda bilişsel gelişime paralel olarak üç dini düşünce aşaması olduğu ileri sürülmüştür:

- İşlem Öncesi Sezgisel Düşünce (Yaklaşık 7–8 yaşına kadar): Çocuğun dini hayata dair gerçek bir fikrinin olmadığı bu aşamada, dini fikirler hakkında onun bir tecrübesi ne de mantıksal düşünce zihinsel bir kapasitesi vardır. Çocuk çok defa mantıksız düşünür ve tutarsız sonuçlara varır. Çocuğun aksine düşünemediği bu aşamada o, ulaştığı sonuçların ışığında delili kontrol etmek için tutarsızlıktan kopup geriye doğru düşünemez.

- Somut Düşünce (Yaklaşık 7–8 yaşından 13–14 yaşına kadar): Bir çeşit geçiş aşaması olan bu basamakta çocuk, sezgisel düşünmenin sınırlarını kırmaya çalışır. Mantıksal açıklamalar yapmayı deneyen çocuk tecrübesizliğinden dolayı çoğu zaman hata yapar.

- Soyut Düşünce (Yaklaşık 13–14 yaş ve yukarısı): Çocuk varsayımlı ve tündengimsel, soyut ve sembolik terimler içerisinde düşünebilir. Çocuğun düşüncesi artık çelişkileri görebildiğinden ve farklı hipotezleri deneyebildiğinden bir evvelki asamadan daha tutarlıdır. Çocuk ifadelerin çağrıştırdığı şeyleri orijinal teze geri giderek ortaya koyabilir. Bu suretle çocuk teoriden gerçeğe doğru hareket edebilmektedir.

Bunlara ek olarak Elias yukarıdaki üç asamaya ilaveten iki asamadan daha bahseder ki, bu aşamalar ortadaki geçiş aşamasının içinde düşünülen birer alt geçiş aşamalarıdır.

Bunları da ilave ettiğimizde dini düşüncenin safhaları şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Dini düşünce öncesi,
2. Birinci geçiş aşaması,
3. İkincil dini düşünce,
4. İkinci geçiş safhası,
5. Dini düşünce.

“Din eğitiminde zihinsel gelişimi ne derece dikkate almaktayız?” şeklindeki soruya cevap aramaya çalışan Goldman, çalışmalarında Piaget'in teoriye yaptığı önemli vurguyla öne çıkmaktadır. Goldman'a göre eğitimde tutarlı olan, din dersini çocukların zihinsel yeteneklerine uyarlamaktır. Çocuk

merkezli ders modelinden hareketle geliştirilen temel düşünce, dini anlatı ve içeriklerin çocuğun zihinsel gelişimine uygun olarak verilmesi gerektiği şeklindedir. Dolayısıyla buradan çıkan sonuç çocuğun neleri öğrenmek zorunda olduğundan daha çok neleri öğrenebileceği meselesidir. Birçok çalışma bu genel “bilişsel evre” sonuçlarını, özellikle de çocukların yaşları ilerledikçe soyut düşünce yeteneklerinin daha fazla arttığı çıkarımını desteklemektedir.⁵²

1.3.4. Ernest Harms ve Dini Duygunun Gelişimi

Tanrı tasavvurları üzerinde çalışan eski araştırmaların çocuklara sabit sorular sormakla hata ettiklerini öne sürerek farklı bir yöntemle Tanrı konusundaki düşüncelerini belirlemek amacıyla yaşları 3 ile 18 arasında değişen 5000’den fazla çocuk üzerinde araştırma yapan Ernest Harms 1944’te çocuklarda Tanrı tasavvuruyla ilgili bulgularını eserinde yayımlamıştır. Harms’a göre “yetişkinler ve özellikle çocuklar zihni olgunluklarını kazanmadan önce dini yaşantılarını kelimelerden çok sekli ifadeler ve hayal güçlerinde yaşarlar. Daha çok çocuklarda dini tecrübenin sözlü olarak ifade edilişi, dini hayat hakkında derinlemesine ve bütünlemesine güvenilir bilgi vermez.”

Araştırmasında çocuklara, Tanrı’yı nasıl tasavvur ettiklerini gösteren, kontrollü bir çizim ve sembolik motiflerle anlatımı esas alan bir yöntem dâhilinde bazı resimler çizdirmiştir. Zira ona göre duygusal olaylar sözlerle değil sembollerle daha sağlıklı anlatılabilir. Yöntem, önce çocuklardan birkaç dakika Tanrı hakkında düşünmeleri daha sonra bu düşünceyi resmetmeleri esasına dayanmaktaydı.

Ayrıca bu yöntem, çocukların yanında birer gözlemci bulundurma ve dilerse resimleri açıklayıcı ifadeleri de not edebilme imkânı tanımaktaydı. Araştırması sonucunda Harms, üç dini gelişim dönemi olduğunu saptamıştır:⁵³

- Öykü Aşaması (Peri Masalları Dönemi): Üç ile altı yaşları arasında rasyonel ve entelektüel tasavvurlara karşı duygu ve fantezi hüküm sürmektedir. Derin duygusal yaşantılar, bu süreçte kendilerini açığa çıkarır ve çocuk, öykü ile dini anlatılar arasında herhangi bir ayırım yapamaz.

⁵² Ralph Hood, a.g. e. s 210

⁵³ Nill GHolm., a.g. e. s 85

- Gerçekçi Asama: Yaklaşık yedi ile on bir yaşları arasını kapsayan bu dönemde Tanrı tasavvuru daha gerçekçidir. Okul ve diğer kurumlar tarafından hazırlanan model ve tasavvurlar çocukça benimsenir. Resimlerde Tanrı, daha çok rahip şeklinde tasavvur edilir. Burada araştırmanın, yapıldığı gelenekten bağımsız olmadığı unutulmamalıdır. Haç, yıldız, kuzu gibi önemli dini semboller resimlerde yer alır.

- Bireysel Asama: Yaklaşık on bir yaşından ergenliğin başlangıcına dek süren bu dönemin temel karakteristiği daha büyük değişme ve bireyseldir. Çocukların pek çoğu, Tanrı'yı büyük ölçüde geleneksel formlarda tasvir ederken, diğer bir kısmı orijinallik ve hatta ileri düzeyde soyutlayıcı bir yetenek göstermişlerdir. Akla yaptığı önemli vurguyla birlikte Harms'a göre çocuktaki dini gelişimin tümü, onun diğer alanlardaki tecrübesinin gelişiminden daha yavaş bir tempoya sahiptir. Bu ise dini tecrübeyi ikincil olarak fark etmenin doğal bir birlikteliğidir ve dini kavramların gelişebilmesinden önce diğer birçok kavramın gelişmesine bağlıdır. Harms'ın araştırmaları geniş bir yayılma sahası bularak, çocuk ve din alanıyla ilgili değerlendirmelerde yoğun olarak gündeme gelmektedir. Onun araştırmasının önemi bütün evrensel dinlerin bir özelliği olarak duygunun ele alınmış olmasıdır.⁵⁴

1.3.5. Fowler ve İnanç Gelişimi

James Fowler, bireysel dinî inancın, Piaget tarafından tanımlanan bilisel gelişim ve Kohlberg tarafından tanımlanan ahlakî gelişime benzer şekilde, ardışık bir evrede geliştiğini söyler. İnanç, “dini kapsamakla birlikte, onunla sınırlı yahut özdeş olmayan dinamik ve kapsamlı bir insan deneyimidir.” Fowler'in inanç terimini kullanımı, kurumsallaşmış dinle bir ölçüde örtüşse bile, bir yerde her ikisi de bağımsızdır. İman, bilinçli ve bilinçsiz motivasyonları içeren “değerler merkezi”, “güce ilişkin hayaller ve gerçekler” ve “dini lider efsaneleri” içeren, bireysel bir iç derinlik olarak görülür. Yani inanç, göreceli bir değerler merkezini içerir. Bununla birlikte, yaşamsal öneme sahip din, aile, millet, güç, para ve cinsellik gibi önde gelen değerlerden biridir. Ayrıca insanlar, bu tehlikeli dünyada kendilerini güçle-milletler ve ekonomi gibi seküler gücün de kaynakları arasında olanlardan başka, muhtemelen dinî güçle – sınıflanmaya yönelirler.

⁵⁴ Yurdagül Mehmedoğlu, a.g. e. s 16

İnanç, gücün hayallerine ve gerçekliklerine güvenme ve bağlanmadır. Yine Fowler, inancın insanların yaşamlarına anlam ve yön veren yazı ve öyküleri (örneğin dindar bir topluluğun bir üyesi yahut iyi bir insan olmak anlamına gelen şeyler) içerdiğini belirtir. Fowler ve öğrencileri yüzlerce insanla, imanlarının bu yönleri üzerine geniş bir görüşme yapmış ve aşağıda açıklandığı sekliyle, “imandaki değişim ve gelişim süreçleri” de temel yedi evrenin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bunları su şekilde özetleyebiliriz:

1- Temel İman (Anne karnında ve yaşamın ilk ayları müddetince): Bu evre duygusal güvenin başlangıcını içerir. Daha sonraki iman gelişimi bu esas üzerine temellenir.

2- Sezgisel / Yansıtma İman (İlk çocukluk) : İkinci evrede hayal gücü, algı ile uzun süren, imana ait şekillenmeleri bir araya toplar. Çocuk, kutsalın yasaklarını ve ahlak varlığının bilincine ulaşır.

3- Mitsel / Gerçek (Literal) İman (İlkokul yılları) : Bir süre sonra mantıksal düşünme yeteneğinin gelişmesi, Piaget’in somut işlemler evresine uygun olarak, dünyadaki isleyişi anlamaya yardımcı olur. Artık çocuk hayal ile gerçek dünya arasında ayırım yapabilir ve başkalarının perspektifini ayırt edebilir. Dinî inançlar ve semboller tamamen gerçek olarak kabul edilir.

4- Sentetik / Geleneksel İman (ilk ergenlik) : 14 yaşına gelindiğinde, Tanrıyla daha çok kişisel ilişkiler, istek doğuran biçimsel amelî düşünceyle ilgili soyut fikirlere bir güven söz konusudur. Geçmiş yaşantılar üzerine düşünceleri ise, gelecek ve kişisel iliksiler konusundaki kaygılar, ortak bakış açısını yakalama ve bir dünya görüşü ve onun değerlerini paylaşmaya yardımcı olur.

5- Bireysel / Düşünmeye Dayalı İnanç (Son ergenlik ve genç yetişkinlik) : Burada dıştaki otoriteye güvenden içteki otoriteye güvene geçişi içeren, eleştirel gözden geçirme ve inanç ve değerleri yeniden inşa etme vardır. Bu, bilinçli bir şekilde verilen kararlara ve bir “yönlendiren ego” nun ortaya çıkmasına yol açar.

6- Birleşik İman (Orta yas veya sonrası) : Altıncı evrede, doğrudan yaşantılanamayan gerçekle, daha derinlikli bir ilişki kurma isteği doğuran karşıtların bir bileşimi (Örneğin, her bir bireyin genç ve yaşlı, erkek ve dişi, yapıcı e yıkıcı olan yanlarının fark edilmesi) söz konusudur. Bu evrede, diyaloga

dayalı bilgi ortaya çıkar. Öyle ki birey, karmaşık bir dünyanın çor yönlü bakış açılarına açık hale gelir. Bu, bireyin Bireysel / Düşünmeye Dayalı İnanç evresinde gelişen iman sınırlarının ötesine geçmesini ve gerçeğin hem çok boyutlu, hem de kaynağı itibariyle birbiriyle bağlantılı olduğunun anlaşılmasına imkân tanır.

7- Evrensel iman (Belirsiz yas) : Son evre, adalet ve sevgiyi etkinleştirip, baskı ve işkenceyi alt etmek için, var olsun veya Tanrının gücü ile birleşmeyi içerir. İnanç gelişiminin bu evresine ulasan kimseler, “Aramızda sevgi ve adaleti yasayan bir topluluk olarak yasarlar. Onlar bizim huzurumuz için kurtulmuş bölgeler oluştururlar ve biz onları hem serbestlik için yasar ve hem de tehdit için kurtuluşumuz için hem de tehditlere karşı yaşantılarız. Bu kimseler, “adalet ve sevgi toplumuna” karşı duran insanlık dışı yapılara bağlı ve dost olan kimselere göğüs germe eğilimindedirler. Fowler, son evreye ulasan kimselerin oldukça az olduğunu belirtir ve bu kimselerden olarak Mahatma Gandhi, Martin Luther King, Jr. Ve Mather Terasa’yı örnek verir. Gandi ve King’in suikaste uğrayarak öldürülmeleri rastlantı değildir. Fowler, evrensel iman evresine ulasan kimselerin, dünyanın ciddi problemlerini çözmeye dönük dirençleri nedeniyle, erken ölüm tehlikesi içinde olduklarını iddia eder

Görüldüğü gibi Fowler’in inanç evrelerine ilişkin analizleri zengin fikirlere sahiptir, empirik çalışma için çatı olusturur ve potansiyel olarak “dinî” olmak anlamına gelen şeyi anlamamıza katkı sağlar.⁵⁵

1.4. Ahlakî Gelişim Kuramları

Bu bölümde temel ahlaki gelişim kuramlarına yer verilmeye çalışılmış ahlaki gelişimin kendisine psikolojide nasıl bir yer bulduğundan bahsedilmiştir.

Bireyde var olan değerler sistemi, gelişimsel bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Ahlak gelişimi de bu değerler sistemi zincirinin bir halkası olduğundan, birçok psikoloğun ilgi alanı içine girmiştir.

Psikolojinin gelişmesiyle birlikte ahlak, bir öğrenme ve gelişme konusu haline gelmiştir. Ahlak problemini inceleyen psikologların çoğu, bu gelişmenin her biri öncekileri içinde bulundurmakla beraber onlardan ayrılan ve daha üst bir

⁵⁵ M. Doğan Karacoşkun, “Dini İnanç – Dini Davranış İlişkisine Sosyo – Psikolojik Yaklaşımlar”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV (2004) S: 2

düzye oluşturan aşamalar halinde ilerlediğini iddia etmişler ve çeşitli kuramlar ortaya koymuşlardır.⁵⁶

Psikolojide, bu alanda ilk yaklaşım Freud ile başlamış, onu öğrenme kuramını savunanlar ile zihinsel gelişim yaklaşımı izlemiştir. Bu farklı yaklaşımlar, insanın doğasına ilksin farklı felsefi görüşlerin izlerini taşırlar. İnsanın doğuştan kötü olduğu ve gelişme süreci içinde yetişkinlerin müdahalesine ihtiyaç duyacağı görüşü, psiko-analitik kuramını savunanları ve izleyicilerini etkilemiştir.

İnsanın doğuştan ne iyi ne de kötü özellikler getirmediği, gelişme süreci içerisinde şartlanma ve öğrenme ile İstenilen yönde şekillendirilebileceği görüşü, sosyal öğrenme kuramını savunanları etkilemiştir.

İnsanın doğuştan iyi olduğu görüşü ise, Piaget ve izleyicileri tarafından benimsenmiştir. Bu yaklaşım, çocuğun gelişim süreci içerisinde yetişkin müdahalesine inanmadığı gibi, ahlakın da temelde gelişmiş zihinsel süreçlerin sonucu olduğu görüşünün ileri sürülmesine neden olmuştur.⁵⁷

Farklı yaklaşımlar sonucu ortaya çıkan ahlaki gelişim kuramları şu şekilde tasnif edilmiştir.

1.4.1.Freud ve Ahlak Gelişimi

Bu kuramın kurucusu Freud, özel bir ahlak gelişimi kuramı geliştirmemiş olmasına rağmen, kişilik gelişimi süreci içerisinde bebeklik ve çocukluk dönemi ilişkilerinin, kalıcı özelliğine dikkati çekerek, çocuk yetiştirme teknikleri üzerinde yoğun çalışmalara neden olmuştur. Ayrıca Freud, ahlakın doğuştan gelen içgüdülerle ilgisi bulunmayan bir sosyal öğrenme problemi olduğunu ortaya koymuştur. Freud' un öncü fikirleri sayesinde özdeşleşme yoluyla öğrenme olayı önemli ve geniş çaplı araştırmalara konu olmuş ve vicdanın gücü ile ahlaklılık ve fiziki ceza ile vicdan arasındaki ilişkiler birçok araştırmacıya ışık tutmuştur.

Freud ahlak ve kişilik gelişimini duygusal-güdüsel bir süreç olarak ele almıştır ve ahlaki gelişimi, id, ego ve süper ego ilişkilerindeki denge kavramına bağlamaktadır.

⁵⁶ Mustafa Aydın, "Gençliğin Dini ve Ahlaki Değerleri", İstanbul. 2003, s 56

⁵⁷ Mustafa Aydın, a.g.e. s 58

ID; yeni doğan çocuktaki kişiliğin en ilkel kısmıdır. Daha sonra ego ve süper ego

ID'den gelişir. ID; temel biyolojik dürtülerden oluşur. Yeme, içme, vücuttan artıkları atma, acıdan kaçınma ve cinsel haz elde etme gibi ihtiyaçların, ID hemen tatmin olmasını ister.

Freud; ID' i denetleyen ve bilinçdışı kılan yapıya ego demiştir. Ego; insanın biyolojik yapısına ters olan veya gerçeklere uygun düşmeyen eylemleri bilinçaltına iter. Ego, kişiliğin gerçekçi yürütme organıdır. Egonun görevi kendi içinde ve dışında uyum sağlamaktır. Ego, ID gibi hemen zevk peşinde değildir, gerçek ihtiyaçlar için zevkim feda etmeye hazırdır. Ego dış dünyanın temsilcisidir. Freud; toplumun inandığı, doğru ve yanlış kararlarının kaynağını oluşturan kısma süper ego adını verir. ID ve ego gibi, süper egonun da büyük kısmı bilinçaltındadır. Süper ego bir hareketin doğru mu, yanlış mı olduğuna karar verir.⁵⁸

Toplumun ahlaki değerlerinin içselleştirilmesi, temel olarak bireyin vicdanını oluşturur. Süper ego, gerçekten ziyade, ideal için vardır. Süper ego; doğru-yanlış, uygun-uygun olmayan ahlaki değerlere göre karar verir. Süper egonun başlıca işlevleri;

- ID'den gelen dürtüleri bastırmak,
- Egoyu gerçekçi amaçlar yerine ahlaki amaçlara yönelmeye inandırmaya çalışmak,
- Mükemmeliyetçi olmaya çalışmaktır.

Psikanalitik görüş, günümüzde, süper ego'dan çok "egonun gücü" üzerinde durmaktadır. Ahlaki gelişim açısından süper-ego önemlidir ama ulaşılması gereken son nokta ego'nun güçlenmesidir. Güçlü ve gerçekçi bir ego, ID'den gelen ve doyum isteyen güdülerle, çoğunlukla cinsel ve saldırgan güdülerle süper-ego'nun bazen aşırıya kaçan yasaklamaları arasında sağlıklı bir denge kurabilir. Bu durumda hem ahlak gelişimi yeterlidir hem de psikolojik sağlık yerindedir. Bu dengenin bozulduğu hallerde, eğer süper-ego ağır basarsa, kişi suçluluk duyguları içinde bunalır, eğer ID ağır basarsa, kontrolsüz, taşkın davranışlar görülebilir.

⁵⁸ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul. 2000 s 63

Freud'un üçlü kişilik yapısı ve gelişim dönemleri ile ilgili kavramları, psikoloji, sosyal psikoloji, antropoloji, psikiyatri, sosyoloji gibi bilimlerde yaygın bir şekilde etkili olmuştur. Aynı zamanda eleştirilmiştir; bazı araştırmacılar, bu kuramın fazla katı ve dar çerçevesinin genişletilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Freud'un vicdan gelişimi hipotezini; Sears, Maccoby ve Levin, ana-babanın ve dolayısıyla toplumun standartlarının çocuk tarafından benimsenerek bir iç kontrol sisteminin geliştirilmesi olarak tanımlamışlardır. Ana-babanın çocuklarına sevgi göstermelerinin ve aile içinde sağlam, durağan ilişkilerin çocuklarda ileri düzeyde ahlak gelişimi meydana getirdiğini göstermiştir.⁵⁹

1.4.2. Erikson ve Ahlak Gelişimi

Erikson, Freud gibi kişilik gelişimini belirli dönemlerle açıklar. Erikson, Freud ekolünden etkilenmekle birlikte, gelişimin yaşam boyu olduğunu söyleyerek Freud'dan ayrılır. Freud kuramını "psikoseksüel gelişim" olarak adlandırırken, Erikson Kuramı'nı "psikososyal gelişim" kuramı olarak adlandırır. Bu da Erikson'un sosyal ve kültürel etkiler üzerinde durduğunu göstermektedir. Erikson kuramında, bireyin gelişimini sekiz döneme ayırır ve her bir dönemde farklı çatışma/ karmasa ya da krizle bireyin karşı karşıya geldiğini söyler. Bireyin her dönemdeki krizi başarı ile atlatması, onun sağlıklı bir kişilik kazanmasına yol açar. Uygun psikososyal çevre bireyin krizi atlatmasına yardımcı olur. Bu bakımdan aile ve eğitimcilerin bireyin kişilik gelişiminde etkileri vardır. Birey eğer bir dönemde olumsuzluk yasadıysa, diğer bir dönemde uygun koşullarda gelişimini olumlu yöne çevirebilir.⁶⁰

Erikson, gelişimin hiyerarşik bir sıra ile ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Birbirini izleyen gelişim dönemlerinde ilerledikçe, birey doğuştan saptanmış ve giderek daha geniş bir çevreyle etkileşimini sağlayan potansiyeli ile benliğini geliştirir. Erikson'a göre kişilik, doğumdan ölüme kadar gelişimini sürdürür. O, yaşamın bir bölümünün öteki bölümlerinden daha önemli ya da kritik olmadığı inanandadır. Bu görüşüyle "yaşam boyu gelişim" ilkesini ortaya atan ilk psikologlardan biridir. Erikson'un kuramını, Freud'un kuramından ayıran en önemli özellik de budur. Erikson, gelişimin yetişkinliğe kadar sürdüğünü

⁵⁹ Zeki Şafak, (2008). "İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmen ve Yöneticilerin Bilişsel Ahlaki Yeteneklerinin İncelenmesi" Yüksek Lisans Tezi Yeditepe Üni. Sos. Bil. Enst. , İstanbul. s 33

⁶⁰ Zeki Şafak,, a.g .e. s 34

savunurken Freud, bireyin gelişim sürecini yaşamının ilk birkaç yılıyla sınırlamaktadır.⁶¹

1.4.3. Bandura ve McDonald Ahlak Gelişimi

Bandura ve McDonald; yaşları 5-11 yas arası olan çocuklar üzerinde, ailelerin çocukların ahlaki yargıları üzerindeki etkilerini inceledikleri, deneysel araştırmaları sonucunda; ailelerin desteklediği/onayladığı durumlar ve desteklemediği durumlara göre çocukların ahlaki yargılarında farklılıklar olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca sosyal ödülleri yetiksinin varlığı olmadan herhangi bir değişikliğe neden olmadığını belirtmişlerdir. Ancak yetişkinlerin ahlaki yargıları desteklemesi durumunda, çocukların değerlendirilmelerinde farklılık olabileceği sonucuna varmışlardır.⁶²

1.4. 4. Sosyal Öğrenme Teorisi ve Ahlak Gelişimi

Bu yaklaşımda değerler görecelidir ve bireyin doğduğu ve büyüdüğü kültüre bağlıdır. Neyin ahlaki olduğunun kültürel aktarımındaki araçları da ana-babalardır. Bu açıdan sosyal öğrenme kuramı psikanalitik kurama benzer her iki kuram da ahlaklılığın kaynağını ana-babadan aktarılan değerlerin içselleştirilmesine bağlar. Diğer yandan, bu kurama göre ana-babanın uyguladığı disiplin türü çocuğun erken yaşlardaki kontrolleri içselleştirme yeteneğinde merkezi bir rol oynamaktadır.

Bireyde vicdan, bu dönemde yetişkinleri model almanın yanında, etrafındaki kişiler tarafından onaylanma veya onaylanmamaya bağlı olarak gelişmektedir. Çocuk eğer çevresinden onay göreceyse o davranışı uygulamakta veya onay görmeyecekse kaçınmaktadır. Bu davranışları uygulamaya uygulamaya çocuk, toplum tarafından onaylanan veya onaylanmayan davranış kalıplarını öğrenir.⁶³

Bu kuramın en önde gelen temsilcilerinden biri Skinner' dir. Sosyal öğrenme kuramını temsil edenler, ahlaki gelişimi incelemek amacı ile vicdan, süper ego ve zihinsel gelişim evreleri gibi soyut yapıların, incelenme ve gözleme

⁶¹ Zeki Şafak,, a.g.e. s35

⁶² Zeki Şafak,, a.g.e. s 36

⁶³ Zeynep Nezahat Özeri., , “Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi”, İstanbul. 2004, s 81

imkânı vermedikleri için geçerli olmadığı, ahlaki davranışların öğrenilmesinde, pekiştireçler ve gözleme dayalı-öğrenmenin gerekli olduğu görüşündedirler.

Ahlaki davranışı, öğrenilen davranışlar bütünü içinde ele alan öğrenme kuramını savunanlar, bu tür davranışın kazanılmasında da geçerli plan, ceza, ödül, pekiştirme, model ve taklitle öğrenme süreçleri üzerinde dururlar ve bu sayede davranışın istenilen yönde geliştirilebileceği görüşündedirler. Yine bu kuramı savunanlar, taklidin sadece onaylanan değil aynı zamanda da onaylanmayan davranışların edinilmesindeki önemini vurgulamışlar ve çocukların yalnız, yetişkinlerin sözlü olarak yönelttikleri doğru yanlış kavramlarından değil, aynı zamanda onların davranış biçimlerinden de etkilendiklerini araştırmaları sonucunda ortaya koymuşlardır.⁶⁴

Çocuğun ahlak gelişiminde sosyal çevre, gerek model olma ve taklit bakımından ve gerekse ödül ve ceza mekanizmalarını işletmeleri bakımından önemli bir yere sahiptir. Kısaca ahlaki davranış, hâkim olan sosyal normlara uyum davranışı olarak telakki edilmektedir.⁶⁵

Ancak ahlak, söz konusu teoride iddia edildiği üzere insanın dış dünyadan olduğu gibi alıp kabul ettiği bir sistem değildir. Zira ahlakı bize verilen bir kalıp halinde benimsemiş olsaydık, toplumun ahlak standartlarında zamanla hiçbir değişme olmayacağı gibi, insanlar arasında ahlaki şahsiyet bakımından hiçbir fark da olmazdı.

Bu nedenle insanın, boş bir kâğıt parçası gibi olmadığı, kendisini ahlaki kurallara ve kültüre uyarlarken dış koşullara anlaşılabilir biçimlerde tepki gösterdiği göz ardı edilmemelidir.

1.4.5. Davranışçı Kuram ve Ahlak Gelişimi

Davranışçı bakış açısına göre, insanlar öğrendikleri davranışların toplamıdır. Davranışçı görüşe sahip psikologlar da, ahlaki yargıların nasıl oluştuğu üzerinde durmuşlardır. Onlara göre ahlaki yargılar, bireyin dışındaki etkenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Davranışçı kuramlara göre, genelde onay gören ve pekiştirilen davranışlar “doğru”, hoş görülme, cezalandırılan davranışlar ise “yanlış” olarak değerlendirilmektedir. Davranışçılar model olarak

⁶⁴ Zeki Şafak,, a.g.e. s 40

⁶⁵ M Kutub ,(Çev: Karlıga, B.). “İnsan psikolojisi üzerine etüdler”, İstanbul. 1998, s 74

öğrenmeye önem vermişlerdir. Davranışçılar, birçok günlük davranışın model alma yolu ile kazanıldığını belirtirler. Bireyler, kişiler arası ilişkileri, yaşamdaki önemli kişilerin davranışlarını, taklit ederek kazanabilir.⁶⁶

1.4.6. John. Dewey ve Ahlaki Gelişim

Ahlak gelişimine, bilişsel gelişim paralelinde eğilen ilk kuramcı, J. Dewey olmuştur. Dewey, ahlak eğitiminin de, genel eğitim süreci gibi temelde çocuğun farklı değerler ve bu değerlere ilişkin kararlarda, aktif akıl yürütmesi ile gerçekleşebileceğine inanmıştır. Bu görüşün gelişimsel niteliği ise, Dewey'in ahlak eğitimini evrelerden geçmek olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Ahlak gelişimi, gelişimin psikolojik kökenlerinin kavranması ile gerçekleşir. Dewey'e göre, davranışı etkileyen ve geliştiren, onu daha iyi duruma getiren her fikir "ahlaki fikir" içine girer. Zamanla karakterin bir yönü haline gelen "ahlaki fikirler" ahlaki yargının temel unsurudur. Dewey, ahlaki yargı gelişiminde üç dönem olduğunu belirtmiştir.

- Ahlak ve Gelenek Öncesi Düzey

Biyolojik ve sosyal dürtülerle güdülenen ahlaki davranışları içeren dönemdir.

- Geleneksel Düzey

Bireyin, içinde bulunduğu grubun değerlerini benimsediği dönemdir.

- Özerk Düzey

Bireyin davranışlarının, kendi akıl yürütmesi ve karar vermesi ile oluştuğu, bireyin içinde bulunduğu grubun standartlarını irdelediği dönemdir. Dewey'in ahlaki yargı gelişimi alanında ileri sürdüğü bu evreler, kuramsal düzeyde kalmıştır. Bu alanda en kapsamlı çalışmayı, Piaget ortaya koymuştur.⁶⁷

1.4.7. Piaget ve Ahlaki Gelişim

Piaget, ahlaki gelişmeyi, bilişsel gelişmeye paralel olarak iki evrede incelemiş ve çocukta, ahlaka ilişkin kavramların, ilk evreden başlayıp değişmez

⁶⁶ Münire Erden ve Yasemin Akman, .a.g. e. s 168

⁶⁷ Zeki Şafak,, a.g. e. s 47

bir sıra izleyerek geliştiğini savunmuştur. İlk evre, “ahlaksal gerçeklik ilkesinin” oluştuğu evredir. Daha olgun olan ikinci evre ise, “karşılıklılık” ya da “özerk ahlaksal gelişim” evresidir. Ahlaksal gerçeklik ilkesinin oluştuğu evreyi geçmeyen kişi, özerk evreye ulaşamaz. Piaget’e göre ahlaksal olgunluk, çocuğun toplumsal kuralları anlayıp kabul etmesini, insan ilişkilerinde adaletin temeli olan eşitlik ve karşılıklılığa ilişkin düşüncelerini içermektedir.⁶⁸ Piaget’in ortaya koymuş olduğu ahlaki yaklaşım evreleri şu şekildedir:

Ahlaksal Gerçeklik Evresi: Bu evre, başkalarının kurallarına uyma evresidir. 5 ile 10 yaş arasındaki çocuklar, kurallara karşı güçlü bir saygı duygusu geliştirirler. Çocuklar, bu aşamada, kuralların tanrı, polis, ya da anne-babaları gibi güçlü otoriteler tarafından konulduğuna inanmaya başlarlar ve bu düşüncelerin, kutsal ve değiştirilemez olduğunu düşünürler. Piaget, bu durumu, “başkalarına bağımlılık” ya da “dışa bağıllık” (heteronomi) terimi ile açıklamaya çalışmıştır. Bu terim, başkalarının yasalarına boyun eğmek anlamındadır ve 4–8 yaş arasında en güçlü biçimde görülmektedir. Başkalarının kurallarına uyan çocuklar, bu kuralları mutlak, değişmez ve kaçınılmaz görürler. Anne-baba mutlak otorite olarak görülür. Ahlaki konuda, bir “doğru” bir de “yanlış” taraf olduğunu ve “doğrunun” kurallara uymak olduğunu düşünürler. “Yanlış” davranış ise, yetişkinlerin onaylamadığı ya da cezalandırdıkları davranışlardır. Bu dönemdeki çocuklar, bir davranışın yanlış olup olmadığını davranış sahibinin niyetinden çok, davranışın nesnel sonuçlarına göre değerlendirirler⁶⁹. Çocukların, ahlaki gerçekliğine katkıda bulunan iki etken vardır:

a) Kendi yaşantı ve algılamalarının, başkalarınınkinden farklı olacağını anlayamama anlamına gelen benmerkezcilik,

b) Çocukların dışsal gerçekler ile kendi düşünce süreci ve öznel yaşantılarının karıştırılmasına neden olan “gerçeklik algılayışları”dır. Çocuklara göre, ahlaki kurallar, önceden belirlenmiştir ve dünyanın sürekli özellikleridir, tıpkı yer çekimi yasası gibi. Çocuk bu dönemde objektifle sübjektifi, içle-dıştı birbirinden ayıramamakta ve iç dünyasını dışarıya yansıtmakta, düşünüş ve duygularını dışarıda var olan gerçekler gibi görmektedir.

⁶⁸ Zeki Şafak,, a.g.e. s 49

⁶⁹ Erol Güngör,, “Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar” İstanbul. 1998 s 92

Örneğin, rüyasının aynı odada bulunan bir başkası tarafından görülebileceğini, düşüncenin bir ses olduğunu düşünür. İşte bu yaşlarda çocuk, ahlak kurallarını da, bilincin dışında var olan kesin değerler gibi almaktadır.⁷⁰

Karşılıklılık/Özerk Ahlaksal Gelişim Evresi: Piaget, ikinci ahlaki evre olarak 10–11 yaşlarında ulaşılan özerk ahlak anlayışını ön görmüş, bunu da “kendine bağımlılık” ya da “özerklik” terimi ile açıklamaya çalışmıştır. Otonom ahlak, kendi yasalarına, kurallarına uymadır. Bu dönemdeki çocuk, kuralların anlamını ve nedenini fark etmeye başladığı için, eşitliği otoriteden üstün tutmaya başlar. Çocuk, toplumsal kuralların ve bunlardan bir bölümünü oluşturan ahlaksal yargıların değişmez bir ilkeye dayanmayan, sorgulanıp değiştirilebilecek olan anlaşmalar olduğunu kavrar ve bu kuralların, insanın gereksinimlerine göre, gerekirse çığnenebileceğine inanır. Otoriteye uyma, gerekli olmadığı gibi, her zaman istenen bir şey de değildir. Kuralların dışına çıkmak, her zaman yanlış bulunmaz. Örneğin; birisinin hayatını kurtarmak söz konusu ise, ambulansın hız limitini aşabileceğini kabul ederler.⁷¹

Anne baba mutlak otorite olarak görülmez. Çocuk, bu dönemde artık, Piaget’in bilişsel gelişim dönemlerinin sonuncusu soyut işlemler dönemine ilerlemiştir. Örneğin, çocuk başkalarıyla anlaşabilmek için yalan söylememek ister. Doğru söylemek aynı zamanda, başkalarıyla karşılıklı ilişki kurabilmek için zorunludur. Artık, bir zorlama sonucu cezalanmamak için değil, çocuk, kendi isteğiyle yalan söylememeye başlar ve kuralın, yaşamak için zorunlu olduğunu anlar. Bu, işbirliği ahlakıdır. Çocuğu, otonomiye (kendi kendini yönetmesine) götürür.

Yine bu dönemde, çocuğun, ebeveyni ile olan tek taraflı otoriter ilişkilerinden daha çok, yaşlıları ile olan kooperatif faaliyeti önem kazanmaktadır. Çocuk böylece otorite, karşılıklı emir ve kumanda yerine, işbirliği esasına dayalı bir ilişki içine girer. Kurallar, Tanrı’nın veya yetişkinlerin ortaya koymuş olduğu değişmez bir düzeni değil, insanlar arasında, belli hedefe erişmek üzere yapılan karşılıklı anlaşmaları ifade etmektedir. Bu dönemde, ahlaki davranışların sonuçları değil, davranışların altında yatan niyetler önemlidir.

⁷⁰ Erol Güngör, a.g. e. s 93

⁷¹ Erol Güngör, a.g. e. s 95

Piaget'e göre ahlak gelişimi, özerklik evresinin devam etmesidir; ancak bu gelişim, ergenin bilişsel gelişimindeki değişikliklerle biçimlenir. Piaget'e göre, çocuğun ahlak gelişimi ile birlikte adalet anlayışı da gelişmektedir.⁷²

Adalet ve Ceza Anlayışının Gelişimi: Piaget, adalet kavramını, yetişkinler tarafından konulan kurallara karşın gelişen bir kavram olarak incelemiştir. Piaget'e göre, çocuğun ahlak gelişimi ile birlikte, adalet anlayışı da gelişmektedir. Adalet duygusu, çocukların, kendi aralarında kurdukları işbirliği, karşılıklı saygı ve dayanışmaları sonucu gelişir. Piaget, adalet konusunu irdelerken, adalet kavramını iki boyutta incelemiştir.

I. Ödül ve ceza ile ilgili adalet; çocuğun yapmış olduğu hareketleri sonucunda, ödül ve ceza verilmesini içerir.

II. Herkese hakkını verme adaleti; çocuklar arasında eşit dağıtımı içerir.⁷³

1.4.8. Kohlberg ve Ahlak Gelişimi

Ahlaki gelişim alanında çalışma yapanlardan biri de, Lawrence Kohlberg'tir. Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramı, Piaget'in bilişsel gelişim kuramının yeniden inşa edilmesi ve anlamlandırılmasıdır. Kohlberg'in kuramı, en önemli ahlak yapısının "adalet ilkesi" olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yani, ahlakın çekirdeği, adalet ilkesine dayanır ve adalet ilkesi kanunların ötesindedir, çünkü yasa ya da sosyal sözleşmelerin beklentileri bu ilke bağlamında en iyi şekilde anlaşılabilir.

Kohlberg değişik yaş grupları ve sosyo-kültürel düzeydeki bireylere çeşitli öyküler verdikten sonra, öyküde anlatılan durumla ilgili bir karar vermelerini istemiştir. Kararın doğru ya da yanlış olması önemli değildir, önemli olan verilen kararın dayanak noktası ve değerlendirmelerdir.⁷⁴

1. Düzey: Gelenek Öncesi (Kendi Kendine İlgi):

⁷² Erol Güngör, a.g. e. s 96

⁷³ Erol Güngör, a.g. e. s 95

⁷⁴ Mustafa Aydın, a.g. e s 74

Bu düzeyde çocuk, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi kültürel kural ve değerlere açıktır. Ancak bunları, ceza ödül gibi fiziksel sonuçlarına göre ya da bu kuralları ortaya koyan kimselerin fiziksel gücüne göre değerlendirir. Bu düzeydeki çocuklar kendi ihtiyaçlarını tatmine yöneldikleri için egoisttirler. Bu düzey iki evreyi kapsar.

Evre 1: Ceza ve İtaat Eğilimi:

Bu evrede davranışın sonucu o davranışın iyi ya da kötü olduğunu belirler. Ahlaki davranış, cezadan kaçınan her türlü davranıştır. “Yapmalıyım çünkü ceza almak istemiyorum” ilkesiyle hareket eder.

Evre 2: Saf Çıkarıcı Eğilim:

Doğru davranış kişinin kendi gereksinimlerine uygun olan davranıştır. Pragmatik alış-veriş kavramı, (sen bana yardım et, bende sana yardım ederim), sevgi, bağlılık ve adalet kavramları yerine geçer.⁷⁵

2. Düzey: Geleneksel Düzey (Sosyal Onay):

Bu düzeyde aile, grup ya da ulusun beklentileri kendi başına değer taşır. Buradaki tutum sadece sosyal düzen ve beklentilere uymak değil aynı zamanda, onlara sadakattir.

Evre 3: İyi Çocuk Eğilimi (Kişiler Arası İlişkiler):

Bu evrede ahlaki davranış, başkalarını mutlu eden davranıştır. Yaygın davranış şekli normlara uymadır. İyi niyetli olmak önem kazanır.

Evre 4: Yasa ve Düzen Eğilimi (Sosyal Emirler):

Bu evrede ahlaki davranış, toplumsal düzen, kural ve yasaya uygun davranıştır. Sosyal düzeni ve yerleşik kuralları korumak önemlidir.

Evre 5: Geçiş Eğilimi:

Bu evre geç ergenlikte geleneksel olan 4. evre ile ilkeli ahlak düşüncesinin başlangıcı olan 5. evre arasında Turiel’in geçiş evresi olarak adlandırdığı kendine özgü bir oluşumdur. Bu evrede toplumsal değerler, oldukları gibi değil olması gerektiği gibi ele alınırlar.

⁷⁵ Zeynep Nezahat Özeri, , a.g. e. s 93

3.Düzyey: Gelenek Ötesi Düzyey (Soyut İdealler):

Bu düzyeyde, geçerliği ve uygulanırlığı olan ahlaki değerleri ve ilkeleri bunları ortaya koyan grup veya kişilerden bağımsız olarak tanımlama çabası vardır.

Evre 6: Sosyal Anlaşma Eğilimi:

Bu evrede, ahlaki davranış toplumun ortak iyilik ve mutluluğunu gözetten ilkelere dayanır. Bireylerin fikir ve değerlerinde farklılıkların olduğu bu evrede görüş birliğine varma önemlidir.

Evre 7: Evrensel Ahlak İlkeleri Eğilimi:

Bu evrede ahlaki davranış, bütün insanlara güven, saygı ve sevgi duymaya dayanır. Başkalarının sana nasıl davranmasını istiyorsan sen de onlara öyle davran ilkesi benimsenmiştir. Sosyal düzenin yasa ve kuralları değil kişinin kendi vicdanı ile kendi geliştirdiği ahlak ilkeleri geçerlidir.⁷⁶

1.5. Dini ve Ahlaki Gelişim Kuramlarının Değerlendirilmesi

Dini ve ahlaki gelişim kuramlarının geneline bakıldığı zaman bu alanın teorik perspektifler açasından hayli zengin olduğu bunların çoğunluğunun Piaget'in bilişsel evre teorisinden etkilendiğini görmekteyiz. Piaget'in ileri sürdüğu bilişsel gelişim teorisi, bu konudaki araştırma ve teorilere hem doğrudan hem de dolaylı olarak rehberlik etmiştir. Örneğin Kohlberg ve Fowler'in kavramlaştırmaları açık bir şekilde Piaget'in teorisi tarafından tetiklenmiştir. Ortaya konan kuramlarda dini düşünce örüntüsünün gelişiminin daha genel bilişsel evrelerle paralel olduğu sonucuna da varmak mümkündür.

Dini ve ahlaki gelişim teorileri her ne kadar bilişsel gelişim üzerine kurgulansa da, bilişsel ačıdan gelişmiş olmanın zorunlu olarak dini ačıdan da gelişmiş olmak manasına gelmediğini görmekte ve geleneksel bilişsel kavramlaştırmaların dışında teorik kavramlaştırmalara önemli bir ihtiyaç duyulduğu sonucuna varmaktayız.

Bütün kuramları bir arada düşündüğümüzde ortaya çıkan veriler, din eğitimi ve öğretimini zorunlu kılmaktadır. Çocukların zihinlerinde ortaya çıkan bağlanma, sđđınma ve güvende olma düşüncesiyle etraflarında olup biteni anlama

⁷⁶ Zarife Seçer, (2003). "Yoğun Düşünme Eğitimi Programının Çocukların Ahlaki Yargılarına Etkisinin İncelenmesi", Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üni. Sos. Bil. Enst. , Konya, s 31

arzuları ancak doğru, dikkatli ve nitelikli bir programla hazırlanmış din eğitimi ve öğretimiyle giderilebileceği kanaatindeyiz.

1.6. Araştırma Hakkında Yapılan Benzer Çalışmalar

a. Kerim Yavuz 1983 yılında 7–12 yaş çocuklarında dini duygu ve düşüncenin gelişmesini ortaya koyan bir araştırma yapmıştır. Bu çalışmada çocukların Allah tasavvuru ile ilgili bulgular şunlardır:

Araştırmada yöneltilen “Allah denince aklına neler geliyor? O’nun nasıl bir şey zannediyorsun? Bildiklerini söyler misin?” biçiminde düzenlenmiş sorulara çocukların verdikleri cevaplar yaş, cinsiyet ve çevre faktörleri de göz önünde bulundurularak altı ana grupta toplanmıştır.

I. Tanrı’nın ilahi bir varlık olarak tasavvur edilmesi: Burada, genellikle Tanrı’nın yüceliği, büyüklüğü, gücü dile getirilmiştir. “Çok büyüktür”, “herkesten, her şeyden büyüktür”, “Çok büyük, çok kuvvetli, ulu bir varlık”, “hiç kimseye benzemez”, “Allah çok büyük, ne kadar büyük bilemem”.

II. Tanrı’nın her şeyin yaratıcısı olarak Tasavvur edilmesi: Allah basta çocuğun ve yakınlarının, diğer insanların ve canlıların, nihayet bütün yaratıcısıdır. “O, beni yaratmış; ben, O’nun kuluyum”, “Allah, bizi yarattı, anne verdi, baba verdi, kardeş verdi”, “O, bizi, her şeyi yaratmıştır”, “dağları, düzlükleri, hayvanları, kuzuları yaratmıştır”.

III. Allah’ın, yaşatıcı, yardım edici, istekleri karşılayıcı ve koruyucu, gözetici özellikleri ile ifade edilmesi: “O, bizi büyütüştür”, “O, bize istediklerimizi veriyor”, “çocuklukta, O büyüttü; açtı, O doyurdu, adam etti; hepimize yardım etti”, “ne istedikse verdi verdikleriyle karınlarımızı doyuruyoruz”, “portakal verdi, armut, elma, erik verdi, fasulye, patates soğan verdi”.

IV. Allah’ın fiillerinin dile getirilmesi: Allah dilediğini, istediğini yapar, her şeyi görür, duyar, O’ndan hiçbir şey saklanamaz. “Allah her şeyi bilir, görür, O’na gizli yoktur, küçücük fısıltıyı bile duyar”, “evin içinde olanları bile bilir”, “Allah her şeyi bilir, ne yaparsan görür, kendisini görünmez”, “O, ne isterse verir”, “Allah çok güçlü, binaları yıkar, deprem yapar, isterse başka kötülükler yapar”.

V. Allah'ın kişi ve toplum hayatını düzenleyen varlık olması: “O, doğru yolu gösterir, iyileri ödüllendirir, kötülerini cezalandırır”, “O, iyileri korur, kötülerini cehenneme atar” “kitap, Peygamber verdi, onlar bize doğru yolu gösterir”, “biz doğru olursak cennete gideriz”, “ekmeğe küfür edersen Allah tas eder”, “Allah iyi şeylere izin verir, kötülerini yasaklar”.⁷⁷

Yine aynı araştırmada deneklere: Sence, Allah nerededir? Bana söyler misin? Biçiminde bir soru yöneltilmiştir. Çocuklarının verdikleri çeşitli cevaplardan tipik olanları şunlardır: “Allah göktedir”, “Üstümüzde”, “gökyüzünde”, “havada”, “nerede dersin, O oradadır”, “gökyüzünün en yüksek katındadır”, “yücelerde”, “bulutların ötesinde”, “cennette”, “iyi kalpli insanların kalplerinde”, “O’nun nerede olduğu bilinemez”, “Allah göktedir”, “dünyadan çok yukarıdadır”, “her yerdedir”.

Yavuz bu cevapların değerlendirilmesini yaparken şunları belirtmektedir: “7–9 yaşında çocuklar Allah’ı genellikle gökte tasavvur etmektedirler. Köy çocukları arasında bu durum çok daha belirgindir. 10–12 yaş guruplarında ise, Allah’ın “gökte” tasavvur edilmesi yerine, O’nun “her yerde” olacağı tasavvuru ilk sırayı almaya başlamıştır ki, bu önemli bir gelişmedir. Bu gelişme, soyut işlemler dönemine geçişin önemli bir işaretidir.”⁷⁸

b. Bayram Çetin 1991 yılında 6–12 yaşları arasındaki çocukların Allah tasavvur’unu araştırmıştır. Araştırma Manisa ili Demirci ilçe merkezindeki 11 ilkokulda anket survey metodu ile 325 öğrenci üzerinde yapılmıştır.

Araştırmada çocukların Allah tasavvurunu ölçmek için 3 ana başlık altında 33 soru sorulmuştur. Araştırma verileri “ki kare” ve “varyans analizi” yöntemleri kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırmada Allah tasavvuruyla ilgili elde edilen sonuçları şöyle özetleyebiliriz. Küçük çocuklarda Tanrı fikri, dini eğitimle ilgili gayretlerle farklılık göstermiyor. Bununla beraber, soyut düşünmede esnekliğin artması ile Tanrı görüşü üzerinde dini eğitimin bir etkisi olduğu ortaya çıkıyor. Böylece çocuklarda Allah kavramının gelişimi, Jean Piaget’in bilişsel gelişim dönemlerine paralellik gösteriyor. Yaş ile Allah kavramının gelişimi arasında anlamlı ilişkiler çıkmıştır. Yine bulgularda, cinsiyet değişkenliğinin ve yakın aile bireylerinin bir arada yaşamalarının, Allah kavramının gelişiminde istatistikî

⁷⁷ Kerim Yavuz, (1983), “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi”, Diyanet Yay. Ankara. s166

⁷⁸ Kerim Yavuz a.g. e. s 177

yönde güven düzeyleri anlamsız sonuçlar vermiştir. Bununla birlikte Allah kavramının gelişiminde anne babanın yaşlarının değişkenliğinin anlamlı olmadığı da ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan anne babanın çalışıp çalışmaması değişkenliği önemsiz çıkarken, babanın mesleki statülerinde bu ilişki ve anlamlılık artmıştır.

Araştırmada farklı üç sosyo-ekonomik gurup karşılaştırılmış ve anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ayrıca çocukların sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, sosyo psikolojik ve eğitim düzeyleri yükseldiğinde, soyut düşüncelerinin arttığı, natürist ve antropomorfik düşünce biçimlerinin azaldığı tespit edilmiştir.⁷⁹

c. Salih Kerem Çabuk 2006 yılında İlköğretim Öğlecilerinde Allah İnancı konusunu araştırmıştır. Araştırma, 2005–2006 öğretim yılının II. yarıyılında Düzce il merkezinde bulunan 27 resmi ilköğretim ve 3 özel ilköğretim okulu içersinden seçilen 2'si özel 6 okulun, 6-7. ve 8. sınıflarında okuyan kız ve erkek 567 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Araştırma bu öğrenciler üzerinde anket tekniği kullanılarak yapılmıştır. Bu şekilde toplanan verilerin istatistiksel işlemleri SPSS bilgisayar istatistiksel paket programı ile yapılmıştır.

Araştırmada, Öğrencilerin Allah tasavvurlarının zihinsel gelişimlerine paralel soyut bir niteliğe sahip olduğu, öğrencilerin çoğunda Allah inancının kendini güvende hissetme ve Allah'a yakın hissetme gibi olumlu duyguların gelişmesine sebep olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerin çoğu Allah'ın merhametinin cezalandırmasından daha fazla olduğuna inanmakta ve Allah'ın ödüllendirmeye ve cezalandırmaya daha dünyada iken başlayacağını düşünmektedirler.

Öğrencilerin din dersinde en merak ettikleri konu Allah inancıdır. Öğrencileri din dersi öğretmenlerini ve dolayısıyla din dersini Allah'ın sevilmesi noktasında etkili bulmaktadır. Öğrencilerin Allah inancı öğretimi ile ilgili tatmin düzeyleri yüksektir. Öğrenciler DKAB dersinde verilen cevapları yeterli, DKAB kitaplarını doyurucu bulmaktadır.

Öğrencilerin Allah inancı öğretimi ile ilgili beklentileri yüksektir. Öğrenciler Allah inancı öğretiminde, teknolojik imkânlardan daha fazla yararlanılmasını, daha anlaşılır ifade, benzetme ve güncel örneklerin kullanılmasını, hikâyelere ve ayetlere daha fazla yer verilmesini istemektedirler.

⁷⁹ Bayram Çetin, (1991). "6–12 Yaşları Arasındaki Çocuklarda Allah inancının Gelişimi," Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bununla birlikte öğrenciler Allah inancının her sene tekrar edilmesini arzulamaktadırlar.⁸⁰

d. Hatice Acar 2006 yılında İlkokul Çocuklarının İnanç Gelişimi: Psiko-Teolojik Bir Yaklaşım konusunu inanç gelişimi teorisi çerçevesinde çalışmıştır. Niteliksel olarak çalışılan bu araştırmada, Vaka çalışması stratejisi kullanılmıştır. Bu araştırmada, yöntem olarak ise, ağırlıklı olarak Fowler tarafından yapılandırılan görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler, yaklaşık 1,5 saat sürmüştür. Görüşmelerden elde edilen veriler, yine Fowler tarafından yapılandırılan skorlama kâğıtları balgamında analiz edilmiştir.

Araştırmaya katılan ilkokul çağındaki beş çocuk, Fowler'nın inanç gelişimi teorisi'ne göre ikinci aşamadır. Yani somut düşüncenin başlangıcıyla birlikte, olay ve objelerin bağlanması yoluyla mantıksal bağlar halen bu aşamada olup ahlaki kararlar ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenmekte ve aile ve çevre otorite olarak kabul edilmektedir.

Araştırmada bu dönem çocuklarının inanç gelişiminde, aile, okul, arkadaş grubu, dini gelenek, televizyon ve bilgisayar gibi unsurlar etkili olmakta, özellikle aile ve yakın çevrenin etkisi daha belirgindir. Ayrıca bu analizlerde ortaya çıkan unsurların, pratik hayatta geçerliliğini görebilmek için, etnografik gözlemler yapılmıştır. Bu gözlemler, aile ortamıyla sınırlı tutulması tutulmuştur. Bu gözlemlerde ise, aile ve okul ön plana çıkmaktadır. Özellikle okul, bu dönem çocuklarının günlük aktivitelerini ve diğer unsurlarla olan ilişkilerini düzenlemektedir. Buna nazaran ailenin otoritesi, bu dönemde, bir önceki döneme nazaran azalmıştır. Ancak aile, bu dönem çocuklarının inanç gelişiminde özellikle değerleriyle otoritesini devam ettirmektedir sonucuna varılmıştır.⁸¹

e. Nesrin Ayaydın 2012 yılında Din Öğretiminde Soyut Kavramların Öğretimiyle İlgili Problemler konusunu araştırmıştır. Araştırmada, din öğretiminin temelini oluşturan ilköğretim çağında, özellikle ikinci kademedeki öğrencilere Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde geçen soyut kavramları öğretmede öğretmenlerin karşılaştığı problemler ele alınmıştır.

⁸⁰ Salih Kerem Çabuk, (2006). "İlköğretim Öğrencilerinde Allah İnancı," Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

⁸¹ Hatice Acar, (2006). "İlkokul Çocuklarının İnanç Gelişimi: Psiko- Teolojik Bir Yaklaşım" Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas

Araştırmada Esenler bölgesinde fiilen görev yapmakta olan 25 öğretmenle, bizzat görüşmek suretiyle yarı-yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerin verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular ışığında

Öğrencilerin ilgisini çeken soyut kavramların, daha çok merak ve korku unsuru kavramlar olduğu, soyut kavramlarla ilgili bilgi edinme amaçlı çok fazla soru sormadıkları, aile, medya, çevre, internet gibi kaynaklardan öğrenerek etkilendikleri ve korktukları soyut varlıklar konusunda derste daha çok ilgili oldukları sonucuna varılmıştır. Öğrenciler soyut kavramlardan hayatlarıyla ilgili olanları veya korktuklarını daha çok merak etmekte, diğer kavramlarla pek ilgilenmedikleri görülmüştür

Öğrencilerin, ahlaki kavramları öğrenme konusunda fazla ilgili olmadıkları görülmüş öğretmenler ahlaki kavramların öğrenci davranışına yansımadığını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin öğrencilerde ahlaki kavramları davranışa dönüştürme konusunda zorlandıkları sonucuna varılmıştır.

Ayrıca çalışmada ders saatlerinin yetersiz olduğu, daha önce kazanılmış yanlış bilgilerin değiştirilmesinde zorluklar yaşandığı, soyut kavramların anlatımında öğretmenin tecrübesinin ve yeteneğinin de oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır.

Çalışmanın neticesinde, soyut kavramların, DKAB dersini olumsuz etkilemediği, aksine derse ilgiyi artırdığı görülmüştür. Öğrencilerin derse olan ilgisinin ve sevgisinin yüksek olduğu görülmüş, bunun nedeninin ise daha çok öğretmen-öğrenci ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Soyut kavramları öğretmede kullanılan yöntemin önemli olduğu, konu ne olursa olsun doğru yöntem kullanıldığı müddetçe başarılı olunacağı sonucuna varılmıştır.⁸²

⁸² Nesrin Ayaydın, (2012). “*Din Öğretiminde Soyut Kavramların Öğretilmesiyle İlgili Problemlerin İncelenmesi*” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

2.BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1.Araştırmanın Modeli

Araştırmada 10- 12 yaş arası çocuklarda dini ve ahlaki kavramların algılanma biçimleri nitel araştırma yöntemi kullanılarak öğrenci tutumları ve seviyeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Önceden belirlenmiş olan sorular çerçevesinde görüşme formu kullanılarak öğrencilerden alınan cevaplar doğrultusunda çalışmamız ortaya çıkmıştır.

İnsan ve grup davranışlarının “niçin” ini anlamaya yönelik yapılan araştırmalar nitel araştırmalardır. Bu araştırma biçimi dünyanın sosyal yönü ile ilgilenir. Nitel araştırma metodolojisi; araştırılan kişilerin gözüyle görme, tanımlama şeklinde olma, durumsallaştırma, sadece sonuçlarından ziyade süreç üzerine odaklaşma, esnek ve yapılandırılmamış olma, veri analizinin tümevarım şeklinde olma gibi özelliklere sahiptir. Genellikle eğitim alanında kullanılan nitel araştırmalar kişi ile bizzat yapılan görüşmelere ve görüşme formlarına dayalıdır.

Görüşme formu ise, benzer konulara yönelme yoluyla değişik insanlardan aynı tür bilgilerin alınması amacıyla hazırlanır. Görüşmeci önceden hazırladığı konu ve alanlara sadık kalarak, hem önceden hazırlamış olduğu soruları sorma, hem de bu sorular konusunda daha ayrıntılı bilgi alma amacıyla ek sorular sorma özgürlüğüne sahiptir. Sorular veya araştırma problemi ile ilgili tüm boyutların ve soruların kapsanmasını güvence altına almak için geliştirilmiş bir yöntemdir. Bu tür görüşmelerde görüşülen öğrenci sayısı önemli değil sorulara nasıl cevaplar verdikleri oldukça önemlidir. Görüşmeci görüşme sırasında soruların cümle yapısını ve sırasını değiştirebilir, bazı konuların ayrıntısına girebilir veya daha çok sohbet tarzı bir yöntem belirleyebilir. Bu yöntem görüşmeciye zaman esnekliği sağlar.⁸³

⁸³ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, Ankara. 2010, s. 95

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızı yaparken bölümlere göre kullandığımız yöntemler farklılık göstermektedir. Birinci bölümü oluşturan kuramsal çerçeve başlığı altında gelişim dönemleriyle ilgili dokümanlar taranarak araştırmamızın konusuyla ilgili veriler toplanmış, çalışmamızda bize kaynaklık etmiştir. İkinci bölümde araştırmamızın metodolojisine yer verilmiştir.

Araştırmamızın bulgular bölümünde verilerin elde edilmesinde bireysel görüşme yöntemine başvurulmuştur. Sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniği olan görüşmede amaç, güveni artırarak araştırma verisi toplamaktır. Farklı yapılardaki öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda algılanma düzeyi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra bu bölümde kavramların kısaca açıklmaları yer almaktadır. Aile, öğretmen, kitap ve televizyon gibi etkenlerden de bahsedilmiş bunların cevaplara etkileri vurgulanmıştır.

Araştırmamız için yapılan görüşmelerde yer olarak sessiz, öğrencinin kendisini rahat hissedeceği sakin bir ortam seçilmiştir. Görüşmeler boş günümüzde, okul içerisinde öğrenciler teker teker çağırılarak yapılmıştır.

Araştırmamızı yaparken konuşmalar ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Kayıt altına alınan konuşmalar her öğrenci için açılan dosyaya yazılmıştır. Görüşme esnasında sorulan her bir kavram bir başlık altında ilk olarak kavram açıklaması ile ele alınmıştır. Kavramdan sonra sırasıyla öğrencilerin cevapları verilmiştir. Son olarak öğrencilerin tutumuna ait bulgular, araştırmanın kendi içinde bu alanda yapılan ve ulaşılabilen diğer çalışmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmiş ve yorumlar paylaşılmıştır.

2.3. Evren ve Örneklem

İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinde “Allah, melek, cennet, kıyamet, cehennem, şeytan, peygamber, dua, haksızlık, iyilik, doğruluk, saygı, güvenilirlik ve emanet” kavramlarını anlama düzeylerini incelediğimiz araştırmamızın evrenini ilköğretim 4. ve 5. sınıfta öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmamızın örneklemini, Bolu'nun Dörtdivan ilçesinde yer alan Merkez Şehit Orhan Yalçın İlköğretim Okulu 4.sınıftan 10 öğrenci, 5. sınıftan 10 öğrenci olmak üzere seçilen 20 öğrenci oluşturmaktadır.

Nitel çalışma biçiminde görüşülen kişi sayısı araştırmacının çalışma yapısına bırakılmıştır.⁸⁴ Nitel araştırma yönteminin sağladığı bu esnekliğe dayanarak 20 öğrenci ile görüşme çalışmamız yeterli bulunmuştur.

2.4.Araştırma Grubu ve Özellikleri

Araştırmamızın yeri olarak görev yapmakta olduğumuz Bolu'nun Dörtdivan ilçesi Merkez Şehit Orhan Yalçın İlköğretim Okulu seçilmiştir.

Araştırmamız, 4. ve 5. sınıftan seçilen 20 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmamıza katılan 4.sınıf öğrencileri 7 kız 3 erkek olmak üzere toplam 10 kişi; 5.sınıf öğrencileri ise 5 kız 5erkek olmak üzere toplam 10 kişidir. Araştırmamız toplamda 20 öğrenci ile yapılmıştır.

Araştırmamıza katılan 4. sınıf öğrencileri 2002 yılında doğan öğrenciler, 5.sınıf öğrencileri 2001 yılında doğan öğrencilerdir.

10-12 yaş gurubunu kapsayan 4. ve 5. sınıf öğrencileri bilişsel gelişim olarak somut işlem dönemindedirler.

Öğrencileri seçerken özelliklerin heterojen olmasına özen gösterdik. Bundan dolayı her düzeyden öğrenci seçilmiştir. Başarılı öğrenci-başarısız öğrenci, aktif öğrenci-pasif öğrenci, memur çocuğu-çiftçi çocuğu, yerli halkın çocuğu-doğu kökenli olanların çocuğu, ailesi dindar olan- ailesi dindar olmayan, anne ve babası ayrı olan-anne ve babası bir arada olan gibi.

Örnekleme grubundaki öğrencilerin ailevi yapıları, sosyo- ekonomik düzeyleri arasında farklılıklar vardır. Ekonomik durumu çok iyi olan ailelerin çocuklarının olduğu gibi ekonomik durumu çok zayıf ailelerin çocukları da yer almaktadır. Ekonomik duruma göre verilen cevaplarda farklılıkların olup olmadığı gözlemlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra dini bağları kuvvetli olan ve olmayan ailelerin çocukları heterojen olarak alınmış ve cevaplarındaki farklılıklara dikkat edilmeye çalışılmıştır.

2.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiş, betimsel olarak analiz edilmiştir. Ses kayıt cihazı ile elde edilen görüşmeler aslına tam uygun olarak yazıya aktarılmıştır. Her öğrencinin her soruya verdiği cevap ayrı ayrı incelenmiştir. Yazıya aktarılmış görüşme verileri cevaplara göre

⁸⁴ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek. a. g. e. s 99

önce genel olarak kategorilere ayrılmıştır. Katılımcıların aynı soru ile ilgili verdikleri tüm yanıtlar analize dâhil edilmiştir.

Betimsel analizde, görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir şekilde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguların düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve bir takım sonuçlara ulaşılır. Ortaya çıkan temaların ilişkilendirilmesi, anlamlandırılması ve ileriye yönelik tahminlerde bulunulması da, araştırmacının yapacağı yorumların arasında yer alır. Betimsel çalışmalar genelde bir durumu aydınlatmak, standartlar doğrultusunda değerlendirilmeler yapmak ve olaylar arasında olası ilişkileri ortaya koymak için yürütülür. Bu tür araştırmalarda asıl amaç incelenen durumu etraflıca tanımlamak ve açıklamaktır.⁸⁵

Araştırma verilerinin analizini yaparken öğrencinin verdiği cevaba bakıp, öğrencinin kişilik özelliklerini, ailevi durumlarını da dikkate alarak değerlendirmelerde bulunduk.

Araştırmamız sonucunda ulaştığımız bulgularla ilgili genel değerlendirme tartışma ve sonuç bölümünde yapılmıştır. Bu sonuçlara göre bazı öneriler getirilmiş, bu önerilerde çalışmamızın son bölümünde yerini almıştır.

⁸⁵ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, a.g.e. s 158

3. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde yapılan nitel görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular ve sonuçları kavramlar dâhilinde verilmiştir. Özellikle öğrencilerin demografik yapıları ve kavramları öğrendikleri kaynaklarla ilgili bulgular ve yorumlar bölüm içerisinde aktarılmıştır.

3.1. Aile ve Yakın Çevre İle İlgili Bulgular ve Yorumlar

Aile, ilk eğitimin başladığı yer ve çocuğun şekillenmesinde en önemli etkidir. Ailede görülen davranışlar taklit edilerek kazanılmakta ve benimsenmektedir. Aile her şeyde olduğu gibi çocuğun dini eğilimleri, ahlaki davranışları kazanmasında da en önemli rolü oynamaktadır. Dini hassasiyetleri olan aile çocukları araştırmamızda da diğer çocuklardan ayrılmakta ve daha farklı cevaplar vermektedir. Bu da gösteriyor ki aile bir çocuk için en önemli eğitim yuvasıdır.

Araştırmamız Bolu'nun Dörtdivan İlçesinde yapıldığından ilçedeki sosyal yapı gözlemlenmiştir. Dörtdivan ilçesindeki aile yapısı genellikle orta halli ve dini inançları olan, aile büyükleri ile birlikte yaşanan bir yapıdadır. Ailede genellikle büyüklerin namaz ve diğer ibadetlerini sıklıkla yerine getirdikleri ve çocuklarından bundan olumlu yönde etkilendikleri gözlemlenmiştir. İlçe çevresinde çok fazla olumsuz bir örnek olmaması, halkın dini eğilimlerinin olması çocukların genel tutumlarını önemli bir ölçüde etkilemiş ve öğrencilerin dini algılarına katkı sağlamıştır.

Farklı şehirlerden memur olarak ilçeye gelen ailelerin çocuklarının da ilçedeki diğer çocuklardan çok farklı olmadıkları görülmüştür.

Dini konularda daha bilgili ve donanımlı aile çocuklarının verdikleri cevaplar soyut kavramları algılama ve kabul etmede bilginin ve ilginin önemli bir etken olduğunu göstermiştir. Bu da çocukların eğitildikleri takdirde soyut kavramları anlayabileceği konusunda bir dayanak oluşturmuştur.

Yapılan görüşmeler sonunda kaynak olarak çoğu kez ailenin gösterilmesi bu yaşlardaki öğrenilen bilgilerin büyük bir çoğunluğunun aileden geldiğini, ailenin de öğrenmede ne kadar önemli olduğu bir kez daha göstermiştir.

3.2. Öğretmenler ile İlgili Bulgular ve Yorumlar

Aileden sonraki en önemli öğrenme yeri olan okul çocuğun hayatında oldukça önemlidir. Bilgilerin aktarıldığı davranışların kazandırılmaya çalışıldığı okul, çocuk için hayat serüveninin ilk basamağıdır. Anne- babadan sonra taklit edilen öğretmen davranışlarının yerleşmesini sağlamaktadır. Bunu için dini kavramların da algılanmasında öğretmenlerin önemli bir rolü vardır.

Yaptığımız görüşmelerde verilen kaynaklarda aileden sonra en çok öğretmenler gelmektedir. Özellikle din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin öğrenciler için birçok dini sorunun cevap bulduğu bir ders olduğu tespit edilmiştir.

Soyut kavramları anlamada ve algılamada din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin ve diğer öğretmenlerin olumlu yönde kazanımları ortaya çıkardıkları gözlemlenen bir başka olgudur.

4.3 Kitaplar ile İlgili Bulgular ve Yorumlar

Bazı öğrencilerin verdikleri kaynaklarda ders kitapları dışındaki okumuş oldukları dini kitapların, algıları üzerindeki etkiyi bize göstermiştir soyut kavramları algılamalarında yardımcı oldukları tespit edilmiştir. Ailelerinin tavsiye ettiği yahut merak ederek okudukları kitapların çocuklar için faydalı olduğu görülmüştür.

3.4. Televizyon ve Bilgisayar ile İlgili Bulgular ve Yorumlar

Günümüz teknolojisinin ulaştığı sınırlar ve sorunlar yaptığımız görüşmelerde açıkça karşımıza çıkmıştır. İletişimin, soyut kavramları algılama üzerindeki etkileri hem olumlu hem de olumsuz olarak araştırmamızda görülmüştür. Görüşme yapılan bazı öğrencilerimizin kaynak olarak yararlandığı görsel resimler ve yahut videolar algılamalarını ve zihinlerindeki şemaların oluşmasında teknolojinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Merak edilen ve somut olarak normal hayatta karşılık bulamayan bazı kavramlar internet videoları ve resimleri ile somutlaşmakta ve çoğu kez çocukların zihninde yanlış kalıplar oluşturmaktadır. Örneğin görüşme esnasında sorulan melek kavramına yönelik soruda bir çok cevap Kâbe üzerinde görülen ve çekildiği var sayılan bir video ile cevaplanmış ve kaynak olarak gösterilmiştir.

Bunun dışında çizgi filmlerin, dini konulu filmlerin de çocuklar için oldukça ilgi çekici olduğu gözlemlenmiştir.

Genel olarak çizgi filmlerdeki Hıristiyan kültürünün etkisinde oluşturulan melek, şeytan, cennet ve cehennem kavramlarının, öğrencilerin soyut kavramları algılamasında ve somutlaştırmasında oldukça etkili olduğu verilen cevaplarda görülmüştür. Bazı kanallarda yayınlanan dini konulu dizilerin ve filmlerin de öğrencileri ahlaki davranışlarında ve ilahi adalet konusundaki düşüncelerinde etkiledikleri görülmüştür.

Genel olarak vardığımız kanaat, televizyon ve bilgisayarın doğru kullanıldığında çocuğun soyut kavramaları algılamasına katkı sağladığı, ancak olumsuz örneklerle de çocuğun zihninde kesin ve somut kalıplar oluşturduğu sonucudur.

3.5 Allah Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Yapmış olduğumuz görüşmeye ilk olarak Allah kavramı ile başlanmış ve bu kavramı açıklayıcı sorular sorulmuştur. Sorulan görüşme sorularına geçmeden önce kısa bir kavram açıklaması yapacak olursak:

Allah; Yüce Yaratıcının özel ismidir. Bu isim, O'nun kemal, cemel ve celal sıfatlarının ifade ettiği anlamların tamamını kapsar. Allah'ın diğer isimleri ise Allah'ı tasvir eder.

Allah özel isminin hiçbir dilde tam karşılığı yoktur. Arapça ilah, Türkçe tanrı, Farsça hûda, İngilizce god, Almanca gott kelimeleri "Allah" kelimesi gibi özel isim değildir. Bunlar, ilah, ma'bûd, rab gibi cins isimlerdir. Allah kelimesi ikil ve çoğul yapılmaz. Bu isim sadece hak ma'bûdu, varlığı zorunlu olan yaratıcıyı ifade eder. Başka bir varlığa, Allah ismi verilemez. Yani Allah'ın adaşı yoktur (Meryem, 19/65). Diğer isimler çoğul yapılabilir. İlahlar (âlihe), tanrılar, rablar (erbab) gibi. Çünkü hak veya batıl ma'bûda tanrı, hûda, ilah denilebilir.

"Allah" isminin çeşitli asıllardan türediği ileri sürülmüşse de "el-ilah" kelimesindeki hemze olan elifin düşürülmesiyle elde edildiği görüşü tercih edilmektedir.

Yüce Yaratıcının ism-i a'zamı yani en ulu ismi olan "Allah" lafzının her harfi O'nu ifade eder. Allah lafzının elifi kaldırıldığında "lillâh" olur. Yine o yüce Yaratıcı'yı ifade eder. Elif ve lam birlikte kaldırıldığında "lehû" olur. Yine O

yüce Allah'ı ifade eder. Elif ve iki lam birlikte kaldırıldığında "hû" kalır. Bu da Allah'ı ifade eder. "Allâhü lâilâhe illâ hû (Allâh ki, O'ndan başka ilâh yoktur)" (Bakara, 2/255) âyetinde olduğu gibi.

İnsanlar, Allah'ın zatını, hakikat ve mahiyetini bilemezler. O'nu eserleri ve eserlerin delalet ettiği sıfatları ve isimleriyle tanıyabilirler. Allah'ın eserleri isimlerine, isimleri sıfatlarına, sıfatları da zatına delalet eder. Allah'ın isim ve sıfatları zatı gibi ezeli ve ebedidir. Zatı ile birlikte vardır. Sıfat ve isimleri zatından ne ayrı ne de gayrıdır.⁸⁶

Kavramdan da anlaşılacağı üzere Allah, yaratıcı ve ilahtır. Çalışmamız içerisinde çocuklara yöneltilen Allah kavramı ile ilgili ana sorular şu şekilde sorulmuştur:

- Allah denilince aklına ilk olarak gelen şey nedir?
- Allah denilince aklına gelen ilk üç kelimeyi söyler misin?
- Allah'ın bir şekli var mıdır? Varsa neye benziyor olabilir?
- Allah'ın hiç bir şeye benzemiyor olması mümkün müdür?
- Bunları nereden öğrendin?

Yukarıda verilen sorulara öğrenciler sırasıyla şu cevapları vermişlerdir.

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- – “Bizi yaratan kişidir.”
- “Bizi yaratan, koruyucu, yüce.”
- “Bir şeye benzemez. Sonsuza kadar yüksektir. Beyaz olabilir.”
- “Evet mümkündür.”
- “Kitaplardan, babamdan öğrendim. Azıcık da kendi düşüncem.”

Beyza'dan alınan cevaplar soyut olan Allah kavramının biraz da olsa algıladığını bu algılamada da ailenin en önemli etken olduğunu düşülmektedir.

⁸⁶ İsmail Karagöz, “Allah” Dini Kavramlar Sözlüğü, Ankara. 2001, s. 23

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir tane olduğu, en büyük olduğu ve bizim yaptığımız her şeyi görendir.”*
- *“Melekler, peygamberimiz ve Müslümanlar geliyor.”*
- *“Bilmiyorum ama beyaz çarşaf gibi bir şey giyiyor, sakalı olabilir, bizim gibi olabilir ama bize de benzemiyordur. Bizim gibi kolları ve bacakları olabilir?”*
- *“Olabilir?”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Didem'den alınan cevaplar Allah kavramının tam anlaşılmadığı, sorularına yeterli cevaplar bulamadığı düşünülmektedir..

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bizi yaratan, bizim onun emrinde olduğumuz geliyor.”*
- *“Kulu olduğumuz, yaratıcı ve iyilik.”*
- *“Boyu çok uzun, üzerinde beyaz bir çarşaf var gibi, insanlara yardım ediyor.”*
- *“Bilmiyorum?”*
- *“Teyzem kuran kursunda Hoca Hanım o, Cuma günleri sohbet ediyor orda duydum.”*

Alınan cevaplardan Dilek'in Allah kavramını algılamasında çevresinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyiliksever, namaz kılmak ve dua etmek geliyor.”*
- *“Namaz kılmak, dua etmek ve yardım severlik.”*
- *“Biraz insan gibi, yeşil olabilir, bir şekli var ama onu kimse göremiyor.”*
- *“Hayır.”*
- *“Öğretmenimden öğrendim.”*

Allah kavramının yarım da olsa Emine de algılandığı fakat tam olarak şekil konusunda net yargıları olmadığı düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Yaratıcı, ibadet edilen kişidir.”
- “İbadet edilen, yaratıcı, hayatımızı belirleyen kişidir.”
- “Belki başka bir şeye benziyor olabilir.”
- “Mümkündür.”
- “Din kültürü öğretmenimden ve babamdan ve kitaplardan öğrendim.”

Allah’ın yaratıcı özelliği kazanılmış fakat yeterli bilgilendirme yapılmadığı bunun sonucunda da çevre etkisi ile soyut kavramın tam yerleşemediği düşünülmektedir.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “İnsanlara yardım eden yüce bir şeydir.”
- “Cennet, iyilik melekleri ve dürüst olan insanlar.”
- “Hiçbir şeye benzemiyordur.”
- “Mümkündür.”
- “Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenimden öğrendim.”

Havva’dan alınan cevaplar sonucunda Allah kavramının tam olarak algılandığı öğretmeni ve çevresi ile doğru bir iletişimde bulunduğu görülmüştür.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Herkesi yaratan, herkesin dediklerini yapan bir kişidir.”
- “Çok büyük, kul olduğumuz ve yaratıcı olduğu.”
- “Bir şekli yok ama yukarıdan herkesin ne yaptığını görüyor. Belki üzerinde beyaz bir şey olabilir. Saçları beyaz olabilir. Biraz da bıyıklı olabilir.”
- “Mümkündür.”
- “Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenimden öğrendim.”

Allah'ın bir şekli olmadığını bildiği fakat kafasındaki sorulara gerçekçi cevaplar bulamadığı için çevre ve televizyonun etkisi ile yakıştırmalarda bulunduğu düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Yaratıcı, en güçlü olan.”*
- *“Bir tek, kıyamet, cennet.”*
- *“Hiç kavrayamıyorum Allah görünmezdir.”*
- *“Evet. Bilemeyiz biz.”*
- *“Babamdan öğrendim.”*

Ailenin soyut kavramları algılamadaki önemi ortaya çıkmış, Muhammed'in soyut kavram becerisinin yeterli seviyede olduğu düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Her şeyi yaratan, herkesten daha iyi bilen en mükemmel kişi.”*
- *“Yaratan, her şeyi bilen ve bizi kötülüğe yönlendirmeyen.”*
- *“Allah hiçbir şeye benzemiyor. Bizden daha büyük olabilir. Bizden daha güçlüdür.”*
- *“Evet olabilir?”*
- *“Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenimizden öğrendim.”*

Süleyman'dan alınan cevaplar sonucunda Allah kavramının olumlu bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Çok büyük, bizi yaratan ve bizi yukardan gören kişidir.”*
- *“Merhametli, saygılı, namaz kılanları seven.”*
- *“Şekli yoktur.”*
- *“Mümkündür.”*
- *“Camideyken öğrendim.”*

Zeynep'in Allah kavramını tam olarak algıladığı görülmüş bunda da ailenin ve çevrenin tutumunun önemli olduğu düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah bizi gözeten kişidir. Tanrımızdır. Ondan başka ilah olmadığı her şeye gücü yeten kişi.”*
- *“Tanrı, yaratan, benzeri olmayan.”*
- *“Allah'ın yüzü yok, kulakları yok, gözleri yok onlara ihtiyacı olmadan yaşıyor. Ama bizi duyuyor ve yeşil gibi sanki öğretmenim.”*
- *“Mümkündür öğretmenim.”*
- *“Derslerden, kitaplardan, televizyondan.”*

Bayram'ın Allah kavramını tam olarak algıladığı ve çevredeki uyarıcıların bu öğrenmede önemli olduğu düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Yaratan, bizi doğruluğa yönlendiren, bizi cennete ya da cehenneme gönderecek olandır.”*
- *“Doğruluk, iyilik ve güzel duygular.”*
- *“İnsanlara ve hiçbir şeye benzemeyen, sadece tek bir varlık gibi geliyor.”*
- *“İnsan beyninde evet ama Allah katında hayırdır.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Allah kavramının olumlu bir şekilde algılandığı ve düzgün bir şekilde ifade edildiği bununla birlikte ailenin önemi görülmüştür.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Çok iyi biri geliyor, yüce olduğu geliyor.”*
- *“Rabbim, yüce ve iyilik.”*
- *“Büyük olabilir, bizim gibi olmadığını düşünüyorum.”*
- *“Evet mümkündür. Bizim bildiğimiz şeylere benzemiyor bence.”*

- *“Dini kitaplardan, öğretmenlerimden öğrendim.”*

Ebrar’ın soyut olan Allah kavramını algıladığı ve ifade edebildiği düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allahın bizi yaratması, sevmesi, var olması geliyor.”*
- *“Yaratan, bize güzellikler veren, bizi seven.”*
- *“Nur yüzlü bir şey, bizden başka bir şey olarak geliyor. Bir de Noel baba gibi beyaz sakallı ve dedeler gibi elinde asası olabilir?”*
- *“Evet olabilir?”*
- *“Ailemden ve camiden öğrendim.”*

Halit’in cevaplarından baskın olan kültürün dini bilgileri algılamada ne kadar etkili olduğu ve televizyonun soyut kavramları önemli ölçüde etkilediği görülmüştür.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bizi yaratan, dünyayı yaratan, herkesi uyaran ve herkesin yanında olandır.”*
- *“İyilik, doğruluk ve saygı.”*
- *“Güzel bir kişi. Bir şekli yok bence.”*
- *“Evet mümkündür, bizim düşünemeyeceğimiz bir şekli vardır.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Aileden alınan doğru bilgi ve tatmin edici cevapların sonucunda Hilal’in Allah kavramını olumlu bir şekilde öğrendiği düşünülmektedir.

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Melekler, peygamberlerimiz, cennet ve cehennem geliyor. Tek olduğu var olduğu.”*
- *“Cennet, melekler ve peygamberlerimiz.”*

• ” *Herkesi diriltebilecek kadar güçlü ve büyük. Bazen büyük bir gözü olabileceği aklıma geliyor.*”

- “*Mümkündür.*” “
- *Dedemden öğrendim.*”

Allah kavramının algılandığı aile büyüklerinin bu konuda etkili olduğu düşünülmektedir.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “*Çok iyi biridir. Çok güzeldir. Her şeyin doğrusunu yapar ve bilir.*”
- “*Çok güzel, iyiliksever ve bizi kötülüklerden koruyan.*”
- “*Allah hiç kimseye benzemez. Bizimkine benzemez ama elleri ve kolları olabilir. Her şeyi duyar.*”
- “*Evet mümkündür. Ama biz bilemeyiz.*”
- “*Camiye giderken öğrendim.*”

Okul dışındaki dini eğitimin Allah kavramının algılanmasında önemli olduğu ve Onur’un Allah kavramını soyut bir şekilde algıladığı düşünülmektedir.

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “*İlk şey cennet geliyor, farz, vacip gibi şeyler.*”
- “*Farz, vacip, evren.*”
- “*Tahmin edemiyorum, ellerinin, ayaklarının, kalbinin olmadığı baksana bir şey gibi geliyor, Allah ol diyor ve oluyor.*”
- “*Evet, zaten benzemiyor.*”
- “*Kitaptan ve siz öğrettiniz öğretmenim.*”

Allah’ın soyut bir varlık olarak algılandığı, bu öğrenmede Allah’ın insanlar üzerindeki etkisinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “*İyi, güzel, doğru, yarattığı hiçbir varlığa benzememesi aklama geliyor.*”

- *“İyilik, doğruluk ve güzellik.”*
- *“Bana hep gökyüzünde gibi geliyor. Bir insan gibi değil ama başka bir şey gibi geliyor.”*
- *“Evet.”*
- *“Öğretmenimden ve annemden öğrendim.”*

Allah kavramının Öznur tarafından soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bizi yaratan, bize hep nimet veren kişidir.”*
- *“Peygamberler, ayetler, nimetler.”*
- *“Bizden büyük biraz insana benzer. Ama bize benzemez bir şekli vardır. Büyük bir yerde oturuyordur. Bizi izleyecek gökyüzünde şimdi.”*
- *“Mümkündür farklı bir şekli vardır.”*
- *“Okuduğum dini kitaplardan ve kafamda şekillenen şeylerden.”*

Allah’ın sıfatlarından yola çıkarak soyut olan bu kavramın Samet tarafından algılandığı düşünülmektedir.

Genel olarak bakılacak olursa öğrencilerin verdiği cevaplardan hareketle Allah’ın varlığına dair düşünceler şu şekilde ortaya çıkmıştır. Bazı öğrencilerin (15öğrenci)Allah’ın soyut bir varlık olduğu kavramını kavradığı bazı öğrencilerin(3 öğrenci) ise Allah’ın varlığını somutlaştırdıkları gözlenmiştir. 2 öğrencinin de algıladıkları fakat sorularına yeterli cevaplar bulamadıkları görülmüştür. Soyut ve somut kavramları anlamada yaşın değil, dini konularda daha ilgili olan aile çocuklarının soyut kavramları öğrenebildiği görülmüştür. Somutlaştırma yapan öğrenciler daha çok teknolojik görsellikten etkilenmiş ve Allah’ın sıfatlarından yola çıkarak Allah’a insani özellikler atfetmişlerdir.

Cevaplara bakıldığında genel olarak öğrencilerin, Allah’a dair kesin yargıları olmadığı, çevre ve aileden gelen bilgilerle hareket ettiklerini görüyoruz. Allah’ın hiçbir şeye benzememe ihtimalinin mümkün olabileceğini her bir öğrenci kabul etmiştir. Buradan hareketle öğrencilerin soyut kavramlara açık

olduğu ve öğrenebileceği sonucuna da varılabilir. Dini sorularına ailelerinden ve çevreden doyurucu yanıt bulan çocukların soyut kavramları anladıkları görülmüştür.

3.6. Kıyamet Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Sözlükte “kalkmak, dikilmek, ayaklanmak” anlamlarına gelen kıyamet bir terim olarak, evrenin düzenin bozulması, her şeyin alt üst edilerek yok olması, yok olan ve ölen şeylerin yeniden yatılıp diriltilerek ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesi demektir. Bu durumda kıyamet genel bir ölümden sonra genel bir diriliştir.

Kur'ân-ı Kerim'de kıyâmet anlamına gelen başka ifâdeler de vardır. Bunlardan "yevmu'l kıyamet" (kıyamet günü) 70, "âhîret" 26, "ğâşiye" 2, "saat" 42, "hâkka" 2, "kâri'a" 4, kulakları sağır eden gürültü anlamına gelen "sâhha" bir ve dönülüp gidilecek yer anlamına gelen "me'âd" bir, herkesi ve herşeyi kuşatacak büyük felâket anlamına gelen "et-tâmmetu'l-kübâ" bir, ansızın kopacak olan kıyamet anlamına gelen "vâkıa" bir yerde olmak üzere toplam yüz elli ayrı yerde geçmektedir.

Yine Kur'ân'da kıyâmetin kesin olduğu ve yakın bulunduğu (İsra, 17/51) şiddet ve dehşeti hakkında bilgi verilmektedir. Kıyâmet ve onunla ilgili diğer haller îmân konusunu da ilgilendirdiğinden bu hususa işaret eden âyetler daha çok Mekke'de nazil olmuştur. Bu âyetlerin bir kısmında konunun önemine dikkat çekmek için kıyâmet gününe yemin edilmektedir (Kıyâme, 75/1). Ay'ın ve Güneş'in bir araya toplanıp, insanın kaçacak yer arayacağı bildirilmekte (Kıyâme, 75/9-10), kıyâmetin büyük bir sarsıntıyla peş peşe iki kez geleceği, emzikli kadınların bile çocuklarını atacağı, göğün yarıp, yıldızların dökülüp saçılacağı, insanın anasından, babasından, eşinden, çocuğundan kaçacağı, kabirlerin içindikilerini dışarı atacağı, dağların renkli pamuklara döneceği, herkesin yaptığıının karşılığını-zerre kadar bile olsa-göreceği anlatılmaktadır (Hac, 22/1, 2; Kıyâme, 75/1, 15; Mürselât, 77/7,19; Nebe'; 78/38,40; Nâzi'at 6/9, 34, 42; Abese, 80/33,42; Tekvîr, 81/1,13; Mutaffifin, 83/1, 15; Zilzal, 99/1,8; Kâri'a, 101/1,11).⁸⁷

⁸⁷ Türkiye Diyanet Vakfı, “İlmihal”, Ankara. 2006, Cilt:1, s 121.

Öğrencilere yöneltilen ikinci soru yukarıda açıklaması verilen “Kıyamet” kavramı olmuştur. Kıyametle ilgili sorular şu şekilde yöneltilmiştir.

- Kıyamet denilince aklına ne geliyor?
- Kıyamet sence nasıl gerçekleşecek? Kıyamet esnasında sence neler olabilir?
- Bunları nereden öğrendin?

Öğrencilerin “Kıyamet” kavramına verdikleri cevaplar sırasıyla şu şekildedir.

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Her yerin yok olacağı geliyor.”*
- *“Depremler olacak, herkes ölecek ama Müslümanlar acı çekmeyecek.”*
- *“Babamdan öğrendim.”*

Beyza’nın kıyamet kavramını soyut olarak kavradığı ve ifade edebildiği düşünülmektedir.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir gün herkesin bir yerde toplanmasıdır.”*
- *“Her yer sallanabilir, depremler olabilir, çok kötü şeyler olabilir.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

Didem’in yanıtlarından kıyamet kavramını soyut olarak algıladığı düşünülmektedir.

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Korkunç şeyler geliyor aklıma. Hiç kimsenin kalmayacağı, ruhlarımızın Allah’ın yanına gideceği geliyor.”*
- *“Kötü şeyler olacak. Sular taşabilir her yer yıkılacak karanlık olabilir.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

Dilek’in soyut olarak kıyamet kavramını algıladığı düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Çok kötü şeylerin olabileceği aklıma geliyor.”*
- *“İnsanlar ölecek, bütün sahip olduğumuz şeyler yok olacak.”*
- *“Kitaplardan öğrendim.”*

Emine'nin kıyamet kavramını soyut olarak algıladığı düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Dünyanın sonudur.”*
- *“Çizdiğimiz bazı resimler gerçekleşebilir. Farklı şeyler olabilir mesela. Ölenler yeniden dirilebilir.”*
- *“Babamdan öğrendim.”*

Ethem'in cevaplarından tam olarak kıyamet kavramını algıladığı ve yeterli bir biçimde ifade ettiği düşünülmektedir.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Gökyüzünün yerle birleşmesidir”.*
- *“Güneşle ayın birleşmesi, yıldızlar yere düşecek ve güneş insanları yakacaktır.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

Alınan cevaplardan kıyamet kavramının soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Karma karışık bir şeyler geliyor.”*
- *“İnsanlar yok olabilir, dünya yok olabilir.”*
- *“Kitaplardan öğrendim.”*

Melike'nin yanıtlarından kıyamet kavramını tam olarak algıladığı görülmüştür.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Herkesin iyilik ve kötülüklerinin hesaplanıp cennete veya cehenneme gitmesidir”.*

- *“Dünya yok olacak ateşler içinde, herkes ölecek.”*
- *“Babamdan ve Amcamdan öğrendim.”*

Muhammed’in cevaplarından tam olarak kıyamet kavramını algıladığı ve yeterli bir biçimde ifade ettiği görülmüştür.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Her şeyin yok olacağı kaybolacağı, her şeyin yaşamını yitireceği geliyor.”*
- *“Herksin canını Azrail Allah’ın emriyle alacak.”*
- *“Yazın camiye gitmişim orda öğrendim.”*

Süleyman’ın yanıtlarından kıyamet kavramını tam olarak algıladığı görülmüştür.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İnsanların sonu demektir”.*
- *“Evler yıkılacak, her yeri sular basacak, herkes ölecektir.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

Zeynep’in yanıtlarından kıyamet kavramını tam olarak algıladığı görülmüştür.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Dünyanın yok olması. Allahın bizi öbür dünyaya çağırdığı gün. Her yerde böyle meteorlar düşecek, yerin yarılacağı gün.”*
- *“Cuma günü olacağını söylüyorlar. Akşam namazı kılınırken olacakmış. Bir de ben inanmıyorum ama 2012 de olacak diyorlar ama Allah’tan başkası bilemez.”*
- *“Babam, annem, öğretmenlerim bu konuda bana bilgi veriyor.”*

Bayram’ın cevaplarından soyut olarak kıyamet kavramını algıladığı ve detaylı bir biçimde ifade ettiği düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Çok ama çok kötü şeylerin olacağı şeyler geliyor.”*
- *“Kötü olanlar görecekmış, yerde sürüneceklermiş, ay ve güneş yeryüzüne inecekmiş.”*
- *“Annemden.”*

Ceyda'nın yanıtlarından kıyamet kavramını soyut olarak algıladığı düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Her tarafın karanlık olacağı, kimsenin birbirini göremeyeceği bir gün olarak geliyor.”*
- *“Ateşlerin çıkabileceği, karışık bir gün olabilir, yeryüzü değişebilir.”*
- *“Camideyken öğrendim.”*

Kavramın soyut bir şekilde algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Son geliyor.”*
- *“Yerler çatlayacak, insanlar ölecek, kötüler acı çekecek.”*
- *“Çevremden öğrendim.”*

Halit'in yanıtlarından kıyamet kavramını soyut olarak algıladığı düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Herkesin öleceği, herkesin yerde yattığı bir gün gibi geliyor.”*
- *“Evler yıkılacak her yer toz duman olacak. Allah'ın yanına gönderileceğiz.”*
- *“Ailemden.”*

Hilal'in cevaplarından soyut olarak kıyamet kavramını algıladığı ve detaylı bir biçimde ifade ettiği düşünülmektedir.

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Her şeyin yok olacağı İsrail’in sur üfleyeceği ve hepimizin yeniden dirileceği geliyor.”*
- *“Her yer dümdüz olacak ve kötü şeyler olacak.”*
- *“Sizden öğrendim geçen sene öğretmenim.”*

Kavramın soyut bir şekilde algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bütün insanların öbür dünyaya gideceği gün.”*
- *“Müslümanlar acı çekmeyecek, her yer yanıp kül olacak.”*
- *“Camiye giderken öğrendim.”*

Alınan cevaplardan kıyamet kavramının soyut bir şekilde öğrenildiği düşünülmektedir.

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Felaket demek bence . Okyanusların taşacağı, dünyanın yok olacağı gün.”*
- *“Güneş bize doğru gelecek, Allah bir şeyler söyleyecek, boruya üflenecek, ruhlar ayağa kalkacak. Denizler taşacak.”*
- *“Sizden ve daha önceki öğretmenimizden öğrendim.”*

Ömürcan’ın cevaplarından soyut olarak kıyamet kavramını algıladığı ve detaylı bir biçimde ifade ettiği düşünülmektedir.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Herkesin öleceği ve herkesin toplanacağı, cennet ve cehenneme gidileceği gün.”*
- *“Kimse birbirini göremeyecek, her yer karanlık olacak.”*
- *“Teyzemden duydum.”*

Kavramın soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Her yerin yıkılması dünyanın ters dönmesi”
- “O zaman çok kötü şeyler olacak, her yer yarılacak, Allah’a isyan çıkabilir?”
- “Kitaplardan.”

Kıyamet kavramının Samet tarafından soyut olarak algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Öğrencilerin kıyamet kavramına yaklaşımları genellikle dünya hayatının ve insanların sonun gelmesi şeklinde olmuştur. Her bir öğrenci kıyametin anlamını neredeyse tam anlamıyla anlama ve açıklama başarısını göstermiştir. Öğrencilerin bu soyut kavramı öğrenmelerinde en büyük etkenin şüphesiz aile ve çevre olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra öğrencilerin genel olarak kıyamet konusunda ayrı bir merak ve ilgilerinin olması bu kavramın zihinlerinde iyice pekişmesine katkı sağladığı da tespit edilen durumlar arasındadır.

Kıyamet kavramının soyut olarak ifade edilebilmesi bu yaş grubundaki öğrencilerin bu bilgiyi almaya hazır olduklarını göstermiştir.

3.7. Melek Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Sözlükte "haberci ve kuvvet" anlamına gelmektedir. Çoğulu "Melâike"dir. İslâmî ilimler terminolojisinde ise nurdan yaratılmış, yemeyen, içmeyen, erkeklik ve dişiliği olmayan, uyumayan, gençliği ve ihtiyarlığı bulunmayan ve günah işlemeyen, ağırlığı olmayan, latif, ruhanî ve nuranî varlıklardır.

Meleklerle îmân İslâm'ın temel şartlarından biridir. Çünkü onların varlığı nass ile sabittir. Onlara îmân etmek, aynı zamanda gayba da îmân etmek demektir. Her ne kadar onları gözlerimizle görmek mümkün değilse de, aklen inkârını gerektirecek bir sebep de yoktur.

Meleklerin varlığı ve onlara inanmanın farzı ile birlikte özelliklerini, görevlerini ve çeşitlerini de şöyle açıklamak mümkündür:

1- Melekler, nurdan yaratılmış, nuranî ve ruhanî varlıklardır. Onlarda; yemek, içmek, erkeklik, dişilik, evlenmek, uyumak, gençlik ve ihtiyarlık gibi insanlara ait özelliklerden hiç biri yoktur. Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır: "Göklerde ve yerde kimler varsa, O'nun hizmetindedir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar. Onlar, bıkip usanmaksızın gece gündüz tesbih ederler." (Enbiyâ, 21/19-20)

2- Melekler Allah'a isyân etmezler. Hangi iş için yaratılmış iseler o işi yaparlar. Daimi olarak Allah'a ibadet ve itaat ederler. Kur'ân'da bu hususa şöyle işaret edilmiştir: "Çünkü onlar üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar." (Nahl, 16/50), "Kuşkusuz Rabbin katındakiler O'na kulluk etmekten asla kibirlenmezler. O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler" (A'râf, 7/206).

3- Melekler bir anda Allah'ın emrettiği bir mekândan diğer bir mekâna intikal edecek, hatta yerleri ve gökleri dolaşacak bir kabiliyette yaratılmışlardır. Onların kanatları vardır. Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: "Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan, Allah'a hamdolsun. O, yaratmada (İstânbulediğine) dilediği kadar fazla verir.." (Fâtır, 35/1) Melekler çok az bir zamanda çok uzak yerlere gidebilirler. Ancak onların gelip gitmesi, inmesi ve çıkması bizim durumumuza benzemez. İnsanların hareketleriyle mukayese edilmez. Kur'ân bu konuda da şöyle haber veriyor: "Melekler ve Ruh (Cebrâil) oraya miktarı (dünya senesi ile) elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar." (Meâric, 70/4).

4- Melekler, Allah'ın emirleriyle farklı şekillere girebilirler. Örneğin Cebrâil Peygamber'e gelirken bazan ashab-ı kiramdan Dıhye adındaki sahâbi gibi görünmüş, bazen de kimsenin tanıyamadığı bir yabancı gibi gelmiştir. (Müslim; İmân; 1). Hz. İbrahim ve Hz. İsâ'ya gönderilen meleklerin de birer insan şeklinde göründükleri yine Kur'ân'da haber verilmektedir.

5- Melekler gözle görülmezler. Gözle görülmeyişleri onların yok olduklarından değil, gözlerimizin o kabiliyette yaratılmamış olmasındandır. Melekleri gözlerimizle müşahade edemeyişimiz onları inkâr etmemizi

gerektirmez. Zira gözümüzle görmediğimiz halde varlığını kabul ettiğimiz çok şey vardır. Akıl, ruh, zekâ, sevinç ve üzüntü gibi halleri bunlardan sayabiliriz. O halde meleklerin varlığına da ruhumuz ve aklımız gibi inanmak zorundayız.

Melekler, gaybı yalnız başlarına bilemezler. Ancak Allah tarafından kendilerine gaybla ilgili bir bilgi verilmişse, bu bilgileri ölçüsünde bilebilirler. Bu hususta Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah Âdem'e bütün isimleri, eşyanın adlarını ve ne işe yaradıklarını öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip "Eğer siz sözünüzde sâdık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin" dedi. Melekler, "Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih eder, kemal sıfatları ile tavsif ederiz ki, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin" dediler." (Bakara, 2/31-32) Melekler görevleri yönünden bir kaç gruba ayrılır. Melekler yerde, arşta veya semada bulunurlar. Yerde bulunanlara arzî, gökte bulunanlara semavî, arşta bulunanlara ise arşî denir.

Melekler yüklendikleri görevler itibariyle farklı isimlerle anılmışlardır. Bunlardan dördü, büyük melek olarak bilinmektedir: Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail. Bilinen diğer melekler de şunlardır: Münker-Nekir, Kirâmen Kâtibin (Hafaza), Hamele-i Arş, Hazin, Zebani, Malik, Rıdvan.⁸⁸

Öğrencilere sorulan "Melek" kavramı ile ilgili sorular şu şekildedir.

- Melek nedir sence?
- Melekler sence neye benziyor olabilir?
- Meleklerin bir şekli var mıdır?
- Melekler ne iş yaparlar?
- Bunları nereden öğrendin?

Öğrencilerin Melek kavramına verdikleri cevaplar sırasıyla şu şekildedir.

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- "Bir şeye benzemeyen görünmeyen varlıklar."

⁸⁸ Türkiye Diyanet Vakfı, "İlmihal", Cilt:1, s 92.

- *“Kanatları olan, periler gibi, beyaz renkli kız ya da erkek sarı saçlı olabilir.”*

- *“Evet, bir şekli vardır.”*
- *“İyi ve kötü hayatı anlatmak, Allah’ın yardımcısıdır.”*
- *“Kendi düşüncem.”*

Beyza’nın ifadelerinden melek kavramını soyut olarak algıladığını fakat şekilleri konusunda popüler kültürün etkisinde kaldığı düşünülmektedir.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Allah’a yardımcı olurlar.”*
- *“Saçları siyah olabilir, yüzleri çok güzel olabilir. Bizim gibi kolları da olan uçabilen ve kanatları olan, beyaz renkli biri.”*
- *“Evet, bir şekli vardır.”*
- *“Bazıları kötülükleri Allah’a iletir, bazıları iyilikleri iletir. İnsanlara da yardım ederler.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Meleklerin görevleri ve varlıklarının anlaşılmasında sıkıntı yokken şekli konusunda televizyonun ve belli bir kültüre ait basılı kitapların etkisi olduğu düşünülmektedir.

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Allah’ın yardımcısıdır.”*
- *“Allah’ı üzmezler, iyi birine benziyorlardır. Beyaz olabilirler, uçabilirler.”*
- *“Evet, bir şekli vardır.”*
- *“Allah’ın dediklerini yaparlar ve emrinden çıkmazlar.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

Dilek’in melek kavramını soyut olarak algıladığı ve ifade edebildiği düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyi kalpli, yardım severlerdir.”*
- *“İnsanlara benziyorlar, yeşil olabilirler.”*
- *“Bir şekli vardır.”*
- *“İnsanlara yardım ederler. İnsanların doğru olmasını ve yardımcı olmasını sağlarlar.”*
- *“Öğretmenimden öğrendim.”*

Görevleri ve varlıklarının soyut olarak anlaşıldığı şekilleri konusunda bilgi yetersizliği olduğu düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Allah’ın yardımcısıdır.”*
- *“Kuşa benziyor olabilir. İnsansa benzeyen beyaz, kanadı olan, kuş gibidir.”*
- *“Evet, bir şekli vardır. Kelebek kanatları gibi kanatları vardır.”*
- *“Bizim iyiliklerimizi kötülüklerimizi yazarlar, Allah’ın emirlerini yerine getirirler.”*
- *“Camiden öğrendim.”*

Şekilleri konusunda tereddütler yaşadığı düşünülmektedir.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Allah’a bir tür yardımda bulunan, Allah’ın dediklerini yapan yardımcıları.”*
- *“Kanatları olabilir, gümüş renkli olabilirler, elleri ve kolları vardır ve de parlıyor olabilirler.”*
- *“Evet, bir şekli vardır.”*
- *“Azap melekleri insanı cehenneme götürür. İyilik melekleri insanlara iyilik yaptırırılar.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Melek kavramını soyut olarak algılandığı şekilleri konusunda emin olmadığı düşünülmektedir.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Herkesin yanında olan onları kötülüklerden koruyan, kötü zamanlarda yardım edenlerdir.”*
- *“Uçabilirler, küçük olabilirler, insanlara benzeyebilirler ve bizim tenimiz gibi olabilir renkleri”.*
- *“Evet, bir şekli vardır.”*
- *“İnsanları kötülüklerden korurlar.”*
- *“Kitaplardan ve öğretmenlerimden öğrendim.”*

Şekilleri konusunda kendi düşüncelerinden hareketle ifadeler kullandığı bunun da bilgi yetersizliğinden kaynakladığı düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Allah’ın yardımcıları, peygamberlere vahiy getirendir.”*
- *“Nurdan yaratılmışlardır. İnsan kılığına girebilirler. Beyaz olabilirler.”*
Kolları ve bacakları olabilirler. Robot gibi olabilirler.”
- *“Evet, bir şekli vardır.”*
- *“Allah’a yardım ederler, insanları korurlar ve peygamberlere vahiy getirirler.”*
- *“Dedemin yaptığı sohbet konuşmalarından öğrendim.”*

Verdiği bilgilerin doğru olduğu fakat şekil konusunda tereddütlerin olduğu düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Sağımızda ve solumuzda kötülüklerimizi yazarlar.”*
- *“Normal bir insan gibi beyaz bir şeydir. Ben onları ellerinde bir kalem ve kitap olan ve durmadan yazan birileri gibi hayal ediyordum ama bugün dersimizde hiç bir şeye benzemediğini öğrendim.”*

- “Evet, bir şekli vardır.”
- “İyiliklerimizi kötülüklerimizi yazarlar.”
- “Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenimizden ve camiden öğrendim.”

Melek kavramını ifade ederken kendi düşüncelerinden hareket ettiği ve yeterli bilgi alamadığı düşünülmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Çok iyi kalplidirler.”
- “Kuşa benziyorlardır, beyaz renklidirler.”
- “Evet, bir şekli vardır.”
- “Bize yardım ederler. İyilikleri ve kötülükleri yazarlar.”
- “Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenimden öğrendim.”

Şekilleri konusunda tereddütleri olduğu düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Allah’ın yardımcıları, nurdan yaratıldıkları, her şekle girebildikleri, görevli oldukları.”
- “Öğretmenim, beyaz hayalet gibi. Eli, ayağı, gözü var.”
- “Evet, bir şekli var ama her şekle de girebilirler.”
- “Allahın peygamberlere söylediği şeyleri götürür, kıyamet gününde bir alete üfleyecek, sorular soracaklar, birde can alıyorlar.”
- “Öğretmenlerimizden, sizden, babama sormuştum, camide öğrendim.”

Melek kavramının soyut olarak algılandığı şekilleri konusunda az da olsa belirsizlikler olduğu düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Bazıları onlara ilham perisi diyorlar. Bazıları omuzlarımızda iyilikleri kötülükleri yazanlar diyorlar.”
- “Kanatlı, nurdan yaratılmış, insanların göremeyeceği uçabilen, iyi yürekli, Allah’a ibadet eden kişiler.”

- *“Evet, bir şekli vardır. Bir kere internetten Kâbe'nin üstünde çekilmiş kanatlı olan bir video gördüm. “*

- *“Allah'a ibadet ederler, insanlara yardım ederler.”*
- *“Bir keresinde annemle gittiğim bir sohbetten öğrendim.”*

Melek kavramının soyut olarak algılandığı ve doğru bir şekilde ifade edildiği düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“İyilik ve kötülükleri yazanlar.”*
- *“Kanatlı bir şeydir. Kuşlardan biraz değişik, beyaz olabilir, kız erkek olarak ayrılmazlar.”*

- *“Evet, bir şekli vardır.”*
- *“İnsanlara yardım ederler, Allah'ın yardımcısıdır.”*
- *“Camideyken öğrendim.”*

Melek kavramının soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah'ın bizim için bize yardımcı olsunlar diye gönderdiği kullar. Biz meleklerden biraz daha üstünüz çünkü Allah bize akıl vermiş .”*

- *“Uçabiliyorlar, kanatları olan, rengi parlak ,ten rengimiz gibi olabilir renkleri.”*

- *“Evet, şekli var.”*
- *“İnsanlara yardım ederler öğretmenim.”*
- *“Çevremden, çizgi filmlerden öğrendim.”*

Halit'in melek kavramını soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“İyiliklerimizi ve kötülüklerimizi yazan Allah'ın yarattığı bir varlıktır.”*
- *“Tatlı, iyi birisi olabilir, beyaz olabilir, kız ya da erkek diye ayrılabilirler.”*

- “Evet, bir şekli vardır.”
- “Allah’ın dediklerini yaparlar, kötülük yapanları uyarırlar, iyilik yaparlar, herkesin yanında olurlar.”
- “Ailemden.”

Melek kavramının algılandığı fakat özellikleri konusunda bilgi yetersizliği olduğu düşünülmektedir.

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Melek nurdur. Allah’ın yarattığı bir varlıktır.”
- “Her şeye benziyor olabilirler.”
- “Bilmiyorum.”
- “Bize yardım ederler. İyiliklerimizi kötülüklerimizi yazarlar.”
- “Sizden öğrendim.”

Melek kavramını algıladığı fakat şekilleri konusunda emin olmadığı düşünülmektedir.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Allah’ın kullarıdır.”
- “Kanatları vardır, uçarlar insanlardır. Renkleri pembe olabilir.”
- “Evet, bir şekli vardır.”
- “İyiliklerimizi ve kötülüklerimizi yazarlar, bizi kötülüklerden korurlar.”
- “Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden ve camiden öğrendim.”

Kavramın soyut olarak algılandığı fakat renkleri konusunda emin olmadığı düşünülmektedir.

Ömürcañ, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Allah’ın yardımcısıdır.”
- “Kız ve erkek diye ayrılır. Kanatları var ve renkleri pembe gibi.”
- “Evet, bir şekli vardır.”

- *“İyilik yaparlar. Günahlarımızı ve sevaplarımızı Allah’a iletirler. Mezarda soru soruyorlar, namaz kılarsak sizin dediğiniz gibi bizi cennete gönderiyorlarmış. Kılmadıysak da bizi cehenneme atıyorlarmış.”*

- *“Sizden ve televizyondan kanal 7 de sabahları çıkıyor.”*

Meleklerin şekilleri konusunda hayal gücünün etkili olduğu ve bununda görsel medyadan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Sağ ve sol kolumuzda iyilikleri ve kötülüklerimizi yazarlar.”*
- *“Kanatları olan, uçabilen, iyi biri, beyaz renkli olabilirler.”*
- *“Evet, bir şekli vardır.”*
- *“İyiliklerimizi ve kötülüklerimizi yazarlar.”*
- *“Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenimizden öğrendim.”*

Melek kavramının soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah’ın yarattığı bizim sevaplarımızı günahlarımızı yazanlardır.”*
- *“Kelebeğe benziyor, uzun ama bizden küçük kanatlı olabilir?”*
- *“Evet, bir şekli vardır.”*
- *“Bizim günahlarımızı sevaplarımızı yazarlar, iyilik yapmamızı sağlarlar.”*
- *“Kitaptan öğrendim.”*

Melek kavramını algıladığı fakat şekilleri ile ilgili bilgi yetersizliği olduğu düşünülmektedir.

Melek kavramına verilen yanıtlardan hareketle öğrencilerin meleklerin görevlerini ve yaratılış gayelerini kavradıkları, lakin şekilleri konusunda zihinlerinde tam bir netlik olmadığı, bazı görsel izlenimlerden, örneklerden, çizgi resimlerden, öykü ve hikâyelerden yola çıkarak kendi hayal dünyalarını ekseninde bir şekle ulaşmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Melek kavramının öğrenilmesinde görülen o ki ailenin yanı sıra öğretmen faktörü de önemli olmuştur. Öğrencilerin okulda aldıkları bilgileri aktif olarak kullandıkları ama bu bilgileri izlemiş oldukları görüntülerle harmanladıkları da yapılan görüşmeler sonucunda tespit edilmiştir. Öğrencilerin melek kavramına dair sorularına gerçekçi ve doğru bir şekilde cevap bulduğunda ve yeterli bilgilendirme yapıldığında bu soyut kavramı da anlayabilecekleri görülmüştür.

3.8. Şeytan Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Şeytan kelimesi "şatn" kökünden ele alındığı zaman, uzak olmak, muhalefet etmek, toprağa girmek ve ipe bağlamak gibi anlamlara gelmektedir. "Şayt" kelimesinden türetilmiş bir cins isim kabul edildiğinde ise, yanmak ve helak olmak demektir. İbranice kökenli olduğu kabul edildiğinde habis, İslâm öncesi Arap telakkisinde ise, insanüstü varlık anlamına gelmektedir. İblisin kuvvetine, faaliyetine verilen bir ad olarak bazan iblis yerine de kullanılır. Kur'ân'da şeytan tekil olarak 70, çoğulu "şeyatin" olarak 18 olmak üzere toplam 88 yerde geçmektedir. Kur'ân'daki diğer adı olan iblis ise 11 yerde zikredilmektedir.

Allah insan neslinin ilki Hz. Adem'i yaratınca meleklerle, ona secde etmelerini emretti. İblis (şeytan)hariç hepsi secde ettiler. Böylece ilk isyan, kibir, ayrılık ve düşmanlık başladı (A'râf, 7/11-22). Artık şeytan insan nesline karşı olan bu tavrını, düşmanlık (Fâtır, 35/5), saptırmak (Kasas, 28/15), vesvese vermek (Nâs, 114/1-4), aldatmak (Lokmân, 31/33), nAnkaraörlük etmek (İsrâ, 17/27), isyan etmek (Meryem, 19/44), şüpheye düşürmek (Sebe', 34/20), kötü işleri güzel göstermek (Ankaraebût, 29/38), içki, kumar ve fuhuş gibi eylemleri sevdirmekle sürekli hale getirmiştir (Mâide, 5/91-92). Onun gücü daha çok kendisine dost olanlarla Allah'a şirk koşanlara yetmektedir (Nahl, 16/100). Kulluk vecibelerini yerine getirenlerle Allah'a sığınanlara zarar veremez (Nahl, 16/99). Yarın kıyamet gününde gerçek ortaya çıktığında şeytan aczini ve iflasını itiraf ederek gerçekleri ortaya koyacak (İbrahim, 14/22), ancak bu gecikmiş bir itiraf ve beyan olduğundan kimseye faydası olmayacaktır.⁸⁹

⁸⁹ Türkiye Diyanet Vakfı, "İlmihal", Cilt:1, s98

Yapılan görüşmede öğrencilere “Şeytan” kavramı şu sorular kullanılarak sorulmuştur.

- Şeytan sence nedir yahut kimdir?
- Şeytan neler yapar?
- Şeytan hakkındaki bilgileri nereden öğrendin?

Öğrencilerin Şeytan ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlar şunlardır.

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Önceden iyi biriymiş ama sonradan cennetten kovulmuştur. Kötü biridir.”*
- *“Kötü insanlara yardım eder. Kötülük yapar.”*
- *“Kitaplardan öğrendim.”*

Beyza'nın bu kavramı soyut olarak algıladığı ve ifade edebildiği düşünülmektedir.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Ateşten yaratılmış kötü biridir.”*
- *“Herkese kötülük yapar yaptırır. Arkadaşlarını dövdürür, iftira attırır.”*
- *“İnternette ve babamdan öğrendim.”*

Şeytan kavramının soyut olarak algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Kötülüğün kralı, bize hep kötülük yaptırmak isteyen kötü kişidir.”*
- *“Bize hep kötü şeyler söyler.”*
- *“Yazın kursa gitmiştim orda öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Kötü suratlı, kötü işler yapan kişidir.”
- “İnsanları kötü yola iter. Onları kandırır.”
- “Öğretmenimden öğrendim.”

Şeytan kavramının soyut olarak algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “İlk başta Allah’ın meleğiymi ama insan yaratıldıktan sonra değişti.”
- “Kötülük yapar, insanların hayatını kötü yönde değiştirmeye çalışır.”
- “Bazı surelerden öğrendim.”

Soyut bir şekilde kavramın öğrenildiği düşünülmektedir.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “İnsanlara kötü şeyler yaptırandır.”
- “İnsanların aklına kötü şeyler getirir, kötülükler yaptırır.”
- “Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenimden öğrendim.”

Şeytanın varlığının ve yaptıklarının soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “İnsanlara kötülük yapan kötü biridir.”
- “İnsanların kötü olmasını ister onlara kötülük yaptırır.”
- “Kitaplardan ve öğretmenlerimden öğrendim.”

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İnsanlara kötülük yaptıran Allah’ı sevmeyen kendini beğenmiş, kibirli kötü biridir.”*
- *“İnsanlara vesvese verir, insanları kandırır. Cehenneme götürür.”*
- *“Ablamdan öğrendim.”*

Şeytan kavramının soyut olarak algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Durmadaan kötülük yaptırtan kötü bir varlıktır.”*
- *“Bizi kötülüğe yönlendirir.”*
- *“Camiden, okuduğum kitaplardan öğrendim.”*

Süleyman’ın Şeytan kavramını soyut olarak algılayabildiği düşünülmektedir

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Kötü kalpli birisidir.”*
- *“İnsanları sevmez ve kötülük yapmalarını İster.”*
- *“Camideki hocalardan öğrendim.”*

Zeynep’ten alınan cevaplardan şeytan kavramının soyut olarak algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Şeytan insanları yanlış yola saptıran bir varlık. Eskiden cennette en iyi melekmış kıskandığı için kötü olmuş öğretmenim.”*
- *“İnsanları kandırır ve kötülük yaptıtır. Şeytan insanları sinirlendirir, kötü şeyler yaptıtır. İnsanların kavga çıkarmasına sebep olur, insanların kafasını karıştırır.”*
- *“Öğretmenimden öğrendim.”*

Soyut bir şekilde algılandığı ve ifade edildiği düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Önce Allah’ın yardımcısıymış ama sonra kovulmuş. Allah’a bundan sonra sana itaat etmeyeceğim demiş.”*
- *“Kötülükler yapıyor, insanları kandırıyor.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Ceyda’nın cevaplarından şeytan kavramının soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Kötü biridir. Cehennemde duracaktır.”*
- *“Kötülük yapar, kötü insanlara yardım eder.”*
- *“Camideyken ve de annemden öğrendim.”*

Şeytan kavramının soyut olarak algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bizim için kötülük düşünen, Allahın yolundan ayırmaya çalışan, kötüye yönlendiren kişidir.”*
- *“Kötülük yapar, insanları kandırır.”*
- *“Kitaplardan, televizyondan, ablamdan öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Kötü birisidir. Herkese iyilik yaparken engel olur.”*
- *“İnsanları kötülüğe çağırır. İyilikten uzak tutar ve insanların hep kötülük yapmasını ister.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Şeytan kavramının soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Allah’a ihanet etmiştir. Yeryüzündeki insanları kandırmaya çalışır.”
- “Kötülükler yapar, insanları kandırır.”
- “Dedemden öğrendim.”

Kübra’nın cevaplarından şeytan kavramının soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Kötü bir varlıktır.”
- “İnsanları kötülüğe yöneltir, kötü söz söyler, iyileri kandırır.”
- “Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden öğrendim.”

Soyut bir şekilde kavramın algılandığı ve ifade edildiği düşünülmektedir.

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Allah’ın düşmanıdır. Kötü ruhludur.”
- “Kötü kokar, herkes şeytana küstür, ona inananlar cehenneme gider. Bizim akılımızı karıştırır. Günah işletmeye çalışır. Allah da bize yardım eder.”
- “Dedemden, ailemden, kitaplardan ve televizyondan öğrendim.”

Kavramın algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Kötü kalpli, kötülük yapan insanları kandıran kişidir.”
- “Kötülük yapar, insanları kötü yola saptırır.”
- “Annemden öğrendim.”

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Yanlış yola sapmamıza sebep olur. Allah şeytani insanlar yanlış mı yapacaklar doğrumu yapacaklar diye denemek için yaratmıştır.”*
- *“Kötü şeyler yapar, insanların aklına kötülük getirir.”*
- *“Dini kitaplardan öğrendim.”*

Şeytan kavramının algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Şeytan kavramına ait yanıtlara bakılarak öğrencilerin, şeytanın kötü bir varlık olduğunu, cennet kovulduğunu ve insanları kötü yola saptırdığını öğrendiklerini görüyoruz. Şeytan kavramının ifadesinde daha çok şeytanın yaptıkları ile anlatılması dikkatimizi çeken bir husus olmuştur. Soyut olan şeytan kavramının tam olarak anlaşıldığı sonucuna aldığımız cevaplar neticesinde varabiliyoruz.

Şeytan kavramının öğreniminde aile, kitap, öğretmen ve cami öğretimi gibi kaynaklar önemli olmuş şeytan kavramının soyut olarak zihinde var olmasını sağlamıştır.

3.9. Cennet Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Sözlükte "bitki ve ağaçlarla örtülü yer ve bahçe" anlamına gelen cennet, din literatüründe, îmân edip sâlih amel işleyenlere, ahirette vaad edilen nimet ve mükafât yurdu demektir. Kur'ân-ı Kerim'de cennet için çeşitli isimler kullanılmıştır: adn cenneti, firdevs cenneti, naim cenneti, dâru'l-huld (ebedilik yurdu), dâru's-selâm (esenlik yurdu), dâru'l-mukame (ebedî durulacak yer) ve makâm-ı emîn (güvenilir makam).

Cennette; bakanlara hoş görünen, içenlere zevk veren nehirler ve sular, süzme baldan ırmaklar (Muhammed, 47/15), tatlı su pınarları (insan, 76/18), sarhoş etmeyen, içenlere zevk veren ve bembeyaz bir kaynaktan çıkan içkiler (sâffât, 37/45-47), çeşitli meyveler, hurmalar, nar ağaçları (Rahmân, 55/60), bağlar (Nebe, 78/32), sedir ağaçları ve salkımlı muz ağaçları (Vâkı'a, 56/28-29), ince ve kalın ipek elbiseler (Kehf, 18/31; İnsan, 76/21), altın süsler (Kehf, 18/21,

Hac, 22/23; Fâtır, 35/33), güzel meskenler, hiçbir yorgunluk ve zahmet vermeyen (Hicr, 15/47-48), boş ve yalan söz işitilmeyen sonsuz nimet ve güzellikler (Nebe, 78/35) bulunduğu Kur'an'da bildirilmektedir.⁹⁰

“Cennet” kavramı ile ilgili öğrencilere yöneltilen sorular şunlardır:

- Sence cennet nedir?
- Sana göre cennet nasıl bir yerdir?
- Cennet nerededir ve ya nerede olacaktır?
- Cennete kimler gidebilir?
- Cennetle ilgili bilgileri nereden öğrendin?

Sorulan Cennet kavramına öğrencilerden şu cevaplar gelmiştir:

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyi insanların öldüklerinde gideceği yer.”*
- *“Böyle Allah’ın meleklerle yaptırdığı saraylar var, insanlar orada eğlenirler, namaz kılan insanlar var. Açık yeşil bir rengi var.”*
- *“Öbür dünyada gökyüzünde olacaktır.”*
- *“İyi insanlar, vaktinde namaz kılanlar gidecektir.”*
- *“Babamdan ve kitaplardan öğrendim.”*

Beyza’dan alınan cevaplardan hareketle Beyza’nın cennet kavramını algıladığı görülmüştür.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Çok iyiliğimiz olduğunda gideceğimiz yerdir.”*
- *“Her istediğimizin olacağı, güzel kokulu çiçekli bir yer olabilir. Bulutlar da vardır.”*
- *“Gökyüzünde olabilir?”*
- *“İyi insanlar, namaz kılanlar, ibadetlerini yapanlar gidebilir.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

⁹⁰ Türkiye Diyanet Vakfı, “İlmihal”, Cilt:1, s 131

Cennet kavramının soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bizi sevindiren çok güzel bir yerdir.”*
- *“Cıvıl cıvıl bir yerdir. Her istediğimizin olacağı, büsbüyük çiçeklerle dolu bir bahçedir.”*
- *“Allah’ın huzurunda bir yerde olabilir.”*
- *“Allah’ın dediklerini yapanlar gidebilir.”*
- *“Yazın Kuran kursunda öğrendim.”*

Dilek’in soyut olarak cennet kavramını algıladığı ve ifade edebildiği düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyilik yaptığımızda iyi kalpli olduğumuzda gideceğimiz yerdir.”*
- *“İyi bir yer, iyi olan insanlar var içinde, güzel evler, çiçekler var.”*
- *“Bilmiyorum?”*
- *“İyi davranışları olan kişiler gidebilir.”*
- *“Öğretmenimden öğrendim.”*

Cennet kavramının algılandığı fakat yeterli bilgiye sahip olmadığı düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyilik yapıp öldükten sonra gidilen yer.”*
- *“Bulutların üstünde gibi, beyaz renkli, her istediğimizin olacağı bir yerdir.”*
- *“Gökyüzünde olabilir?”*
- *“Şehit olanlar, iyilik yapanlar gidebilir.”*
- *“Komşumuz hocaydı o anlatmıştı.”*

Ethem’in verdiği cevaplardan cennet kavramını soyut olarak algıladığı düşünülmektedir.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “İyilik yapan insanların girdiği yer.”
- “Güzel, yeşil, bahçelerin olduğu, denizlerin, insanların olduğu bir yer.”
- “Yeraltında olabilir?”
- “İyilik yapan, dürüst ve Allah’a inan kimseler gidebilir.”
- “Annemden öğrendim.”

Cennet kavramının algılandığı fakat nerede olduğu konusunda tereddütlerin var olduğu düşünülmektedir.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “İyilik yapanların gittiği bir yer.”
- “Güzel yeşillik ve insanların rahat yaşayabildiği bir yerdir. Evler olabilir.”
- “Yerin altında olabilir.”
- “İyilik yapanlar, bencil olmayanlar.”
- “Çevremde ve camiye gittiğimde öğrenmiştim.”

Kavramın anlaşıldığı gerekli bilgiler alındığında kavramın daha da pekişeceği düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “En güzel yerdir.”
- “Çiçekler vardır, güzel bir gökyüzü vardır, arabalar vardır, iyi insanlar vardır. Rengi mavi olabilir.”
- “Gökyüzünde olabilir.”
- “Peygamberler, iyi insanlar, günah işlemeyenler.”
- “Babamdan öğrendim.”

Cennet kavramının soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Biz ölünce ruhumuzun gideceği, çok büyük yaşlarda yaşayabileceğimiz bir yer.”*
- *“Kötülük olmayan, her istediğimizin olacağı büyük ve rengârenk bir yerdir.”*
- *“Allah’ın yanında yukarda gökte olabilir.”*
- *“Bazıları gidemez. İyi olan kişiler gidebilir.”*
- *“Çevremden, derslerimizden ve camiden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyilerin olduğu yerdir. Kıyamet kopunca gideriz.”*
- *“Yeşil ağaçlar var, kelebekler vardır.”*
- *“Dünyada olabilir.”*
- *“İyi kalpli olanlar gidebilir. İyilik yapanlar namaz kılanlar gider.”*
- *“Annemden ve babamdan öğrendim.”*

Soyut bir şekilde kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Öğretmenim cennet Allah’ın dileklerini yapan kişilere Allahın verdiği ödül. İnsanlar öldüklerinde hiç günah işlemedikleri için oraya gidecek.”*
- *“Çok güzel bir yer, her yerde ağaçlar, yemyeşil dereler akıyor ortasından, her yerde çiçekler var.”*
- *“Cennet öbür dünyadadır. Allahın durduğu yere yakın yani gökyüzünde”*
- *“Günah işlemeyenler, sevabı çok olanlar.”*
- *“Televizyondan, babam izlerken öğrenmiştim. Birde kitaplardan okumuştum.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Yeşilliklerin olduğu, istediğimiz her şeyin olduğu güzel bir yer.”
- “Peygamberimize komşu olabileceğimiz, sarayların olduğu, hurilerin bize hizmet edeceği bir yerdir.”
- “Allah katının olduğu yerlerde gökyüzünde olabilir.”
- “İyilik yapanlar huyu ve davranışları Peygamber Efendimize benzeyen kişiler onun yaptıklarını yapan kişiler.”
- “Annemden ve babamdan öğrendim.

Gerekli bilgilerin tamamlandığı, soyut olarak kavramın algılandığı ve ifade edildiği düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Güzel ve yeşil bir yer. Mutlu olacağımız bir yer.”
- “Özgür olacağımız bir yerdir yeşildir.”
- “Bilgim yok.”
- “İyilik yapanlar girebilir. İbadetlerini yapanlar gidebilir.”
- “Camideyken öğrendim.”

Kavramın anlaşıldığı fakat yeterli bilginin olmadığı düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Cennet çok güzel bir yerdir.”
- “Yeşil güzel huzurlu bir yerdir.”
- “Allahın yanındadır.”
- “Sevap işleyenler, Allaha inananlar ve onun dediklerini yapanlar.”
- “Cuma günleri ve bayramlarda camiden öğrendim.”

Kavramın tam olarak algılandığı düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “İyilik yapanların gideceği yerdir.”
- “Herkesin istediği olan yeşil ve iyi, güzel bir yerdir.”
- “Allah’ın yanında olacaktır.”

- *“Kötülük yapmayanlar, herkese doğruyu söyleyenler gidebilir.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

Cennet kavramının soyut olarak algılandığı düşünülmektedir

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Güzel bir yerdir.”*
- *“İnsanların olduğu, herkesin istediğini yapabildiği güzel bir yerdir.”*
- *“Gökyüzünde olabilir.”*
- *“İyilik yapanlar, ibadet edenler gidebilir.”*
- *“Sizden öğrendim.”*

Kavramın anlaşıldığı fakat yeterli bilginin olmadığı düşünülmektedir.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bütün iyilik yapanların öldükten sonra gideceği yer. Allah'ın durduğu yerdir.”*
- *“Çiçeklerin olduğu her rengin olduğu, her istediğimizin olacağı bir yerdir.”*
- *“Gökyüzünde olabilir.”*
- *“İyilik yapanlar gidebilir ancak.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Çok güzel Allah'ın bir evi bir bahçesi gibidir. istediğimiz her şeyin geleceği bir yerdir.”*
- *“Çok güzel bir yerdir. Görmedim ama çiçekler vardır, beyazdır, istediğimiz kişiyle konuşabiliriz.”*
- *“Bana göre uzaydadır.”*
- *“İyilik yapanlar, ibadet edenler gidebilir.”*
- *“Çevremden, sizden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı fakat yeterli bilginin olmadığı bu eksikliğin de hayal gücü ile tamamlandığı düşünülmektedir.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“İyilik yapanların gideceği yerdir.”*
- *“Her şeyin gerçekleştiği bir yer. Peygamberimize komşu olabiliriz.”*
- *“Allah katında gökyüzünde gibi geliyor.”*
- *“İyilik yapanlar, insanlara yardım edip iyiyi doğruyu anlatanlar gidebilir.”*
- *“Annem ve babamdan öğrendim.”*

Cennet kavramının soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“İyi insanların gittiği bir yerdir.”*
- *“Güzelliklerin ağaçların olduğu yerdir.”*
- *“Bana göre bir boşlukta olacaktır. Bir kapının ortasında, uzayda da olabilir.”*
- *“İyilik yapanlar bu dünyada sevap kazananlar.”*
- *“Kitaplardan öğrendim.”*

Cennet kavramının soyut olarak algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Cennet kavramına verilen cevaplarda cennetin genel olarak kavramın anlamına uygun olarak anlaşıldığı ve soyut kavramın algılandığı görülmüştür. Cennetin tarifinde ise genellikle Kur'an'dan gelen bilgiler ışığında yanıtlar verilmiştir. Cennetin iyi insanlar için bir ödül olduğu sıkça vurgulanan bilgiler arasındadır.

Cennetin nerde olacağına dair çelişkiler görülmüş bunun da sebebinin öğrencinin kaynaklarından net cevaplar alamaması olduğu sonucuna varılmıştır. Kaynak olarak genellikle aile gösterilmiştir. Bunun yanı sıra öğretmenlerin de bu

konuda öğrenciye yeterli ve doğru bilgi vermesinin de oldukça önemli olduğu görülmüştür. Toplama bakıldığında bu kavramın büyük çoğunlukla soyut olarak algılandığı tespit edilmiştir.

3.10. Cehennem Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Sözlükte "derin kuyu" anlamına gelen cehennem, dinî literatürde dünya hayatında îmân etmeyenlerin sürekli olarak, îmân ettiği halde sâlih amel işlemeyen kimselerin de günahları ölçüsünde, cezalandırılmak üzere kalacakları ceza ve azap yeridir.

Kur'ân-ı Kerim'de Cehennem için yedi isim kullanılmıştır: Cehennem (derin kuyu), nâr (ateş), cahîm, (alevleri kat kat yükselen ateş), hâviye (düşenlerin çoğunun bir daha geri dönemediği uçurum, yer), saîr (çılgın ateş), lezâ (dumansız ve katıksız alev), sakar (ateş), hutame (obur ve kızgın ateş). Bunlardan Kur'ân'da en çok geçeni cehennem kavramıdır.

Âlimlere göre, Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette cehennem hayatıyla alakalı olarak geçen acı, ıstırap, azap, ateş vb. şeyler bu dünyadakilere benzetilemez. Bunların içyüzünü insanların bilmesi mümkün değildir.

Ehl-i Sünnet inancına göre Kur'-ân-ı Kerim'de geçmiş zaman kipiyle ifâde edilen "cehennem kâfirler için hazırlandı" (Bakara, 2/24; Âl-i İmrân, 3/131) cümlesi, cehennemde şu anda var ve yaratılmış olduğunu gösterir. Haşrin ve cehennemdeki azabın cismanî değil de ruhanî olacağını iddia eden İslâm filozoflarına karşı, Ehl-i Sünnet âlimleri, bazı Kur'ân âyetlerine dayanarak (Nisâ, 4/56) Cehennem azabının hem ruhanî hem de cismanî olacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca Ehl-i Sünnet kelâmcıları "...Orada ebedî kalıcıdır." (Nisâ, 4/169; Ahzâb, 33/65) mealindeki âyetlere dayanarak, cehennem hayatının sonsuz olduğu fikrini benimsemiş, bunun aksini savunan Cehmiyyeyi bid'atçı olarak nitelendirmişlerdir.⁹¹

- “Cehennem” kavramı ile ilgili şu sorular sorulmuştur.
- Cehennem nedir?

⁹¹ Türkiye Diyanet Vakfı, “İlmihal”, Cilt:1, s 130

- Cehennem nasıl bir yerdir?
- Cehennem denilince aklına gelen ilk üç kelimeyi söyler misin?
- Bu bilgileri nerede ve ne zaman öğrendin?

Öğrencilerin cehennem hakkındaki cevapları şunlardır:

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Şeytanın evidir. Kötü insanların gittiği yerdir.”*
- *“Kırmızı ateşlerin olduğu, kötü insanların zincirlere vurulduğu, kötü bir yerdir.”*
- *“Şeytan, yangın ve kötü insanlar.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Beyza’dan alınan cevaplardan Beyza’nın cehennem kavramını algıladığı düşünülmektedir.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Ateşten olan kötü bir yer.”*
- *“İnsanların ateşte yanacağı cezalarını çekeceği yerdir.”*
- *“Şeytan, ateş ve kötülük.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Cehennem kavramının tam olarak algılandığı düşünülmektedir.

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Şeytanın olduğu, kötülük yapanların ateşler içinde yanacağı bir yerdir.”*
- *“Ateş var orda insanları yakıyorlar, her yerde kötülükler var ve her yer kapkaradır.”*
- *“Kötü bir yer, şeytanın huzuru ve kötülük yapanların gittiği yer.”*
- *“Annemle küçükken okumalara giderdik orda öğrendim.”*

Kavramın tam olarak algılandığı düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Kötü insanların gittiği yerdir.”*
- *“Simsiyah olabilir. Kötülükler vardır içinde.”*
- *“Kötülük, kızgınlık ve üzünlük.”*
- *“Öğretmenimden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Ceza çektiğimiz bir yerdir.”*
- *“Kırmızılı, her yerde ateş olan bir yerdir.”*
- *“Ceza çekilen yer, kötülerin gittiği yer ve Allah’a inanmayanların olduğu yerdir.”*
- *“Camilerden bayramlarda cumalarda öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İnsanların kötülük yapınca ilk olarak gideceği yerdir.”*
- *“Çok ateşli olan, azap çekilen bir yerdir.”*
- *“Azap melekleri, kötülük ve dürüst olmayan insanlar.”*
- *“Bilmiyorum.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Kötülük yapanların bencil olanların ölünce gideceği yerdir.”*
- *“Karanlık olabilir, yanabilirler insanlar.”*
- *“Kötülük yapanlar, cezalandırılan yer ve yanmak.”*
- *“Kitaplardan ve öğretmenlerimden öğrendim.”*

Kavramın anlaşıldığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Ateşler vardır, ateş suları vardır ve günah işleyenler gider ve yerin altında olabilir.”*
- *“Ateşler olan, şeytanın yandığı bir yerdir.”*
- *“Şeytan, cin ve ateş.”*
- *“Babamdan öğrendim.”*

Kavramın anlaşıldığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Kötü insanların cezalandırıldığı yerdir.”*
- *“Kocaman kazanlar var insanlar atılıyor içine.”*
- *“Kötülük, cezalandırmak ve akıllandırmak.”*
- *“Camide öğrendim.”*

Kavramın anlaşıldığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Çok kötü bir yerdir, kötülük yapanların gittiği bir yerdir.”*
- *“Kırmızı renkli, çok kötü bir yer, insanların sevmediği bir yerdir.”*
- *“Kötülük, kırmızı ve ceza.”*
- *“Yazın kuran kursuna gitmişim oradan öğrendim.”*

Cehennemim tasvirlerle anlatıldığı ve kavramın algılandığı görülmüştür.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah’ın çok fazla günah işleyenleri, Yahudileri, Hıristiyanları gönderdiği cezalandırdığı yerdir.”*
- *“Ortasında ateş vardır. Kaynar sular var. Sobanın üzerinde namaz kılıyorlarmış öğretmenim, susuz kalıyormuşuz. “*
- *Şeytan, ateş ve günah.”*

- *“Kitaplardan. Cennet ve cehennem diye bir kitap vardı oradan öğrendim.*

Soyut olarak kavramın algılandığı ve doğru bilgilerle ifade edildiği düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Ateşlerin yandığı, kötülüklerin olduğu bir yerdir. Yalan söyleyenlerin gittiği bir yerdir.”*

- *“Kimsenin bir birini görmediği ateşlerin olduğu bir yerdir.”*
- *“Acı çekmek, kötü olduğu ve karanlık.”*
- *“Babamdan ve sizden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Kırmızı, kötülerin gittiği ve cezalandırıldığı bir yerdir.”*
- *“Kötülerin yandığı, ateşlerin olduğu bir yerdir.”*
- *“Kötü, kırmızı ve şeytanın olduğu bir yer.”*
- *“Geçen sene camiye gittiğimde öğrendim.”*

Cehennem kavramının algılandığı ve ifade edebildiği düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Alevler geliyor öğretmenim.”*
- *“Kötü sözlerin konuşulduğu bir yer.”*
- *“Kötülük, şeytan, alevler.”*
- *“Çevremden duydum.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Ateş olan, her yer kırmızı olan, her şeyin kötü olduğu kötülerin gittiği bir yerdir.”*
- *“Çok sıcak olan karanlık, kötü bir yerdir.”*
- *“Yanmak, kül olmak ve acı çekmek.”*
- *“Ailemden küçükken öğendim.”*

Cehennem kavramını cehennemin özellikleri kullanarak açıkladığı ve soyut olarak algılayabildiği düşünülmektedir.

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Kötülük yapanların gideceği kötü bir yerdir. Kötü insanlar orada cezalarını çekerler.”*
- *“Ateşlerin olduğu kötülüklerin olduğu bir yerdir.”*
- *“Şeytan, kötülük, ateş.”*
- *“Geçen sene sizden öğrendim.”*

Kavramın doğru bir şekilde algılandığı düşünülmektedir

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Kötü bir yerdir. Orada bütün kötülük yapanlar vardır.”*
- *“Her yer pistir, herkes kötülük yapar, şeytanın olduğu yerdir.”*
- *“Kötü, pis ve şeytanın olduğu yerdir.”*
- *“Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde öğrendim.”*

Kavramın algılandığı tasvirlerle ifade edildiği düşünülmektedir

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Kötü, iğrenç bir yer.”*
- *“Pis kokulu yılanların, böceklerin olduğu bir yer. İnsanların ateşle yanacakları karanlık bir yer.”*
- *“Şeytan ,cinler, pis bir yer.”*

- *“Sizden öğretmenim.”*

Cehennem kavramının algılandığı düşünülmektedir.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Kötü bir yerdir. Kötü söz kötü davranışlarda bulunanlar gidecek oraya.”*
- *“Ateşlerin olduğu, cezalandırıldığı bir yerdir. “*
- *“Kötü davranışlar, kötülük ve ateş geliyor aklıma.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Kötülük yapanların gittiği yer günah kazananların, şeytana uyanların gittiği yer.”*
- *“Ateş olan, şeytanların bulunduğu, kötü insanların olduğu.”*
- *“Ateş, şeytan, cin.”*
- *“Televizyonda şeytanla ilgili bir film çıkmıştı ondan ve kitaplardan öğrendim.”*

Kavramın algılandığı bu algılamada televizyonun etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Cehennem kavramının genel olarak tüm öğrenciler tarafından soyut olarak algılandığı alınan cevaplar sonucunda anlaşılmıştır. Görüşmelerimizde cehennemin insanlar için bir ceza olduğu, kötülükler sonunda gidilen bir yer olduğu, pis ve korkunç bir yer olduğu öğrenciler tarafından sıkça dile getirilen ifadeler olmuştur.

Kur'an'ın cehennem kavramını tasvirinden hareketle şeytan, ateş ve kırmızı öğrencilere genellikle cehennem kavramını çağrıştırmaktadır. Tanımlama da tasvirlerle anlatım, öğrenciler tarafından sıkça kullanılmıştır. Kaynak olarak aile ve kitapların önemli olduğu bunun yanı sıra televizyon ve internetin de

öğrencileri oldukça etkilediği gözlemlenmiştir. Bu kavramın öğrenciler tarafından görüşmemiz sonunda soyut olarak algıladığı görülmüştür.

3.11. Peygamber Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Peygamber kelimesi, Farsça kökenli olup "haberci", yani "Allah'tan haber getiren demektir. Dilimizde bu kelimeyi "elçi" sözü karşılamaktadır. Yüce Allah'ın lütfunun ve rahmetinin bir sonucu olarak, beşeriyete O'nun ülûhiyetini tanıtmak, insanları hakka irşad etmek ve kemale ulaştırmak için kendi içlerinden peygamber seçip göndermesi son derece uygundur. Bu durum akl-ı selime de aykırı değildir. Zira Allah insanları kendisine ibadet etmek için yarattığını açıklamıştır: "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) O halde insanların Allah'a nasıl ibadet ve itaat edecekleri hususunda rehberlik yapmak üzere kendi içlerinden bir peygamber seçilmesi kadar tabî bir şey olamaz. Peygamberlik Allah vergisidir. Çok çalışmakla elde edilemez. İmam Gazzalî insanların peygamberlere olan ihtiyacını hastaların doktorlara olan ihtiyacına benzetmiştir. Şu kadar ki tıbbın doğruluğu tecrübe ile, peygamberlerin doğruluğu ise, Allah'ın görevlendirmesi ve bu görevlendirilenin mucize izhar etmesiyle bilinir.

Hz. Adem'den Hz. Muhammed (a.s.)'a kadar insanlara gönderilen peygamber sayısında ihtilaf olmakla beraber bazı kaynaklarda 124 bin olduğu bildirilmiştir. Bunlardan 25 tanesinin ismi Kur'ân'da zikredilmektedir. Bunlar; Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Sâlih, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Eyyub, Hz. Şuayb, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. İlyas, Hz. Elyesa', Hz. Zülkifl, Hz. Yunus, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'dir. Ayrıca Kur'ân'da haklarında bilgi verilen Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn adlarında üç kişinin de peygamber olup olmadıkları İslâm âlimleri arasında tartışmalıdır. Peygamberlerin görevlerini tam anlamıyla yerine getirmeleri ve gönderildikleri kavimler üzerinde güven telkin etmeleri için beş önemli sıfatları vardır. Bunlar; sıdk, emanet, tebliğ, fetanet, ismettir.⁹²

⁹² Türkiye Diyanet Vakfı, "İlmihal", Cilt:1, s106

Öğrencilere sorulan bir başka soru ise “Peygamber” kavramıdır ve şu şekilde sorular yöneltilmiştir:

- Peygamber hakkında ne düşünüyorsun?
- Peygamberlik nasıl bir şeydir sence?
- Peygamberlerin özelliklerini biliyor musun?
- Peygamberler insanlardan farklı mıdır?
- Bunları nerden öğrendin?

Sorulan soruya öğrenciler şu şekilde cevap vermişlerdir:

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Çok iyi bir insan olduğu, güvenilir bir insan olduğunu düşünüyorum.”*
- *“Herkesi adaletli olmak ve insanlara doğruyu göstermektir.”*
- *“Namazlarını hiç aksatmazlar, güvenilirlerdir, iyi kalplidirler.”*
- *“Hayır, ama insanlara göre daha iyidirler.”*
- *“Kitaplardan öğrendim.”*

Beyza'nın peygamber kavramını soyut olarak algıladığı düşünülmektedir.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Çok iyi biridir.”*
- *“Çok güzel bir şeydir. Mesela ben sınıf başkanı olduğum için çok mutluyum onlar da Allah'ın yardımcısı ve elçisi olduğu için çok mutludurlar. Biraz zor olabilir.”*
- *“Allah'tan bilgiler anlatırlar. İyi insanlardır.”*
- *“Farklıdır. Mesela insandır ama hiç aksatmadan namaz kılarlar ve oruç tutarlar.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

Didem'in peygamber kavramını algıladığı ve bu algılamayı kendi hayatından bir örnekle ifade ettiği düşünülmektedir.

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Peygamberimiz iyi birisidir. Bir kişiyle her şeyini paylaşan dürüst iyi biridir.”*
- *“Allah’ın yardımcılardır. O’nun dediklerini yapan kişilerdir.”*
- *“İyi, dürüst, saygılı, sevgili, yalan söylemeyen, paylaşımcıdır.”*
- *“Farklıdır. Bazı insanlar kötü olur mesela ama peygamberler hiç kötülük yapmazlar.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Dilek’in kavramı algıladığı ve peygamberimizden yola çıkarak peygamber kavramını açıkladığı düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyilik yapan, namaz kılan ve sürekli dua eden bir kişidir.”*
- *“Yardım severdirler ve insanlara doğruyu öğretirler.”*
- *“İyi kalplidirler, davranışları hep iyi olan dürüst kişilerdir.”*
- *“İnsanlar bazen kötülük yaparlar ama peygamberler hiç günah işlememişlerdir.”*
- *“Öğretmenlerden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı ve ifade edilirken peygamberlerin özelliklerinin vurgulandığı düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“En dürüst insandır, en saygılı insandır.”*
- *“Allah’ın her duasını kabul ettiği, Allah’ın önem verdiği kişilerdir. Herkese doğruyu öğretir. İyilik yapmaya çalışırlar.”*
- *“Dürüst, iyi insanlardır. Allah için uğraşırlar. İnsanlar için uğraşırlar.”*
- *“Hayır, farklı değildirler ama onların her duaları kabul olur ve hiç yanlış yapmazlar.”*
- *“Ailemden ve Kuran’dan öğrendim.”*

Peygamber kavramının tam olarak algılandığı ve ifade edilebildiği görülmüştür.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyi dürüst ve güvenilir bir insandır.”*
- *“Allah’a yardım etmektir, iyi olmaktır ve yardım etmektir insanlara.”*
- *“Güvenilir olmaları, dürüst olmaları ve Allah’a inanırlar.”*
- *“Bizde farklı değiller ama bir farkları var onlar Allah’a yardım ediyorlar.”*
- *“Din kültürü öğretmenimizden.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyi birisidir. İnsanların hep iyi olmasını ister.”*
- *“İnsanlara yönetebilen ve kötülük yapmayan kişilerdir.”*
- *“İyi, iyi kalpli, yardım severlerdir.”*
- *“Evet, Peygamber olduğu için bizden farklıdır.”*
- *“Çevremde ve camiye gittiğimde öğrenmiştim.”*

Melike’nin peygamber kavramını algıladığı düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İnsanlara iyi yolu gösteren, mucizeleri olan iyi insanlardır.”*
- *“Güzel bir şeydir. Allah’a yardımcıdır.”*
- *“Güvenilir, mucizeler yaratırlar Allah’ın izniyle, melekler onları korur, insanlara iyi yolu gösterirler.”*
- *“Farklı değildirler. Ama onlar çok iyi insanlardır.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

Peygamber kavramının tam olarak algılandığı düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bizi iyiliğe yönlendiren kişidir. Temiz bir insandır.”*
- *“Liderliktir. Milleti yanlıştan uzak tutar.”*
- *“Temizdir, hep olumludur, hoşgörülüdür, selamlaşan ve hiç kötülük yapmayan kişilerdir.”*
- *“Evet, insanlardan daha çok iyilik yapar ve hiç kötülük yapmamıştır, günah işlememiştir.”*
- *“Peygamberimizin hayatını okumuştum oradan öğrendim.”*

Peygamber kavramını soyut olarak algıladığı düşünülmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Küçükken annesini ve babasını kaybettiği ve iyi biri olduğu aklıma geliyor.”*
- *“Allah’a yardım etmektir. Yol gösterirler.”*
- *“İyi insanlardır, hırsızlık yapmazlar ve kötü kalpli olanları iyiye yöneltirler.”*
- *“Bizden daha iyidirler.”*
- *“Babaannemden öğrendim.”*

Peygamber kavramını algıladığı ve peygamberimizin özelliklerinden yola çıkarak kavramı açıkladığı düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Peygamberimiz çok temiz birisiydi. Hiç günah işlemedi. Öğretmenim dünyada hiç günah işlememiş tek insan peygamber efendimizdir.”*
- *“Peygamberler Allahın seçtiği, insanları doğru yola sokacak kişilerdir öğretmenim.”*
- *“Çok dürüstler, çok temizler, günah işlemezler, çok yardım ederler başka bir şey gelmiyor aklıma.”*
- *“Öğretmenim insanlardan farklı değildirler sadece günah işlemezler, işlememişler.”*

• “ Geçen sene sizin dersinizden ve bu yıl ki öğretmenlerimizden öğrendim. Birde televizyonda da duymuştum.”

Peygamber kavramını soyut olarak algıladığı ve ifade edebildiği görülmüştür.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

• “Peygamber efendimiz Allah dostudur, herkese yardım eder, kimseye karşı gelmez, çocukları çok sever.”

• “Öğretmenim bence güzel bir şeydir herkes saygı sayı duyar, ama bazıları öldürmek ister.”

• “Her zaman dua ederler, Allah’a ibadetlerini yaparlar, insanlara yardım ederler. Allah’ a inanmaları için onlara Kur’an-ı Kerim okumalarını öğretirler.”

• “Biraz farklıdır. Davranış olarak farklıdır. Bir kerecik bile kötülük yapmamışlardır.”

• “Ailemden, öğretmenimden öğrendim.”

Kavramın soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

• “Hiç yalan söylememiş, kötülük yapmamış bir kimsedir.”

• “İnsanları yönetirler, iyilik yapmalarını sağlarlar.”

• “İyilik yaparlar, kötülükten uzak dururlar.”

• “Ahlak olarak bizden farklıdır.”

• “Camiye gittiğimde öğrendim.”

Kavramın algılandığı ve kavramın ifade şeklinde peygamberlerin özelliklerinin kullanıldığı düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

• “Allahın bizi doğru yola gitmemiz için ve bize Allah’ı anlatması için gönderdiği yardımcısıdır. Aracıdır.”

- *“Allah ı anlatmakla görevlidirler.”*
- *“Allah a inanan, kötülük yapmayan iyi insanlar, yalan söylemezler Amon a tapmayanlar.”*

• *“Hayır değillerdir. Ama Peygamber efendimizin yüzü parlak ve güzelmiş. İzlediğim bir filmde Peygamberimizin yüzü güneş gibiydi görmedim ama. Diğer Peygamberlere benzemiyor.”*

- *“Okuldan, ailemden, filmlerden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı fakat bilgilerin edinilmesinde televizyondan alınan bilgilerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“İyi, dürüst, herkesi seven ve saygı gösteren kişidir.”*
- *“İyi şeyler yaparlar, herkese doğru yolu gösterirler.”*
- *“Allah’ın gönderdiği öğretmenlerdir.”*
- *“Bizden farkları hiç düşünmeden paylaşırlar ve yardım ederler.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah’ın var olduğunu bir olduğunu bildirirler.”*
- *“Biraz zor olabilir insanlara Allah’ın varlığını kabul ettirmek.”*
- *“Kötülük yapmazlar, iyilik yaparlar, sevgi ve saygılıdırlar.”*
- *“Şekil olarak değil ama bizden biraz farklıdırlar.”*
- *“Dedemden ve peygamberlerimizi anlatan kitaplarımdan öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah’ın yardımcıdır.”*
- *“Allah’a yardımcı olur, kötülük yapanları uyarırlar.”*
- *“Kötülükten uzak dururlar. Kavga etmezler, kalp kırmazlar.”*

- *“Farklıdır. Bazı insanlar kötü olabiliyor ama peygamberler hiç kötülük yapmazlar.”*

- *“Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı ve doğru bir şekilde ifade edildiği düşünülmektedir.

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah’la kulun arasında yardımcıdır.”*
- *“Hep iyilik yapmak herkese yardım etmek.”*
- *“İyilik yaparlar, küfür etmezler, kötülük yapmazlar.”*
- *“Farklıdır.”*
- *“Ailemden ve sizden öğrendim.”*

Peygamber kavramının tam olarak algılandığı düşünülmektedir.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah’ın verdiği emirleri kullarına ileten bir yardımcıdır.”*
- *“Güzel bir şeydir. İnsanlara doğruyu güzeli ve iyiliği öğreten kişilerdir.”*
- *“İyi kalpli, dürüst saygılı, hoşgörülüdürler.”*
- *“Evet, onlar hiç kalp kırmazlardı ama insanlar kırabiliyorlar.”*
- *“Öğretmenimizden öğrendim.”*

Peygamber kavramının doğru bir şekilde algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah tarafından gönderilmiş bize Kur’anı Kerim’i, dini, ibadetleri öğreten kişiler.”*
- *“Bence en güzel şeylerden biridir. İnsanlara Allah’ı anlatırlar ama zordur biraz.”*

- *Dürüst, yalan söylemez, önce kendileri yapar sonra insanlara öğretir, kötülük yapmazlar.”*

- *“Dini açıdan farklılardır ama insandırlar.”*

- *“Kitaplardan, televizyondan, internetten ve camiden öğrendim.”*

Kavramın doğru bir şekilde öğrenildiği ve algılandığı düşünülmektedir.

Peygamber kavramını elçi ve yardımcı olarak yanıtlayan öğrencilerin hepsinin peygamberlik kavramını anladıkları ve algılayabildikleri görülmüştür. Peygamberlerin ahlaki davranışlarına daha çok vurgu yapıldığı gözlemlenmiştir. Bizden farklı olarak asla kötülük yapmadıkları birçok kez alınan yanıtlar arasındadır. İnsanlara doğru yolu göstermek için örnek olarak gönderildikleri algılanmıştır. Yapılan görüşmelerden sonuç olarak doğru ve yeterli bir anlatım olduğunda peygamber kavramının çocuklar tarafından kolaylıkla algılanabildiği görülmüştür.

Kaynak olarak ise öğrencilerden çoğunlukla “aile” yanıtı alınmıştır. Bu da ailenin, dini ve ahlaki kavramların algılanmasında en büyük etken olduğunu bir kez daha göstermektedir. Yapılan görüşmeler sonucunda peygamber kavramının soyut olarak öğrenciler tarafından algılanabildiği görülmüştür.

3.12. Dua Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Sözlükte "çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek" anlamına gelen dua, din literatüründe, insanın bütün benliğiyle Allah'a yönelerek maddî ve manevî isteklerini O'na arz etmesi demektir. Duanın ana gayesi insanın Allah'a halini arz etmesi ve O'na niyazda bulunması olduğuna göre dua, Allah ile kul arasında bir diyalog anlamı taşır. Bir başka deyişle dua sınırlı, sonlu ve âciz olan varlığın sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu bir köprüdür. Kur'ân'da yirmi yerde dua kelimesi geçmekte, ayrıca pek çok âyette dua kökünden fiiller yer almaktadır.

Duada daima tâzim ve tâzimle birlikte istekte bulunma anlamı vardır. Dua aynı zamanda zikir ve ibadettir. Böylece duada biri zikir ve saygı, diğeri de dilek olmak üzere iki unsur hep yan yana bulunur. Bu sebeple "Dua ibadetin özüdür"

(Tirmizî, Deavat, 1) ve aynı sebeple en önemli ibadet olan namaz dua (salât) kelimesiyle ifade edilmiştir (En'âm, 6/52; Kehf, 18/28). Bir âyette, "De ki; duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin" (Furkân, 25/77) buyrulmak sûretiyle insanın ancak Allah'a olan bu yönelişiyle değer kazanabileceği belirtilmiştir. Kur'ân'da insanın ihtiyaç ve sıkıntılarının giderildiği, kendini emniyet içinde ve başarılı gördüğü durumlarda dua isteğinin zayıfladığı, Allah'tan yüz çevirdiği, kendi güç ve yeterliliğini gözünde büyütüp nankör ve bencil olduğu, zalimâne tutum ve davranışlar sergilediği anlatılmaktadır (bk. İsrâ, 17/67; Lokmân, 31/32; Fussilet, 41/51). İnsanın başı dara düştüğünde dua etmesinin (Mü'min, 40/60) yanı sıra özellikle refah ve rahatlık durumlarında da Allah'ı hatırlaması kulluğun bir gereğidir. Duanın sadece Allah'a yöneltilmesi; Allah'tan başkasına, putlara veya kendilerine üstün nitelikler izafe edilen başka yaratıklara dua (ve ibadet) edilmemesi hususu Kur'ân'da ısrarla vurgulanmıştır (bk. Şu'arâ, 26/213; Kasas, 28/88).

Özet olarak duanın âdâbı şöyledir: Dua gönülden, gizlice ve alçak sesle yapılmalı, mübarek vakit ve yerler tercih edilmeli, kıbleye yönelinerek ve Allah'ın adıyla başlanarak, günahlara pişmanlık duyularak yapılmalı, kabulü için acele edilmemeli, kabul edileceğine inanılarak duaya ısrarla devam edilmeli, sebepler dünyasında yaşadığının bilincine ererek talep ettiği şey birtakım sebeplere bağlıysa önce bu sebepleri yerine getirmeli yani fiili duasını yapmalıdır. Ayrıca isteğini Allah'a arz etmeden önce Allah'a hamdü senâ Peygamberine de salâtü selâm getirmelidir.⁹³

Öğrencilere yöneltilen “Dua” kavramı ile ilgili sorular şu şekildedir:

- Dua nedir?
- Duanın faydası var mıdır?
- Dua eder misin?
- Ne zaman dua edersin?
- Dualar gerçekleşir mi? Senin duaların gerçekleşti mi?
- Dua ile ilgili bilgileri nereden öğrendin?

⁹³ Türkiye Diyanet Vakfı, “İlmihal”, Cilt:1, s 315

Öğrencilerin Dua kavramına verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Allah’a isteklerimizi söylemektir.”
- “Evet, vardır.”
- “Ederim.”
- “Her zaman dua ederim, namazlardan sonra ederim.”
- “Evet gerçekleşir. Çok çalışkan olmaktı ve oldum.”
- “Ailemden öğrendim.”

Beyza’nın dua kavramını doğru bir şekilde algıladığı ve günlük hayatında sıklıkla kullandığı düşünülmektedir.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Allah’a söylediğimiz her şeydir.”
- “Evet, vardır. Çünkü Allah ne dediğimizi duyuyor.”
- “Evet, ederim.”
- “Akşam yatmadan önce, sınava başlarken ederim. Teşekkür etmek için ederim.”
- “Evet gerçekleşir. Mesela deneme sınavında çok başarılı olayım demiştim ve 3 yanlışım çıktı sadece derecede yaptım.”
- “Ailemden öğrendim.”

Didem’den alınan cevaplar doğrultusunda kavramın algılandığı ve duanın aktif olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Bir kazanın belanın gitmesi için okunan şeydir.”
- “Evet, vardır. Hem Allah’a iyilik etmiş oluruz hem de bize sevap yazılır.”
- “Evet, ederim.”
- “Geceleri yatarken ederim, sabahları kalkınca, derslerimde ederim.”

• *“Evet gerçekleşir. Ben yeğenimin hiç gitmemesini istiyordum dua ettim o da babası gelince bir ay daha kaldı.”*

- *“Ailemden öğrendim.”*

Dilek’in dua kavramını algıladığı ve hayatında gerçekleşen şeylerle ifade ettiği düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Allah’a inanmamızı sağlar. Allah’la konuşmaktır.”*
- *“Evet, vardır Allah işimizi kolaylaştırır.”*
- *“Evet.”*
- *“Namazdayken, yatarken, hastayken ederim.”*
- *“Evet. Ben hep başarılı olmak için dua ediyorum ve başarılı oldum tüm sınavlarımda.”*

- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı ve Emine’nin hayatında kullandığı düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Allah’a şükretmek için söylenen sözler. Allah’ın sevgisini kazanmak için söylenir.”*

• *“Evet, sevap kazandırır Allah’a inandığımızı iyi birisi olduğumuzu gösterir.”*

- *Evet ederim.”*

• *“Namaz kılarken, Allahtan bir şey istediğimde, sınava girerken ederim.”*

• *“Evet gerçekleşir. Ben geçen sene kendime söz verdim ve 85 ten aşağı not almamak için dua ettim ve gerçekleşti.”*

- *“Bazılarını ağabeyimden ve kitaplardan öğrendim.”*

Kavramın tam olarak algılandığı ve doğru olarak kullanıldığı düşünülmektedir

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Allah’a istekte bulunmamızdır.”*
- *“Evet vardır.”*
- *“Evet.”*
- *“Gece yatarken, namaz kılarken ve boş vakitlerimde dua ederim.”*
- *“Evet. Ben bir yaramazlık yapmıştım annem öğrenmez inşallah diye dua ettim ve öğrenmedi.”*
- *“Ailemden ve din kültürü öğretmenimden.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İnsanların ellerini kaldırıp Allah’tan yardım istemesidir.”*
- *“Evet, vardır. Allah onların dualarını kabul eder.”*
- *“Ederim.”*
- *“Namazlardan sonra, gece yatarken korkmayım diye dua ederim, insanların iyi olması için dua ederim.”*
- *“Evet gerçekleşir. Hep başarılı olmak için dua ettim ve gerçekleşti.”*
- *“Ailemden ve öğretmenimden öğrendim.”*

Kavramın doğru olarak algılandığı ve doğru bir şekilde ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İstediğimizi Allah’tan istemektir.”*
- *“Evet vardır. Allah istediklerimizi verir.”*
- *“Evet ederim.”*
- *“Namazdan sonra, camide herkes için dua ederim.”*
- *“Evet gerçekleşir. Benim değil ama babamın gerçekleşen bir duası var. Ablam hastalanmıştı babam dua etti camide birkaç gün sonra iyileşti.”*
- *“Babamdan öğrendim.”*

Dua kavramının soyut olarak algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Allah’tan istek istemektir. Yardım istemektir.”*
- *“Evet vardır. Allah yardım eder.”*
- *“Evet.”*
- *“Cuma namazından sonra ederim. Namazlardan sonra ederim. Kötü bir şey olursa dua ederim.”*
- *“Evet gerçekleşir. Ben bir kere tren seti istemiştim şu anda evde var.”*
- *“Babamdan öğrendim.”*

Süleyman’ın dua kavramını algıladığı ve bunu günlük yaşantılarından yola çıkarak kavramı açıkladığı düşünülmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bizi kötülüklerden koruyan bir şeydir.”*
- *“Evet vardır. Bizi korur.”*
- *“Ederim.”*
- *“Gece yatmadan önce, namazdan sonra, işe başlarken dua ederim.”*
- *“Evet. Odam olsun istiyordum ve olacak inşallah.”*
- *“Babamdan öğrendim.”*

Kavramın doğru bir şekilde algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“İmanın silahıdır öğretmenim. Allaha dua edersek bir şey için o kabul oluyor Allah kabul eder. Dua müminin silahıdır. Dua insanı korur.”*
- *“Duanın faydası vardır. Mesela ben bir şey için dua ediyorsam oda kabul olur. Yani yoksul birisi kurtulması için bir şey istese kabul olur.”*
- *“Evet ederim.”*

- *“Gece yatmadan önce dua ederim. Korktuğumda, televizyonda çok fakir birini gördüğümde, Afrikalı, Somali’dekiler için dua ederim.”*
- *“Allah dualarımızı kabul ederse gerçekleşir. Çocukların ve babaların duası daha çabuk gerçekleşir diyorlar. Akşamları yatarken hiç sıkıntı yaşamadan günlerimi geçireyim diye dua ediyorum ve gerçek oldu öğretmenim.”*
- *“Ailemden ve sizden öğrendim.”*

Bayram’dan alınan cevaplardan kavramın soyut ve doğru bir şekilde algılandığı ve doğru bir şekilde ifade edilerek günlük hayatında kullandığı düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Yani Allah’tan yardım istemek için yapılan bir ibadet, mesela teşekkür etmek için dua ederiz.”*
- *“Evet, vardır.”*
- *“Bazen yardıma muhtaç olduğumda, teşekkür ettiğimde, teravih namazlarında dua ederim.”*
- *“Gerçekleşir. Evet öğretmenim. Bolu da açılan bir yer var oraya gitmek için dua ettim ve babam bayram tatilinde oraya götürdü. Duam gerçekleşmiş oldu.”*
- *“Ailemden öğretmenimden öğrendim.”*

Kavramın doğru bir şekilde algılandığı ve yaşanan olaylarla desteklendiği düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah’tan yardım istemektir.”*
- *“Faydası vardır.”*
- *“Evet.”*
- *“Camide dua ederim, her yerde dua ederim her zaman.”*
- *“Evet var. Sosyal bilgiler sınavından yüksek not almak için dua etmiştim yüz aldım sonra.”*

- *“Camideyken öğrendim.”*

Kavramın doğru olarak algılandığı ve yaşanan olaylarla kavramın pekiştiği düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Dua, Allah’ın bize bir şeyler anlatması, sureler gibi.”*
- *“Namaz kılmamızı sağlar, yemekten sonra okuyoruz. Allah istediği için dua ederiz.”*
- *“Evet, ederim.”*
- *“Zor durumda kaldığımda ederim, namaz kılarken ederim.”*
- *“Evet, gerçekleşir. Ben zor durumda kaldığımda dua ettim ve Ali amca beni kurtardı. İyilik yapanların duaları kabul olur.”*
- *“Dua kitaplarından, okuldan, annemden öğrendim.”*

Kavramın yaşanan olaylarla desteklendiği ve doğru bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bizim Allah’a gönderdiğimiz isteklerimizdir.”*
- *“Evet vardır.”*
- *“Evet ederim.”*
- *“Geceleri yatarken, namazdan sonra, kötü zamanlarda, sınav olurken dua ederim.”*
- *“Evet, bazen gerçekleşir. Evet var. Geçen sene Türkçe sınavı olmuştuk Allah’ım yol göster bu sınavdan 100 alıyım dedim ve 98 aldım.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın doğru bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah’tan dilediğimiz şeyleri Allah’a anlatmamızdır.”*
- *“Evet vardır.”*

- “Evet ederim.”
- “Gece yatarken, sabah kalktığımda, camiye gittiğimizde ediyorum.”
- “Evet, çoğunlukla gerçekleşir. Dördüncü sınıfta takdir almak istiyordum dua ettim ve çalıştım takdir aldım.”
- “Sizden, dedemden ve annemden öğrendim.”

Dua kavramının soyut ve doğru bir şekilde algılandığı ve günlük hayatında kullandığı düşünülmektedir.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Dua okunur. Kötü şeylerden korunmak için okunur.”
- “Evet vardır.”
- “Evet ederim.”
- “Namazlarda, bir yerden bir yere giderken. Akşam kötü bir rüya görünce ederim.”
- “Evet gerçekleşir. Hediye çekilişi yaparken keşke şunu alsaydı dediğimde gerçekten onu almış oluyor mesela.”
- “Ailemden öğrendim.”

Kavramın algılandığı ve algılamanın öğrenilmesinde anlık ihtiyaçların önemli olduğu düşünülmektedir.

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Allah’tan bir şey istemek.”
- “Vardır mesela hastalandığımızda dua ederiz ve Allah karşılığını verir.”
- “Evet, ederim.”
- “Zor durumda kaldığımda ve namaz kılarken.”
- “Gerçekleşir. Vardır ama şuanda hatırlamıyorum.”
- “Kitaplardan ve televizyondan öğrendim.”

Kavramın algılandığı ve günlük yaşantılardan yola çıkarak ifade edildiği düşünülmektedir

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bizim Allah’a olan duygularımız ve isteklerimizdir.”*
- *“Evet vardır.”*
- *“Evet ederim.”*
- *“Namaz kıldıktan sonra, gece yatarken, olmasını istediğim bir şey için dua ederim.”*
- *“Evet gerçekleşir. Yaz tatilinde pikniğe gitmek istiyordum babam erken dönsün ve biz pikniğe gidelim diye dua ettim ve biz pikniğe gittik.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Dua kavramının soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Allah’a bir ibadettir. Kötü şey yaptığında kişinin tövbe etmesi gibi bir şey.”*
- *“Vardır. Dua edersek Allah bize sevap yazar ve dilediklerimiz olur.”*
- *“Evet ederim.”*
- *“Canımız acıdığına, sevap kazanmak için, namazlardan sonra”*
- *“Evet gerçekleşir. Bir arkadaşım kavga etmişim bana vurmuştu canım çok yandı Allah’ım ne olur geçsin dedim eve gittiğimde uyuya kalmışım hiç hissetmedim”*
- *“Camiden ve ailemden öğrendim.”*

Dua kavramının soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Dua kavramına yönelik sorular sonunda öğrencilerin dua kavramını istek, dilek ve Allah’la konuşmak gibi ifadelerle tanımladıkları görülmüştür. Kavramın soyut olarak doğru bir şekilde anlaşıldığı, öğrencilerin her zaman ve her durumda dua ettikleri gelen yanıtlardan anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin dualarının gerçekleştiğini söylemeleri duanın aktif olarak hayatlarında yer aldığını da göstermektedir. Her birinin dua ile ilgili bir anısının olması algıyı pekiştirmiştir. Dua ile ilgili bilgiler konusunda yine aile en çok

gösterilen kaynak olmuştur. Ailenin yanı sıra dini eğitim almanın da öğrencilerin soyut gelişimine önemli ölçüde katkı sağladığı görülmüştür.

3.13. Haksızlık Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Hak ve adaletsizliğe karşı olmak olan haksızlık, Hukuka aykırı olarak bir kimsenin şahsına veya mal varlığına zarar vermektir.

Öğrencilere yöneltilen “Haksızlık” kavramı ile ilgili sorular şu şekildedir:

- Haksızlık nedir?
- Sence haksızlık sakınılması gereken bir şey midir?
- Haksızlık yapıldığında bir karşılığı olmalı mıdır?
- Haksızlıkla ilgili bilgileri nereden öğrendin?
- Hiç haksızlığa uğradığını düşündün mü?

Öğrencilerin yukarıdaki sorulara cevapları ise sırasıyla şu şekilde olmuştur:

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir tane arkadaşımız var bizim aldığımız yiyecekleri alırsa haksızlık olur.”*
- *“Evet kötüdür.”*
- *“Onu uyarmalıyız.”*
- *“Kendim düşündüm.”*
- *“Ablam bir keresinde ben uyurken benim çikolatamı da yemiş mesela.”*

Kavramın algılandığı ve yaşantılarından yola çıkarak açıklayıcı ifadeler kullandığı düşünülmektedir.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Sırada bir kişinin önüne geçmektir.”*
- *“Evet, kötü bir şeydir.”*
- *“Olmalıdır ve iyi bir şekilde onu düşündürerek onu uyarmalıyız.”*
- *“Kitaplardan ve okuldan öğrendim.”*

- *“Arkadaşlarım haksız yere beni suçlamışlardı.”*

Kavramın tam olarak algılandığı ve kendi cümleleri ile açıklayıcı ifadeler kullandığı düşünülmektedir.

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İki tane kek var diyelim ben ikisini de ben yersem size haksızlık olur.”*
- *“Evet.”*
- *“Evet olmalıdır. Özür dilemelidir. Bizimde uyarmanız gerekir.”*
- *“Öğretmenimizden ve ailemden öğrendim.”*
- *“Hayır uğramadım.”*

Kavramın algılandığı ve kavramın ifadesinde günlük hayattan olayların kullanıldığı düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Mesela bir öğretmen bir kişiye not verdi diğerine vermedi haksızlık olur.”*
- *“Evet.”*
- *“Evet uyarmalıyız.”*
- *“Öğretmenlerimden öğrendim.”*
- *“Hayır.”*

Kavramın algılandığı fakat çok açıklayıcı ifadeler kullanmadığı düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Saygı duymadığımız da birine yapmış olduğumuz kötü şeydir.”*
- *“Evet.”*
- *“Evet, olmalıdır onu uyarmalıyız.”*
- *“Öğretmenlerimizden öğrendim.”*
- *“Düşündüm. Geçen sene maç yaparken arkadaşım haksız yere gol olduğunu söyledi. Ve bana vurmuştu.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı ve kendi hayatından örnekler vererek açıkladığı görülmüştür.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir oyun oynarken bir arkadaşımızı oynatmamamız haksızlıktır.”*
- *“Evet.”*
- *“Özür dilemeli ve güzellikle uyarmalıyız.”*
- *“Öğretmenlerimden ve çevremden öğrendim.”*
- *“Evet. Arkadaşlarım benimle küsmüşlerdi beni de oyuna alın dedim ama almadılar.”*

Kavram düşünülmektedir bir şekilde algılanmıştır.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Başkasının yiyeceğini yemek, eşyaları izinsiz almaktır.”*
- *“Evet.”*
- *“Evet olmalıdır. Uyarabiliriz.”*
- *“Çevremden ve ailemden öğrendim.”*
- *“Kardeşim hep benim çikolatalarımı yer. Kul hakkına giriyor.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı ve günlük yaşantılarla pekiştirildiği düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir insan yarışmayı kazanamayan hile ile birinci olursa haksızlık olur.”*
- *“Evet.”*
- *“Evet. Uyarmamız gerekiyor.”*
- *“Babamdan öğrendim.”*
- *“Evet. Benim yaşımında bir arkadaşım var babamların önünde koşma yarışı yaptık ben yenmiştim ama o ben yendim dedi hakkımı yedi.”*

Kavramın algılandığı ve kendi yaşadığı bir olay ile açıkladığı düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Başkasının sırasını kapmak. Hakkı olmadığı halde hakkını yemek.”*
- *“Evet.”*
- *“Evet olmalıdır. Uyarmalıyız ve ders almasını sağlamalıyız. Özür dilenmelidir.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*
- *“Hastanede sıra beklerken birisi hemen beklemeden önümüze geçti sonra hatalı ve yanlış olduğunu söyledik.”*

Kavram soyut olarak algılanmıştır. Yaşanılan tecrübelerle pekişen bir davranış halinde gelmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İnsanların hakkına girmektir. Oyunbozancılık yaparsam haksızlık olur.”*
- *“Evet, yaparsak günah olur.”*
- *“Evet. Bizde ona haksızlık yaparız. Ya da görmezden geliriz bir şey yapmayız.”*
- *“Çevremden ve yaşadıklarımından öğrendim.”*
- *“Bazı arkadaşlarım oyun oynarken yandığı halde yanmadım diyebiliyor.”*

Kavram soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişinin hakkını başkasının yemesidir.”*
- *“Haksızlık uzak durulması gereken bir davranıştır çünkü o kişinin yaptığı şeyde hakkı vardır onu alıyorlar kötü bir şeydir.”*

- *“Olmalı öğretmenim. Haksızlığa uğrayan kişiye hakkını vermeliyiz. Haksızlık yaparı da uyarmalıyız.”*

- *“Haberlerden, annemden, babamdan, öğretmenlerimden, hikâye kitaplarından öğrendim.”*

- *“Ben hiç haksızlığa uğramadım.”*

Kavramın doğru olarak öğrenildiği ve günlük hayatta aktif olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişiye yapılan kötülüktür.”*

- *“Evet, sakınılması gerekir.”*

- *“Evet olmalıdır. Özür dilemesi gerekir haksızlık yaptığı için. Onu uyarmamız gerekir.”*

- *“Hayır düşünmedim.”*

- *“Ailemden.”*

Haksızlık kavramın soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir oyun oynarken hakkımızı vermezlerse haksızlık olur.”*

- *“Evet.”*

- *“Evet. Hakkını verebilir. Uyarabiliriz.”*

- *“Camiye gittiğimde öğrendim.”*

- *“Evet. Oyun oynarken arkadaşlarımız bize hakkımızı vermediler.”*

Haksızlık kavramın soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Birinin alacağı vardır öğretmenim.4 kardeş bir tarlada hakkı olup Itanesinin tarlanın yarısı benim yarısı kalan 3kişinin derse haksızlık olur.”*

- *“Evet, çünkü günahdır.”*

- *“Evet, mesela parasını veren kişinin işleri daha iyi olur. Haksızlık yapanın işleri kötü gider.”*

- *“Ailemden, çevremden öğrendim.”*

- *“Evet, arkadaşlarımla bir söz verdik ama onlar tutmadılar ve beni yalnız bıraktılar. Bende onlarla birkaç gün konuşmadım.”*

Kavramın doğru bir şekilde algılanmış olduğu ve günlük yaşantılarla desteklenmiş olduğu düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Mesela, öğretmenimiz öğrenciler arasında ayırım yaparsa haksızlık olur.”*

- *“Evet sakınılmalıdır.”*

- *“Olmalıdır. İyi bir karşılık verilmelidir. Uyarılmalıdır.”*

- *“Annemden öğrendim.”*

- *“Sınıfta arkadaşlarım oyun oynarken beni oynatmadılar ve ben çok üzüldüm.”*

Haksızlık kavramın soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir insan önce bir şey vereceğim deyip vermezse ve kalp kırarsa haksızlık olur.”*

- *“Evet.”*

- *“Haksızlık yapıyorsa biz de onu uyarırız.”*

- *“Geçen sene sizden öğrendim.”*

- *“Arkadaşım benim dosyama haksız yere yırtmıştı bir keresinde.”*

Haksızlık kavramın soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişiyle oynarken biz ona hile yaparsak haksızlık olur.”*

- *“Evet.”*

- *“Evet olmalıdır. Yaptığından dolayı özür dilemelidir. Bizimde onu güzellekle uyarmamı gerekir.”*

- *“Ailemden öğrendim.”*

- *“Evet. Mesela benim verdiğim bir eşyayı bana kırıp geri verince arkadaşım bana haksızlık etmiş oldu.”*

Kavramın algılandığı ve yaşantılarla desteklendiği düşünülmektedir..

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişi bir şey kazandı ama öğretmen kendi sınıfının kazanmasını istediği için onun puanını az yazdı kendi sınıfının puanını yükseltti bu haksızlıktır.”*

- *“Evet, kötü bir şeydir.”*

- *“Evet olmalıdır. Günah yazılır zaten.”*

- *“Ailemden, okuldan öğrendim.”*

- *“Bizim temizlik yarışmasında 4.sınıflar kontrol ederken sınıfları kendilerine çok puan veriyorlar bu haksızlık.”*

Haksızlık kavramının algılandığı ve doğru bir şekilde ifade edilebildiği düşünülmektedir.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Oyun oynarken arkadaşlarımıza hakkını vermezsek haksızlık olur mesela.”*

- *“Evet, kötü bir şeydir.”*

- *“Evet, olmalıdır ama aynı şekilde kötülük yapmamalıyız sadece uyarmalıyız.”*

- *“Çevremden öğrendim.”*

- *“Arkadaşlarımızla oyun oynarken bize hakkımızı vermediler mesela.”*

Kavramın doğru bir şekilde algılandığı ve kullanıldığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

• *“Bir insan iyi bir şey yapıyor diğeri yapmıyor ama patron iyi olanı işten atarsa haksızlık olur.”*

- *“Evet, kötü bir şeydir.”*
- *“Evet olmalıdır. O haksızlığa iyilik yaparak ona örnek olmalıyız*
- *“Kitaplardan, çevremden öğrendim.”*
- *“Hayır uğramadım.”*

Haksızlık kavramının soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Alınan yanıtlar sonunda öğrencilerin haksızlık kavramını yanıtlarken daha çok kendi hayatlarından örnekler verdikleri tespit edilmiştir. Kavramın davranışlarla pekişmesi sonucu tam olarak algılandığı görülmüştür. Kavrama yönelik tutumlarında geçmiş yaşantılarının önemli bir yeri olduğu da tespitlerimiz arasında yer almaktadır.

Haksızlık kavramının öğrenilmesinde alınan cevaplar sonunda aile kadar okulun ve öğretmenlerinde bu konuda oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Çevre ve arkadaşlar bu ahlaki kavramın pekişmesinde aktif rol oynamaktadır. Verilen cevaplarda paylaşılan haksızlık durumlarına ait yaşantılar bu kavramın iyice öğrenci zihninde yerleştiğini göstermektedir. Ayrıca haksızlık kavramının muhakkak bir karşılığı olduğu öğrencilerin hepsi tarafından vurgulanmıştır.

3.14. Saygı Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram olan saygı, Başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusudur.

- “Saygı” kavramı ile ilgili sorular şunlardır:
- Saygı sence nedir?
- Birinin saygılı olduğunu nereden anlarsın?
- Herkes saygılı olmak zorunda mıdır?
- Saygının zararı ya da faydası var mıdır?

- Bunları nereden öğrendin?

Öğrencilerin saygı kavramı ile ilgili sorulara yanıtları şu şekildedir:

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Herkesi iyi davranmak hakaret etmemektir.”*
- *“Gözlerinden, davranışlarından, yardım severliğinden anlarız.”*
- *“Evet, olmalıdır ama bazıları olmuyor.”*
- *“Evet vardır. Allah’ın sevgisini kazanırız böylece herkes bizi sever.*

Zararı yoktur.”

- *“Kitaplardan öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı ve doğru bir şekilde ifade edildiği düşünülmektedir.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Büyüklerine iyi davranmak, el öpmektir.”*
- *“Ona güler yüzlü olursa ve iyi davranırsa buradan anlarız.”*
- *“İsteyenler olabilirler.”*
- *“Faydası vardır zararı yoktur. Yaşamımızda daha mutlu oluruz.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

Kavramın tam olarak algılandığı açıklarken kendi cümlelerini kullandığı düşünülmektedir.

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Büyüklerimizin yanında dikkatli olmaktır.”*
- *“Öğretmenini üzmez saygılı insan, gidip onun masasına oturmaz.”*
- *“Evet.”*
- *“Faydası vardır. Saygılı olursak herkesin gözüne gireriz. Zararı yoktur.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı ve günlük yaşantıların algılanmasında önemli olduğu düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Büyük birine yer vermektir.”*
- *“İyi davranırsa, yardım ederse, paylaşırsa o kişinin saygılı olduğunu anlarız.”*
- *“Evet, eğer olmazsa iyi kalpli olmaz.”*
- *“Okuldan öğrendim.”*
- *“Faydası vardır, zararı yoktur.”*

Kavramın algılandığı ve kavramın açıklamasında diğer ahlaki kavramların kullanıldığı düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir kişiye karşı iyi huylu olmak, doğru olmaktır.”*
- *“Kendisinden büyüğüne iyi davrandığında, aç gözlülük yapmadığında anlarım.”*
- *“Evet olmalıdır. Toplumda huzur olmaz o zaman.”*
- *“Faydası vardır sevilmemizi sağlar. Zararı yoktur.”*
- *“Ailemden ve çevremden öğrendim.”*

Kavram soyut ve doğru olarak algılandığı ve diğer ahlaki değerlerle pekiştirildiği düşünülmektedir.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Büyüklerimizle bağırmeden konuşmak, güzel konuşmaktır.”*
- *“Düzgün ve küfürsüz konuşuyorsa anlarız.”*
- *“Evet, çünkü saygılı olmazsak kötü bir insan olmuş oluruz.”*
- *“Evet, faydası vardır.”*
- *“Annemden ve kendim öğrendim.”*

Kavramın soyut ve doğru bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İnsanların büyüklerine kötülük yapmamasıdır.”*
- *“İyilik yaparsa, büyüklerin ellerini öperse anlayabiliriz.”*
- *“Evet. Saygılı olmazsak bizde saygı görmeyiz ve saygısız olursak Allah bizi sevmez.”*
- *“Faydası vardır zararı yoktur.”*
- *“Ailemden ve öğretmenimden öğrendim.”*

Kavramın, ahlaki değerlerin pekiştirilmesi ile algılandığı düşünülmektedir..

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Büyüklerimize iyi şeyler yapmak onlara ilgi göstermek.”*
- *“Davranışlarından. Namaz kılar, iyilik yapar, selam vermesi gerekir, halini sorması gerekir.”*
- *“Evet.”*
- *“Faydası vardır. Kötü insana saygılı davrandık mı belki o da saygılı olur. Zararı yoktur.”*
- *“Babamdan öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Herkesi iyi davranmak, kötülük yapmamak, benden büyüklere hoşgörülü olmaktır.”*
- *“İyilik yapar, hoşgörülü olur bana iyi davranır, sıramı kapmaz.”*
- *“Evet, ama bazıları olamıyor. Olsa çok iyi olur.”*
- *“Faydası vardır. Zararı yoktur.”*
- *“Çevremden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı ve günlük hayatta kullanıldığı düşünülmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

• *“Büyüklerimize bağarmamak, onları ellerini öpmek, başkalarına iyi davranmaktır.”*

- *“Bağarmazsa, kötülük yapmazsa anlarız.”*
- *“Evet. Olmazsa cennete gidemezler.”*
- *“Faydası vardır, zararı yoktur.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

• *“Saygı dürüstlüktür öğretmenim. İnsanlar arasında bir şey. Büyüklerine, küçüklerine duyulması gereken bir şey.”*

• *“Hiçbir şeyi kötü yapmıyorsa, konuştuğunda seni dinliyorsa saygılı olduğunu anlarım.”*

• *“Evet herkes saygılı olmak zorundadır çünkü; olmazsa insanlar arasında mutluluk olmaz hep insanlar kötü olur, birbirleriyle tartışır küserler.”*

- *“Saygının zararı yoktur, faydası vardır.”*
- *“Çevremden, kitaplardan, ailemden, okuldan öğrendim.”*

Kavram doğru bir şekilde algılanmıştır. Açıklamalarında diğer ahlaki kavramları kullanarak davranışı pekiştirdiği düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

• *“İnsanlara karşı hoşgörülü davranmaktır, kimseyi kırmadan davranmaktır. Önem vermek.”*

• *“Davranışlarından hal ve hareketlerinden anlarım. Kimseye kötülük yapmayan kişilerdir.”*

- *“Bazı kişiler olamayabiliyor.”*
- *“Saygının birazcık zararı vardır çünkü çok değer verirsek o kişi biraz havalanabilir. Faydası vardır saygılı insan toplum içinde daha çok sevilir.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Yardım etmek, büyüklere iyi davranmak.”*
- *“Yardım ederse, iyilik yaparsa, kimseyi kırmazsa saygılı olduğunu anlarım.”*
- *“Bazıları saygılıdır. Bazıları yapmıyorlar.”*
- *“Evet vardır faydası çünkü iyi bir şeydir. Zararı yoktur.”*
- *“Camiye gittiğimde ve çevremden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı ve iyilik kavramı ile açıklandığı düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Büyüklerine karşı güzel şeyler yapmaktır.”*
- *“Görebiliriz, arkadaşlık yaparız, iyi biriyse saygılıdır.”*
- *“Evet, olmalı aile kötü sözler söylerse Allahın gücüne gider.”*
- *“Evet, vardır, sevap kazanır, mutlu eder, zararı yoktur.”*
- *“Ailemden, öğretmenlerimden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Herkes iyi davranmaktır. Annemizin babamızın dediklerini yapmaktır.”*
- *“Hoşgörülü olursa ve iyi davranışları varsa anlarız.”*
- *“Bazen.”*
- *“Faydası vardır zararı yoktur.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“İnsanların birbirine dürüst davranmasıdır.”*
- *“Birbirini seven ve sayan kişiler olur onlar. İyi davranışlı insanlardır.”*
- *“Bence evet olmalıdır.”*
- *“Faydası vardır zararı yoktur.”*
- *“Ailemden ve sizden öğrendim.”*

Kübra’dan alınan cevaplar doğrultusunda kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Hoşgörülü davranmaktır.”*
- *“Büyüklerine ve herkese iyi davranan kişilerin saygılı olduğunu anlarız.”*
- *“Evet. Herkes o zaman iyilik yaparlar.”*
- *“Faydası vardır ama zararı yoktur.”*
- *“Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden öğrendim.”*

Onur’un verdiği cevaplardan kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Annemizin babamızın yanında ayaklarımızı uzatıp yatmamaktır. Misafirlerin elini öpmek.”*
- *“İyilik yapıyorsa, herkese iyi davranıyorsa saygılıdır.”*
- *“Evet olmalıdır. Saygı olmazsa kavga, dövüş olur.”*
- *“Faydası vardır saygılı olanları herkes sever zararı yoktur.”*
- *“Sınıftan, çevremden öğrendim.”*

Kavramın günlük hayattan davranışlarla pekiştirilerek algılandığı düşünülmektedir.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Karşımızdaki insana kötü davranmamak, dediğini mümkün olduğunca yerine getirmektir.”*
- *“Bana olan iyi davranışlarından anlayabilirim.”*
- *“Evet. O zaman insanlar onu severler. “*
- *“Evet, faydası vardır ama zararı yoktur.”*
- *“Öğretmenlerimden öğrendim.”*

Saygı kavramının algılandığı ve günlük hayatta kullanıldığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Hoşgörü bir insana gösterdiğimiz iyi şeylerdir. Büyüklerin yanında sakız çiğnememek, büyük birine yer vermek.”*
- *“Davranışlarından anlarım çünkü hoşgörülüdür.”*
- *“Evet, olmalıdır.”*
- *“Faydası vardır zararı yoktur. Saygılı olmak iyi bir şeydir.”*
- *“Çevremden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı ve çevresindeki insanlarla bu kavramı kullandığı düşünülmektedir.

Öğrenciler saygı kavramını genel olarak hoşgörü, doğruluk ve dürüstlük, iyilik kavramları ile açıklamışlardır. Bu ahlaki kavramı algılamalarında ailenin ve çevrenin öneminin büyük olduğu görülmüştür. Saygı kavramını genellikle büyüklere gösterilen ilgi ve alaka olarak yorumlamışlar kendi yaşantılarından örnekler vermişlerdir. Arkadaş çevresinde saygı kavramına dikkat edildiği de tespit edilmiştir.

İnsanların saygılı olması gerektiği verilen cevaplarda görülmüş, bu kavramla aktif olarak hayatta karşılaştıkları tespit edilmiştir. Saygı kavramının genel itibari ile algılandığı yapılan görüşmeler sonucunda anlaşılmıştır.

3.15. Güvenilirlik Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu güvenilirlik için gerekli şartlarıdır. Olumsuz davranışlardan uzak duran, verdiği sözü yerine getiren kişiler için kullanılan sözcüktür. Peygamberlerin sıfatlarından biridir.

“Güvenilirlik” kavramı soruları şu şekilde sorulmuştur:

- Güvenilirlik nedir?
- Kimler güvenilirdir?
- Güvenilir bir insan olmak için neler yapmak gerekir?
- İnsanlar güvenilir olmak zorunda mıdır?
- Bunları nereden öğrendin?

Öğrencilerin cevapları şu şekildedir:

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Ben ödünç aldığım bir şeyi geri verirsem güvenilir olurum.”*
- *“İyi insanlar, temiz insanlar, Allah'ın güvenini kazanmış insanlar, abdestli namazlı inanlar güvenilirdir.”*
- *“Emanete sahip çıkmalıyız.”*
- *“Evet zorundadır. Olmazsa dünya kötü bir yer olur ama olmayanlar da vardır.”*
- *“Kendim, ailemden ve öğretmenimden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı ve olaylar kullanılarak açıklamalar yapıldığı düşünülmektedir.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Arkadaşına söylediğin bir şeyi arkadaşının söylemeyeceğine inanmaktır öğretmenim.”*
- *“İyi insanlar, kalbi temiz olanlar ve dürüst olanlar.”*
- *“Arkadaşımızın sırrını söylememeliyiz. Yalan da söylememeliyiz.”*
- *“Evet olmalıdır.”*

- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Mesela ben size bir şey bırakıyorum size güvenerek bırakırım.”*
- *“İyilik yapanlar, doğru olanlar, yalan söylemeyenler.”*
- *“İyilik yapmamız gerekir, emanete ihanet etmememiz gerekir.”*
- *“Evet. Çünkü arkadaşlarının, herkesin gözünde güvenilir olur ve mutlu olur.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavram algılandığı ayrıca açıklamalarında ödünç verme ve iyilik kavramları kullanılarak ifade edildiği düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir kişiye yardım ettiğinde ona güvenirsin mesela. İyi bir şeydir.”*
- *“Peygamberler, melekler, iyilik yapanlar, yardım sever insanlar güvenilirlerdir.”*
- *“Dürüst olmak, yardım etmek ve iyi biri olmak gerekir.”*
- *“Evet, çünkü kötülükler olur cehenneme gidilir.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Kötülük yapmayacağını bilmektir.”*
- *“Allah, melekler, iyi davrananlar, kötü söz söylemeyenler güvenilirlerdir.”*
- *“Bize karşı kötülük yapmamalılar, kötü söz söylememelilerdir.”*
- *“Evet, olmalıdır Allah’a inanıyorlarsa.”*
- *“Öğretmenimden ve ailemden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı, kötülük yapmama olarak açıklandığı görülmüştür. İnsanların güvenilir olmak zorunda oldukları vurgulanmıştır.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir eşyayı birine emanet ettiğimizde başına bir şey gelmediyse güvenilirdir.”*
- *“Büyüklerimiz, iyi olan insanlar, yalan söylemeyen hırsızlık yapmayan insanlardır.”*
- *“Verilen bir emaneti yeri ve zamanında teslim etmem gerekir.”*
- *“Evet. Eğer olmazlarsa herkes hırsızlık yapar.”*
- *“Öğretmenimden ve kendim öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Birine bir şey bırakabiliyorsak o kişi güvenilirdir.”*
- *“Kuyumcular güvenilirdir. İnsanların altınlarını saklarlar. Emaneti satmayanlar atmayanlar, koruyanlar.”*
- *“İnsanların emanetlerini korumalıyız.”*
- *“Evet, çünkü herkes birbirine güvenir ve emanet bırakabilir.”*
- *“Kendim öğrendim.”*

Emanet kavramı ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Hz. Muhammed’e herkes güvenirmiş. Bir şeyi aldığı zamanında getirmektir.”*
- *“İmamlar, sevap işleyenler.”*
- *“Bir kitap aldığımızda onu zamanında teslim etmeliyiz. Emanete ihanet etmemeliyiz.”*
- *“Evet. Olmazsa herkes kötü olurdu.”*

- *“Amcamdan öğrendim.”*

Kavramın algılandığı ve örneklemelede peygamberin kullanıldığı düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Kötülük yapmadan hiçbir şeye zarar vermeden koruyan kişilerdir.”*
- *“Yalan söylemez, iyi insanlardır.”*
- *“Emanete çok dikkat etmek, hep iyi olmaktır.”*
- *“İsteseler olabilirler ama bazıları istemiyor.”*
- *“Öğretmenimden öğrendim.”*

Kavramın doğru bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyi kalpli insanlara inanmaktır.”*
- *“İyi kalplidir, kötülük yapmayanlar, yardım edenler.”*
- *“Namaz kılarız, başkalarına yardım ederiz, kötülüklerden uzak dururuz.”*
- *“Evet. Kötü olursak cennete gidemeyiz.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı, iyilik kavramı kullanılarak açıklandığı düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişinin başka bir kişiye tamamen güvenmesi, inanmasıdır. İstedikini yapacağını bilmesidir.”*
- *“Peygamberler, melekler, iyi insanlar, sevap işleyenler, öğretmenler.”*
- *“Herkesin dediğini yapmak gerekir, çok fazla günah işlemek gerekir.”*
- *“Zorundadır çünkü insanlar hiçbir şey yapamaz, görev verilemezdi.”*
- *“Çevremden ve ailemden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı ve kavram açıklanırken diğer soyut dini kavramların kullanıldığı düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Mesela arkadaşına para verdim o da gerçekten parama sahip çıkarsa o kişi güvenilirdir.”*
- *“Kimseyi kırmayan, insanlara saygılı davranan kişiler güvenilirdir.”*
- *“Emanete dikkat etmek gerekir.”*
- *“Evet olmak zorundadır. Olmazsa dünyamız kötü olur.”*
- *“Çevremden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı ve emanet kavramı ile açıklandığı düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir arkadaşına emanet verdiğimde geri getirmezse ona güvenmem.”*
- *“Emanete sahip çıkanlar, yalan söylemeyenler.”*
- *“Dürüst olmak gerekir, yardım etmek gerekir.”*
- *“Bazen bazı kişiler olmayabiliyor.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın Ebrar tarafından algılandığı ve dürüstlük kavramı kullanılarak açıklandığı düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Ona güvenirse, inanırsak güvenilir kişi olur.”*
- *“Hırsızlık yapmayan, kötü şeyler içmeyen, namaz kılan, ibadetlerini yapan kişidir.”*
- *“Toplumda iyilik yapmak ve kendini sevdirmek gerekir. Peygamber efendimiz güvenilir bir insandı.”*
- *“Evet. Çünkü Allah onu sevmez, insanlarda sevmez.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Mesela ben arkadaşıma bir şey verdiğimde geri verirse güvenilirdir.”*
- *“Annem, öğretmenlerim, arkadaşlarım.”*
- *“İyi olması, bana iyi davranması ve benim ona verdiğim sırları açıklamaması gerekir. Kötü zamanlarda yanında olması gerekir.”*
- *“Bazen.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Hilal’in güvenilirlik kavramını algıladığı düşünülmektedir.

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Arkadaşımın bana hiç yalan söyleyebileceğini düşünmemektir.”*
- *“Yalan söylemeyen, bizim sırlarımızı saklayan kişiler güvenilirdir.”*
- *“Dürüst olmak, arkadaşlarımıza iyi davranmak ve saygılı davranmak gerekir.”*
- *“Evet. Eğer olmazsa sevgi olmazdı.”*
- *“Arkadaşlarımdan ve çevremden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı yalan söylememe ile bağdaştırıldığı düşünülmektedir

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişiye bir sır verdiğimizde onu kimseye söylemeyeceğine inanmaktır.”*
- *“Arkadaşlarım, Allah, Peygamberler, temiz hoşgörülü insanlar güvenilirdir.”*
- *“Kimseye kötülük yapmamalıdır, zarar vermemelidir.”*
- *“Evet, çünkü dünyada o zaman kötülük olur.”*
- *“Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı ve Allah ve peygamberin kavrama örnek olarak gösterildiği düşünülmektedir.

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Güvenilir kişiye her şey emanet edilir.”
- “İyilik yapanlar, kötülük yapmayanlar emanete sahip çıkar.”
- “İyilik yapmak gerekir, doğru sözlü olmak, saygılı olmak gerekir.”
- “Evet, o zaman her şey kötü olur.”
- “Çevremden kendim öğrendim.”

Kavramın algılandığı düşünülmektedir. İyilik ve emanete sahip çıkma kavramları kullanılarak açıklandığı düşünülmektedir.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Karşımızdaki arkadaşımıza bir şey emanet ettiğimiz de bize geri verirse ona güveniriz.”
- “Doğruyu söyleyenler, benimle iyi geçinebilen kişiler güvenilirdir.”
- “Karşımızdaki insanlara iyi davranmalıyız.”
- “Evet olmalıdır. Yoksa kimse mutlu olamazdı.”
- “Ailemden öğrendim.”

Kavramın algılandığı doğruluk emanet ve iyilik kavramları kullanılarak açıklandığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Bir insan iyi bir iş yapıyorsa güvenilirdir. Kimseyi kandırmadan çalışıyorsa güvenilirdir.”
- “Dürüst yalan söylemeyen kişiler dinle ilgilenen kişiler mesela.”
- “İlkönce işine uygun davranması çalışması gerekir yalan ve kötü söz söylemez.”
- “Evet, zorundadır.”
- “Çevremden kitaplardan öğrendim.”

Samet’in kavramı algıladığı dürüstlük ve saygı ile kavramı açıkladığı düşünülmektedir.

Güvenilirlik kavramı sorusuna alınan yanıtlarda genel olarak kavramın anlaşıldığı, diğer ahlaki davranışlarla pekiştirerek durumun ifade edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Öğrencilerin güvenilirlik kavramını açıklarken emanet, iyilik, sözünde durma, saygı ve dürüstlük gibi kavramları kullanarak açıklama yaptıkları da gözlemlenmiştir.

Kavramın hayata geçirilmesinde ve anlaşılmasında ailenin ve çevrenin rolü oldukça büyüktür. Bu ahlaki kavramda arkadaş davranışlarının önemli bir pekiştirici olduğu görülmüştür.

3.16. Emanet Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Güvenilir olmak, doğruluk, bir kimseye koruması için geçici olarak verilen şey gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de emânet kelimesi iki yerde tekil ve dört yerde de çoğul olmak üzere, dinî yükümlülükler (Ahzâb, 33/72), emanet (Bakara, 2/283; Mü'minûn; 23/8; Me'âric, 70/32) ve Allâh'ın insanlara vermiş olduğu idarecilik, yöneticilik, malın idaresi gibi iş ve sorumluluklar (Nisâ, 4/58; Enfâl, 8/9) manalarında kullanılmaktadır.

İslâm literatüründe emânet oldukça geniş kapsamlı bir kavram olup, bir kimseye koruması için geçici olarak verilen malın yanında, ücret, kira, ortaklık hakkı, buluntu gibi maddî haklar ile îmân, ibadet gibi dinî yükümlülükleri; beden ve ruh sağlığı, servet, makam ve mevki gibi imkân ve kabiliyetleri; sözleşmeleri; mesken ve aile mahremiyetine saygı, nimet ve ikrama teşekkür, selama karşılık verme, sırların saklanması gibi dinî, ahlâkî, sosyal ilke ve kuralları kapsamaktadır.

“Emanet” kavramına ait şu sorular öğrencilere yöneltilmiştir:

- Emanet nedir?
- Emanet duygusu insana ne kazandırır.
- Emanet bırakacak olsan nasıl bir insana bırakırdın?
- Niçin?
- Bunları nereden öğrendin?

Öğrenciler sorulara sırasıyla şu yanıtları vermişlerdir:

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir arkadaşımın bana ödünç olarak bıraktığı bir şeydir.”*
- *“Sevgili olmayı, saygılı olmayı kazandırır.”*
- *“Güvenilir bir insana, temiz ve saygılı, yalan söylemeyen birine bırakırdım.”*
- *“Emanetime iyi bakacağı için.”*
- *“Kendim düşüncelerim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Arkadaşımızın bize geri almak için verdiği şeydir. Ona iyi bakmalıyız.”*
- *“Mutlu oluruz ve sevap kazanmış oluruz.”*
- *“Kendisine güvenen, dürüst ve sözünde duran birisine verirdim.”*
- *“Çünkü bana emanetimi geri vermesi için.”*
- *“Kitaplardan ve internetten öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir arkadaşımızın bize bıraktığı bir eşyayı geri istediğinde vermektir. Emanete ihanet etmemeliyiz.”*
- *“Aramızdaki dostluğu arttırır.”*
- *“İyi, güzel, emanet ihanet etmeyecek birine bırakırdım.”*
- *“Emanetime iyi bakması için emanetimize ağılamamak için.”*
- *“Öğretmenimden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir kişiye koruması için bıraktığımız şeyleridir.”*
- *“Sevgi kazandırır.”*

- *“Dürüst, iyiliksever, yardımcı, güvenilir, saygılı insanlara bırakırdım.”*
- *“Başka birine bıraksam eşyalara zarar gelebilir.”*
- *“Kitaplardan öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Çok iyi tanıdığın birisine bıraktığın eşyadır.”*
- *“Güven ve iyi olduğunu anlamayı sağlar.”*
- *“Çok sevdiğim yakın bir aile dostuna bırakırdım.”*
- *“Onu daha iyi tanıyor olurdu onun kötülük yapmayacağını bilirdim o yüzden.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Kavramın öğrenci tarafından algılandığı düşünülmektedir.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bize belli bir zaman bakmamız için bırakılan eşyadır.”*
- *“Güvenilir olmayı kazandırır.”*
- *“Güvenilir ve saygılı birine bırakırdım.”*
- *“Hırsızlık yapmayacağını bildiğim için ve aklımın onda kalmaması için.”*
- *“Birazını kendi aklımdan, birazını da annemden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Birine geri almak üzere verdiğimiz şeydir.”*
- *“Arkadaşlarının kendisini sevdiğini anlar. Güvenilir hissettir.”*
- *“Güvenilir, çalmayacak, kırmayacak ve hırsızlık yapmayacak birine bırakırdım.”*
- *“Önemli eşyalarımızı kaybetmemek için.”*

- *“Yaşadıklarımın öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir insanın birisine verdiği özel eşyadır.”*
- *“İyiliği ve yardım severliği kazandırır.”*
- *“İyi insanlara, iyi arkadaşlarıma bırakırdım.”*
- *“İyi insanlar emanete ihanet etmezler ama kötü insanlar onu satarlar.”*
- *“Teyzemden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir başkasının bıraktığı ve geri alacağı eşyadır.”*
- *“Güven kazandırır, mutlu eder, sevildiğini gösterir.”*
- *“Çok güvendiğim bana yalan söylemeyecek bir insana bırakırdım.”*
- *“Güvendiğim için ve malıma sahip çıkacağı için.”*
- *“Hatırlamıyorum.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Başkalarına bıraktığımız eşyalarımız ve onun zamanında getirmesidir.”*
- *“Saygı ve sevgi kazandırır.”*
- *“İyi kalpli insanlara bide kalemimi kaybetmeyecek insanlara bırakırdım.”*
- *“Zamanında getirsin diye.”*
- *“Annemden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Allah bize bu bedenleri emanet vermiştir. Bir kişiye ona bakması için verdiğimiz şeylerdir.”
- “İnsanlara kendisinin güvenilir olduğunu hissettirir ve insanlar tarafından sevildiğini gösterir.”
- “Yakın çevremden insanlara, arkadaşlarıma, tanıdıklarına.”
- “Çünkü bıraktığım şeye zarar verebilirler.”
- “Bunları yaşayarak öğrendim ve öğretmenlerimden öğrendim.”

Bayramın verdiği cevaplardan kavramın algılandığı ve doğru bir şekilde ifade edildiği düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Önce Allah’a emanet edilir sonra kişilere emanet edilir. Mesela bir şeyi birine geçici olarak bırakmaktır. “
- “Sevgi kazandırır. İnsanı mutlu eder insanlar bana güveniyor der.”
- “İyilik yapan, kötü huyu olmayan, davranışları iyi olan kişilere bırakırdım.”
- “Çünkü hırsızlık yapan birine bırakırsam kötü şeyler olabilir.”
- “Ailemden ve çevremden öğrendim.”

Doğru bilgi ile kavramın algılandığı ve ifade edilebildiği düşünülmektedir..

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Birine bir eşyayı bırakmaktır.”
- “İyilik kazandırır.”
- “İyi tanıdığım birisine bırakırdım.”
- “Çünkü bana geri vermesi için.”
- “Ailemden ve camiye gittiğimde öğrendim.”

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişiye eşya bırakmak emanettir.*
- *“Bir şey emanet etmek güven duygusu kazandırır. Arkadaşını istediği bir şey yapmış yardım etmiş olursun.”*
- *“Güvenilir birine, dostuma dürüst bir insana bırakırdım.”*
- *“Bana lazım olduğu için geri alabilmem için .”*
- *“Ailemden, çevremden, arkadaşlarımdan öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Mesela ben arkadaşına kalemimi bakması için verdiğimde ona emanet etmiş olurum.*
- *“Sevgi ve saygı duygusu kazandırır.*
- *“İyi, güvenilir, dürüst ve saygılı birine bırakırım.*
- *“Bıraktığım eşyayı geri alabilmek için.*
- *“Annemden öğrendim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir..

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişinin bir kişiye verdiği saklamasını istemesidir.*
- *“Sevgi kazandırır. Güven duygusunu kazandırır.*
- *“Güvendiğim ve onu koruyabilecek birine bırakırdım. Beni seven birine bırakırdım.*
- *“Emanetimi korumak için.*
- *“Televizyondan ve ailemden öğrendim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişiye kırmaması ve saklaması için verdiğimiz şeydir.*

- *“Dostluk kazandırır.*
- *“Hoşgörülü, temiz, zarar vermeyen en iyi arkadaşıma bıraktım.*
- *“Başına bir şey gelmemesi için.*
- *“Camiye gittiğimde öğrendim.”*

Kavramın öğrenci tarafından algılandığı düşünülmektedir.

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bizim sahip çıkmamız gereken şeyler.”*
- *“Sevap kazandırır, sevgi, güven kazandırır.”*
- *“Çok güvendiğim birine mesela bizim köyde çok güvenilir her şeyi saklayan biri var diyelim ona bıraktım.”*
- *“Emanete sahip çıkacağı için zarar vermeyeceği için.”*
- *“Arkadaşlarımla konuşuyorum, çevremden öğrendim.”*

Kavramın Ömürcan tarafından algılandığı düşünülmektedir.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Karşımızdaki insan bir şeyi az süreyle verip geri almaktır.”*
- *“Güven kazandırır.”*
- *“En yakın arkadaşıma bıraktım. Yalan söylemeyen birine bıraktım.”*
- *“Emanetime zarar vermesini istemediğim için”*
- *“Ailemden ve okuldan öğrendim.”*

Kavramın doğru bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişinin sana bir şey bırakmasıdır.”*
- *“Güven kazandırır.”*
- *“Dürüst ihanet etmeyecek birine.”*
- *“Çünkü benim paramı ya da başka bir şeyimi alıp gider.”*

- “Kitaplardan öğrendim.”

Kavramın doğru olarak algılandığı düşünülmektedir..

Emanet kavramı sorularından alınan cevapların örnekler üzerinden verildiği görülmüştür. Genellikle güven ve dürüstlük kavramları emanet kavramlarını açıklamada yardımcı olarak kullanılmıştır. Öğrencilerin arkadaşları ile yaşadıkları örneklerinde görülmüştür.

Kavramın öğreniminde kaynak olarak aile, çevre genel olarak verilen cevaplardır.

3.17. Doğruluk Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

İnsanın; inancında, özünde, sözünde, niyetinde, sözleşmelerinde, ticaretinde kısaca bütün fiil ve davranışlarında doğru, dürüst, hakkı gözetir, âdil, ihlaslı ve samîmi olma hâlidir. Hile, yalan, bâtıl, iki yüzlülük, riya ve sahtekârlığın zıddıdır. Doğruluk kavramı, Kur’ân ve Sünnette sıdk, ihlas, İstanbulikâmet ve hak kavramları ile ifade edilmiştir.

“Doğruluk” kavramı ile ilgili öğrencilere şu sorular sorulmuştur:

- Doğruluk nedir?
- Doğruluk hakkında neler düşünüyorsun?
- Doğru davranışa bir örnek verir misin?
- Doğrulukla ilgili bilgileri nereden öğrendin?

Öğrenciler sorulan sorulara şu yanıtları vermişlerdir:

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Yalan söylememek, arkadaşın arkasından bir şeyler söylememektir.”
- “İyi bir şeydir. Yapılması gerekir.”
- “Yalan söylememeliyiz.”
- “Derslerden öğrendim.”

Yalan söylememe davranışı ile açıklamış bunu iyi bir ahlaki davranış olduğunu vurgulamıştır.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Yalan söylememektir.”*
- *“Hiç üzülmeyiz doğru söylersek ve içimizden gelen şeyler doğru şeylerdir.”*
- *“Mesela bir yanlışlık yaparsak özür dilemeli ve bunu kabul etmemiz doğru olur.”*
- *“Kitaplardan ve çevremden öğrendim.”*

Doğruluk kavramını hem söz olarak hem de davranış olarak algıladığı düşünülmektedir.

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyilik yapmak, Allah’ın dediklerini yapmaktır.”*
- *“Hep doğru insanların yanında olmalıyız. Yalan söylemeyen, hile yapmayan insanlar sevilir.”*
- *“Her şeyi doğru olarak söylemek, insanları kandırmamak doğru bir davranıştır.”*
- *“Öğretmenimden öğrendim.”*

Dilek kavramı doğru ve tam bir şekilde algıladığı düşünülmektedir..

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Kötü şeyler yapmamaktır.”*
- *“Doğruluk iyi bir şeydir, insanları sevmemizi sağlar, yakınlık gösterir.”*
- *“Arkadaşımızla kavga etmemek, yerlere çöp atmamak.”*
- *“Bilgilendirici kitaplardan ve öğretmenlerimden öğrendim.”*

Kavramı doğru bir şekilde algılandığı ve örnek davranış biçimleri ile açıklandığı düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir şeyi yanlış yapmamak, doğru söz söylemektir.”*

- “İyilik yapmaktır. “
- “Allah’a inanırsam doğru olur, dua edersem doğru olur, soruları doğru yapmak.”
- “Ailemden ve öğretmenlerimden öğrendim.”

Örnek ahlaki davranışlarla açıklayarak kavramı algıladığı düşünülmektedir.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Yalan söylememek, dürüst olmak, vurdumduymaz olmamaktır.”
- “Yalan söylememize engel olur ve bizi güvenilir yapar.”
- “Arkadaşımızdan izinsiz kalemini almamak mesela.”
- “Çevremden öğrendim.”

Doğruluk kavramını algıladığı ve diğer ahlaki davranışlarla pekiştirdiği düşünülmektedir.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Yalan söylememek ve Allah’ın sevmesidir.”
- “Eğer yalan söylersek ve doğru olmazsak Allah bizi sevmez.”
- “Kimseye yalan söylememeliyiz, okulun eşyalarına zarar vermemeliyiz.”
- “Yaşadıklarımın ve ailemden öğrendim.”

Doğruluk kavramını algıladığı düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Namaz kılmak ve insanlara zarar vermemek doğruluktur.”
- “İnsanların birbirine iyi davranması doğru olur.”
- “Kitabı satmadan sahibine teslim etmek, eşyalara zarar vermemektir.”
- “Babamdan öğrendim.”

Doğruluk kavramını davranış biçimi olarak algılamış ve iyilik kavramı ile desteklemiştir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “Yanlış yapmamaktır.”
- “Hata yapmamak, doğru şeyler yapmaktır kötülükten uzak durmaktır.”
- “Yalan söylememek, kötü oyunlar oynamamak.”
- “Öğretmenimden öğrendim.”

Kavramın doğru bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- “İyi şeyler yaparsak doğruluktur.”
- “İyi ve güzel bir şeydir. Zarar vermemektir.”
- “Okulun duvarlarını çizmemek ve iyilik yapmak.”
- “Kendim öğrendim.”

Doğruluk kavramını algıladığı düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Her şeyi doğru yaşamak, doğru bilmektir. Bir de yapılması gereken şeyleri yapmaktır.”
- “Sınavda soruları doğru yapmamız gerekiyor, doğruluk hayatımızda çok önemlidir.”
- “Günah işlememek, soruları doğru yapmak, arabayı sürerken kurallara uymak.”
- “Kitaplarımdan ama daha çok öğretmenlerimden öğrendim.”

Kavramın doğru bir şekilde anlaşıldığı ve ifade edildiği düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Bir insana yalan söylememektir. Dürüst davranmaktır.”
- “İyi bir şeydir. İyi bir huydur.”
- “Mesela iki kişi kavga etti sende gördün bunu öğretmenine hiç yalan söylemeden olduğu gibi anlattıysan doğru bir davranış olmuş olur.”

- *“Ailemden, okuldan öğrendim.”*

Kavramın doğru bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Yalan söylemeyen kişi.”*
- *“Yapılması gerekir insanlara fayda verir.”*
- *“Yalan söylemezsek doğru bir davranış olur.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Örnek davranışlar ile kavramı açıklamış kavramın öğrenilmesinde ailesinin önemini vurgulamıştır.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Yalan söylememek mesela.”*
- *“Doğruluk güzel bir şeydir yapılması gerekir öğretmenim.”*
- *“Bir arkadaşınla yiyeceğini paylaşmak ve onla iyi geçinmek.”*
- *“Bilmiyorum ama aklımda var .”*

Kavramın doğru biçimde algılandığı düşünülmektedir..

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Doğru söz söylemektir. Olduğu gibi söylemektir.”*
- *“Doğru olmak iyi, saygılı ve güzel bir şeydir.”*
- *“Sınıfta arkadaşına suçu yokken iftira atmak doğru olmayan bir davranıştır arkadaşına yardım etmek yalan olduğunu söylemek doğru bir davranıştır.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*

Ahlaki davranış biçimlerini örneklendirerek açıklamış ve kavramı doğru biçimde algıladığı düşünülmektedir..

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Yalan söylememek gerçeği söylemektir.”*
- *“Güven sağlar, arkadaşlarımızı sevmemizi sağlar.”*
- *“Arkadaşım benden kalem isterse ve bende verirsem doğru bir davranıştır.”*
- *“Sizden ve kitaplarımızdan öğrendim.”*

Gerçeklik ve güven ile açıklayarak kavramı algıladığı düşünülmektedir.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“İnsanlara kötü davranmamaktır.”*
- *“Bir kişiye haksızlık yapmamak.”*
- *“Yemek yerken yanımızdaki arkadaşımızla yemeğimizi paylaşmaktır.”*
- *“Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden ve ailemden öğrendim.”*

Kavramı algılamada diğer ahlaki davranış biçimlerini kullandığı düşünülmektedir.

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Hiç yalan söylemeyen bir kişi.”*
- *“Doğru olan kişi hiç yalan söylemez. Doğru kişileri herkes sever.”*
- *“Mesela bir kişi bize emanet bıraktı ona sahip çıkmak.”*
- *“Yaşadıklarımın, çevremden öğrendim.”*

Kavramın algılanmasında diğer ahlaki kavramların yardımcı oldukları görülmüştür.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Karşımızdaki insana yalan söylemeden bir şey anlatmaktır.”*
- *“İyi ve güzel bir şeydir.”*
- *“Karşımızdakine yalan söylememek. Annemize babamıza karşı doğru olmaktır.”*

- “Öğretmenlerimden, ailemden ve yazın gittiğim kuran kursundan öğrendim.”

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Bir işi düzgün yapmak yalan söylemeden olduğu gibi davranmak.”
- “Yalanın olmadığı güzel bir şeydir.”
- “Allaha inanmak, Peygamberlere inanmak bize söylenenleri yapmaktır.”
- “Çevremden öğrendim.”

Kavramın doğru bir şekilde algılandığı ve ifade edildiği düşünülmektedir.

Doğruluk kavramının genel olarak öğrenciler tarafından algılanmış olduğu ve aktif olarak hayatlarında kullandığı yapılan görüşmeler sonucunda tespit edilmiştir. Dini kavramlarla(iyilik, güvenilirlik, emanet, saygı) açıklamaların yanı sıra “yalan söylememek” ifadesi sıkça alınan cevaplar arasında önemli bir yere sahiptir. Günlük hayatta ahlaki bir davranış olarak kullanıldığı ve arkadaş ilişkilerini etkilediği görülmüştür.

Doğruluk kavramının öğrenilmesinde aile, çevre ve okul en sık alınan cevaplar olmuştur. Davranış kazanımında ailenin ve çevrenin olumlu olması öğrencinin de gelişimini olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

3.18. İyilik Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Karşılık beklenilmeden yapılan yardım, kayra, lütuf, kerem, ihsan, inayet gibi anlamlara gelen iyilik kavramı dinimizin temel kurallarından biridir. Allah Kur'an-ı Kerimde de birçok ayette vurgulayarak insanları iyiliğe davet etmiştir. ; Siz, insanlara iyiliği emrederken, kendinizi unutuyor musunuz? Oysa siz kitabı okuyorsunuz. Yine de akıllanmayacak mısınız? (Bakara/44), Ve hatırlayın, demiştik ki: "Şu şehre girin ve orada İstanbulduğunuz yerde bol bol yiyin, yalnızca secde ederek kapısından girerken 'dileğimiz bağışlanmadır' deyin; (biz de) hatalarımızı bağışlayalım; iyilik yapanların (ecirlerini) arttıracacağız."(

Bakara/58), Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir. Ama iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitaba ve peygamberlere iman eden; mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, İstanbullulara ve kölelere (özgürlükleri için) veren; namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler ile zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenler(in tutum ve davranışlarıdır). İşte bunlar, doğru olanlardır ve müttaki olanlar da bunlardır.(Bakara/177), Sizden; hayra çağıran, iyiliği (marufu) emreden ve kötülükten (münkerden) sakındıran bir topluluk bulunsun. Kurtuluşa erenler işte bunlardır. (Al-i İmran 104), Sevdiğiniz şeylerden infak edinceye kadar asla iyiliğe eremezsiniz. Her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir. (Al-i İmran 92).

“İyilik” kavramına ait sorular şunlardır:

- İyilik nasıl bir şeydir?
- Herkes iyilik yapabilir mi?
- İyi olanı ve iyi olmayanı nasıl ayırabiliriz?
- Bunları nereden öğrendin?
- Hayatında yaptığın bir iyiliği paylaşabilir misin?

Öğrencileri şu cevapları vermişlerdir:

Beyza, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Yaşlı bir teyzeye yolda yardım etmektir.”*
- *“Bazıları yapmıyorlar.”*
- *“İyi olanla iyi olmaya sorular sorarız aralarındaki farka bakarız. İyi olanlar yardım ederler, iyi olmayanlar dedikodu yaparlar.”*
- *“Babamdan öğrendim.”*
- *Anneme çamaşır asarken yardım ediyorum.*

Kavramın algılandığı ve bir davranış biçimi olarak açıklandığı düşünülmektedir.

Didem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Sevap kazanmaktır. Kötü günlerinde arkadaşlarımıza yardım etmektir.”*
- *“Evet, isterse yapabilir ve yapmalıdır.”*
- *“Yardımcı olanlar iyidir olmayanlar da kötüdür.”*
- *“Çevremden ve ailemden öğrendim.”*
- *“Kardeşime toplama işlemi öğrettim mesela.”*

Yaşantılarından yola çıkarak açıklama yaptığı ve kavramı doğru bir biçimde algıladığı düşünülmektedir.

Dilek, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Hep herkese yardım edersin evlerini temizlersin, onun derslerine yardım edersin.”*
- *“Yapmalıdır eğer Allah’ı memnun etmek istiyorsa.”*
- *“İyi olan yardımcı olur, ama kötü olan yardım etmez.”*
- *“Öğretmenlerimizden.”*
- *“Ben anasınıfındayken arkadaşımın boyaları yoktu ben ona boyalarımı vermiştim.”*

Kavramın soyut olarak algılandığı düşünülmektedir.

Emine, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir kişiye yer vermektir. Sevap kazandırır.”*
- *“Evet yapabilir.”*
- *“Davranışlarından anlayabiliriz. İyi olan bir insan arkadaşlarına iyi davranır. İyi olmayan bir insan; hep kavga eder iftira atar.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*
- *“Bir yaşlı teyzenin poşetlerini taşımıştım.”*

Emine’nin verdiği cevaplardan iyilik kavramını algıladığı düşünülmektedir.

Ethem, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Allah’ın İstedığı bir şeydir. Allah’a inanmak, meleklere ve peygamberlere inanmak iyiliktir.”*
- *“Evet yapabilir.”*
- *“İyi olanlar dua eder, Allah’a inanır, kötü olan kimse Allah’tan başka şeylere tapar.”*
- *“Ailemden ve öğretmenlerimden öğrendim.”*
- *“Annem yemek yaparken ona yardım ediyorum, arkadaşşıma soru çözerken yardım ediyorum.”*

İyilik kavramını dini davranışlar ile açıklamış kendi yaşantısından örnekler vermiştir.

Havva, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İnsanlara güzel güzel davranmaktır.”*
- *“Bazıları yapar bazıları yapamaz.”*
- *“Kötü insanlar saygısız olur kötülük yapar, iyi insanlar insanlara güzel davranır, saygılı olur.”*
- *“Ailemden ve öğretmenimden öğrendim.”*
- *“Bize para toplayan biri gelmişti. Annem duymamıştı ve o gidiyordu ben de arkasından gidip ona para vermiştim sevinmişti.”*

Kavramı doğru olarak algıladığı ve kendi yaşantısından örneklerle davranışı pekiştirdiği görülmüştür.

Melike, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Bir insana kötülük yapmamaktır.”*
- *“Bazıları kötü olduğu için yapmazlar.”*
- *“Kötü olanlar saygısız olur, iyi olanlar herkese saygı duyar ve sever herkesi”*
- *“Yaşadıklarımın ve ailemden öğrendim.”*

- *“Evet. Kardeşim ağlıyordu ona kendi kekimi verdim. Arkadaşlarıma istediklerini veririm.”*

Kavramın doğru olarak algılandığı düşünülmektedir.

Muhammed, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“İyi insanların yaptığı güzel şeylerdir.”*
- *“Evet, yapabilir cennete gideriz.”*
- *“İyi olan kişi; namaz kılar Kuran okur insanlara yardım eder, kötü insan namaz kılmazlar.”*
- *“Babamdan öğrendim.”*
- *“Babam sobayı yakmak için odun topluyordu ben de ona yardım ettim.”*

Kavramın doğru bir biçimde algılandığı ve örneklendirildiği düşünülmektedir.

Süleyman, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Herkes iyi davranmak, kötülük yapmamaktır. Hemen kızmamak.”*
- *“Herkes istese yapabilir.”*
- *“ İyi olan kendi eşyasını seninle paylaşır ama kötü olan eşyasını paylaşmaz seni sevmez.”*
- *“Tecrübelerimden öğrendim.”*
- *“Evet çok. Bisikletle giderken düşen bir çocuk vardı onu kaldırdım yardım ettim ona.”*

Kavramı algılamasında kendi tecrübelerinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Zeynep, (4. Sınıf, 10 yaşında).

- *“Başkalarına yardım etmek, kötülük yapmamaktır, saygılı olmaktır.”*
- *“Hayır. İyi kalpli kişiler yapabilir.”*
- *“İyi olanlar, herkese yardım eder, namaz kılar, büyüklerinin ellerini öperler. Kötü olanlar da hırsızlık yaparlar.”*

- “Öğretmenlerinden öğrendim.”
- “Arkadaşlarıma kaybettiklerinde kalem verdim.”

Kavramın algılandığı ve diğer ahlaki davranışlarla birlikte kullanıldığı düşünülmektedir.

Bayram, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Günah düşünmemek, kötü düşünmemek, herkese yardım etmek.”
- “Herkes iyilik yapabilir. Herkesin gücü yeter.”
- “Herkese yardım ayırdım eder hep sizinle olursa iyi bir kişidir. kötüler ise sizi umursamaz, dışlar ve düşünmez.”
- “Kitaplardan öğretmenlerimden öğrendim.”
- “Dışarıda gördüğüm bir kediye yemek verdim. Arkadaşlarımla yiyeceklerimi paylaştım kardeşimin ödevlerine yarım ediyorum. İnsanlar iyilik yaptıklarında mutlu olurlar.”

İyilik kavramını doğru bir biçimde algıladığı ve ifade ettiği düşünülmektedir.

Ceyda, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “İnsanların güzel bir davranışıdır. İyilik yaparsak çok arkadaşımız olur. Mutlu oluruz.”
- “Evet yapmalıdır.”
- “Mesela davranışlarından görebiliriz. İyi olanlar kıyafetlerine dikkat ederler, kötü olanların yüzünden de belli olur. İnsanlara yardımcı olanlar iyi insanlardır.”
- “Annemden babamdan öğrendim.”
- “Otobüse binmeye çalışan küçük bir çocuğa yardım etmiştim.”

Ceyda iyilik kavramını algılayabildiği düşünülmektedir.

Ebrar, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “İnsanın bir kişiye yaptığı yardımdır.”

- *“Bazı insanlar yaparlar.”*
- *“Bir insana zarar veren kişiler kötüdür. Yardım eden iyilik yapanlar iyidir.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*
- *“Annemlere sofrayı kurarken yardımcı oluyorum.”*

Kavramın soyut bir şekilde algılandığı düşünülmektedir.

Halit, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Güzel iş yapmaktır ve iyi bir şeydir.”*
- *“Evet, yapabilir iyilik yapanı Allah sever insanlar ve toplumda sever.”*
- *“Hırsızlık yapıyorsa, sigara ve alkol kullanıyorsa, yalan söylüyorsa kötüdür. Kara günde yanında olanlar. Kötü söz söylemeyenler iyidirler.”*
- *“Ailemden ve çevremden öğrendim.”*
- *“Sokakta gördüğüm yaralı bir kediyi eve aldım ve iyileşmesine yardım ettim.”*

Çeşitli örnekler üzerinden kavramın açıklamasını yaptığı ve kavramı doğru olarak algıladığı düşünülmektedir.

Hilal, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Güzel ve iyi bir şeydir. Dürüstlüktür.”*
- *“İstedğinde yapabilir herkes.”*
- *“Herkes iyi davranan yardım eden kişiler iyidir. Kötü de herkesi dışlar iyilik yapmaz böylece ayırabiliriz.”*
- *“Ailemden öğrendim.”*
- *“Arkadaşımın parası yoktu ona yardım ettim para verdim.”*

Kavramın algılandığı düşünülmektedir..

Kübra, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişinin başkasına gösterdiği iyiliktir.”*
- *“Evet, yapmalıdır ve yapabilir.”*

- “İyi olanın, daha çok arkadaşı varken kötü olanın arkadaşı olmaz.”
- “Dedemden ve sizden öğrendim.”
- “Arkadaşıma yazılıya çalışması için yardım etmişim.”

İyilik kavramını yardım etme davranışı ile açıklamış ve iyilik yapmanın gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Onur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Oyunda olmayan birini oyuna almak iyi bir davranıştır.”
- “Herkes yapabilir ama herkes yapmıyor.”
- “İyi olan bir kişi her şeyini paylaşır, kötü olan kişi hiçbir şeyini paylaşmaz hep kavga eder.”
- “Ailemden, okuldan öğrendim.”
- “Benim internetim olduğu için sınıf arkadaşına ödevlerinde yardım ediyorum.”

İyilik kavramını örnek davranışlar ile açıklamış ve herkesin bunu yapabileceğini vurgulamıştır.

Ömürcan, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “İyilik sevap kazandırır. Allah’ın istediği bir şeydir. Herkesin bize güvenmesini sağlar. İyilik yapan kişi herkese iyilik yapmaya çalışır.”
- “Evet, Allah bizden bunu istemiştir.”
- “İyi insan hiç yalan söylemez, kötülük yapmaz, zarar vermez. Kötü insan kırar döker zarar verir.”
- “Televizyondan, ailemden öğrendim.”
- “Bir köpek vardı açtı zayıflamıştı ona ekmek verdim karnını doyurdum.”

İyilik kavramının dini bir görev olduğunu vurgulamış örneklerle açıklamıştır.

Öznur, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- “Karşımızdaki insana yardım etmektir.”

- *“Yapabilir yapmalıdır.”*
- *“Allah’a ibadet etmek iyidir ama küfür etmek kötüdür.”*
- *“Annemden, Öğretmenlerimden ve çevremden öğrendim.”*
- *“Ben okula gelirken bir teyze kaldırırma çıkamıyordu ona yardım ettim.”*

Kavramın algılandığı, açıklamalarda kendi yaşantısından örnekler verdiği düşünülmektedir.

Samet, (5. Sınıf, 11 yaşında).

- *“Bir kişinin yapması gereken yardımdır.”*
- *“Evet, ama bazısı yapmaz.”*
- *“Parası olup da iyilik yapmayan kötüdür, ama parası olmasa bile insanlara yardım etmeye çalışan iyidir.”*
- *“Çevremden ve kitaplardan öğrendim.”*
- *“Hayvanlara iyilik yaparım. Yavru kedinin ayağını sardım birine götürdüm oda onu iyileştirdi.”*

Samet’in iyilik kavramını soyut olarak algıladığı düşünülmektedir.

İyilik kavramına dair öğrencilerden alınan cevaplardan hareketle, iyilik kavramının davranışlarla öğrenildiği ve pekiştirildiği görülmüştür. Cevaplarda genel olarak iyilik kavramının, “yalan söylememek”, “yardım etmek” ve “sevap kazanmak” ifadeleri ile açıklandığı gözlemlenmiştir. İyilik kavramının dini öğretilerle desteklenerek hayatlarında vazgeçilmez bir davranış olabileceği görülmüş, öğrencilerin yaşamında önemli bir davranış olduğu tespit edilmiştir.

İyilik kavramının öğrenilmesinde verilen cevaplarda aile ve öğretmenler öne çıkmıştır bu da okulun ve ailenin çocuğun gelişimi için ortak bir paydada olması gerektiğini göstermiştir. Okul ve aile yaşantısında paralellik olan öğrenci örneklerinde olumlu sonuçlara rastlanılmış ahlaki davranışların böylelikle alışkanlığa dönüştüğü görülmüştür.

SONUÇ

10-12 yaş grubu çocuklarda dini ve ahlaki kavramların algılanma biçimlerinin nitel olarak incelendiği çalışmamızda Bolu İli, Dörtdivan İlçesi, Merkez İlköğretimde öğrenim gören 4. ve 5. sınıf öğrencilerinden 20 öğrenci ile bizzat görüşmek suretiyle görüşmeler yapılmıştır. Yaptığımız nitel görüşme tekniğinde nitel araştırmanın özelliği gereği öğrenci sayısının değil, içeriğin niteliği diğer bir ifadeyle öğrencilerin bilgilerinin niteliğinin önemli olduğu göz önünde tutularak öğrencilerden alınan cevaplardan elde edilen bulgular ışığında, şu sonuçlar çıkarılmıştır:

- Allah kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar ışığında öğrencilerin bu kavramı büyük ölçüde algıladıkları sonucuna varılmıştır. Kavramın algılanmasındaki en önemli etkinin ise öğrencilerin sorularına doyurucu cevaplar alması olduğu görülmüştür. Doğru bilgilendirme yapıldığında öğrencilerin Allah kavramını algılayabilecekleri tespit edilmiştir.

- Kıyamet kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar sonucunda öğrencilerin bu kavramı soyut olarak algılayabildikleri sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu konuda öğrencilerin farklı bir merak ve ilgilerinin olması kavramın öğrenilmesini kolaylaştırdığı tespit edilmiştir.

- Melek kavramıyla ilgili yöneltilen sorular sonucunda öğrencilerin meleklerin görevlerini algılayabildikleri fakat meleklerin yaratılışları ve şekilleri konusunda zihinlerinde tam bir netlik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca görsel materyallerin Melek kavramının algılanmasında oldukça önemli bir yeri olduğu da alınan yanıtlar sonucunda tespit edilmiştir.

- Şeytan kavramı ile ilgili yöneltilen sorular neticesinde öğrencilerin bu kavramı soyut olarak algılayabildikleri görülmüştür.

- Cennet kavramı ile ilgili yöneltilen sorular neticesinde kavramın soyut olarak algılandığı görülmüştür. Cennetin nerede olacağı sorusunda yaşanan tereddütlerin ise doğru bir bilgilendirme yapılmamasından kaynakladığı sonucuna varılmıştır.

- Cehennem kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar sonucunda bu kavramın soyut olarak algılandığı, kırmızı ve ateşin cehennem kavramı için en sık kullanılan ifadeler olduğu görülmüştür.

- Peygamber kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar sonucunda bu kavramın öğrenciler tarafından soyut olarak algılandığı görülmüştür.

- Dua kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar sonucunda öğrencilerin soyut olarak bu kavramı algılayabildiği ve hayatlarında aktif olarak kullandıkları tespit edilmiştir. Dua kavramını sıklıkla Allah ile konuşma olarak ifade etmeleri görülen sonuçlardan bir diğeridir.

- Haksızlık kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar sonucunda bu kavramın öğrenciler tarafından soyut olarak algılayabildiği tespit edilmiştir. Soruları yanıtlarken sıklıkla kendi hayatlarından örnekler vermeleri dikkat çekmiştir.

- Saygı kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar sonucunda bu kavramın doğrudan olmasa da farklı değerlerle ifade edilerek algılandığı sonucuna varılmıştır. Aile ve çevre bu kavramın öğreniminde önemli bir yer tutmaktadır.

- Güvenilirlik kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar sonucunda bu kavramın öğrenciler tarafından soyut olarak algılayabildiği görülmüştür.

- Emanet kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar sonucunda bu kavramın soyut olarak algılandığı, öğrencilerin emanet kavramını davranışlarla pekiştirildiği görülmüştür.

- Doğruluk kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar sonucunda bu kavramın algılandığı görülmüştür.

- İyilik kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar sonucunda kavramın öğrenciler tarafından algılandığı ve davranış olarak günlük hayatlarında yer aldığı tespit edilmiştir.

- Genel bir değerlendirme ile 10-12 yaş arası öğrencilerin soyut kavramları büyük ölçüde algılayabildikleri, bazı öğrencilerin ise aile, çevre ve bilgi yetersizliğinden kaynaklı soyut kavramları somutlaştırarak algılama ihtiyacı

hissettikleri görülmüştür. Yeterli olmayan bilginin yerine hayal gücü ve görsel dokümanların girdiği karşılaşılan sonuçlardan biridir.

- Görüşme esnasında sorulan 14 kavramdan yalnızca “Allah ve Melek” kavramlarındaki şekil konusunda tereddütler yaşadığı diğer 12 kavramda algılamada hiçbir sorun yaşanmadığı görülmüştür.

- Çalışmamız sonucunda görülen bir başka olgu da şudur: öğrencinin zekâ gelişiminde üç önemli unsur vardır. Bunlar; aile, okul ve çevredir. Aile burada en büyük önemi taşımaktadır. Dini eğilimleri olan yahut bilgi düzeyleri yüksek aile çocuklarının soyut kavramlara aşina oluşu kavram öğretimini kolaylaştırmaktadır. Bunun mukabili olarak daha orta halli veya fazla dini bilgisi olmayan aile çocuklarının soyut kavramları algılamada güçlük çektikleri ve somutlaştırarak algıladıkları görülmüştür.

- Öğrencilerin soyut kavramlara tatmin edici cevaplar aldığında bu kavramları sorunsuz olarak algılayabildikleri ve ifade edebildikleri karşılaştığımız sonuçlardan biridir.

- Öğrencilerin, dini kavramları soyut olarak kavramsal çerçevede açıklayabilirken, ahlaki kavramların açıklamalarında kendi yaşantılarından örnekler kullandıkları görülmüştür.

- Öğrencilerin ahlaki kavramları açıklarken diğer bütün ahlaki kavramları birbiri için açıklayıcı örnekler olarak kullanması da dikkat çeken sonuçlardan biri olmuştur.

- Öğrencilerin kendilerini ve düşüncelerini ifadelerinde zorlanmadıkları, ahlaki kavramları dini kavramlar ile açıklayabildikleri ve örnekler verebildikleri, yargılamalarda ve değerlendirmelerde bulunabildikleri ulaşılan bir başka sonuçtur.

- Ailenin ahlaki eğitime önem vermesi öğrenciyi olumlu yönde etkilemiş ve bu kavramları hem daha kolay öğrenmesini hem de öğrencinin bunları daha hızlı bir şekilde davranışa dönüştürebilmesini sağlamıştır.

- Araştırmamızda dini ve ahlaki soyut kavramların algılanmasında televizyon, internet, gazete gibi birçok kanalın öğrencilerin yanlış kazanımlarda bulunmasına sebep olduğu görülmüş, daha bilinçli olarak teknolojik destek halinde soyut kavram öğreniminde başarı sağlanabileceği sonucuna varılmıştır.

- Öğrencilerin ilgisini çeken soyut kavramların, daha çok merak ve korku unsuru kavramlar olduğu, aile, medya, çevre, internet gibi kaynaklardan öğrenerek etkilendikleri ve korktukları soyut varlıklar konusunda daha fazla bilgi sahibi oldukları görülmüştür.

- Ahlaki kavramların öğrenilmesinde her hangi bir sıkıntı yaşanmazken bunların davranışa geçirilmesinde bazı sıkıntılar olduğu tespit edilmiştir. Bu problemlerin çevre ve arkadaş ilişkilerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Sosyal çevrenin kontrol edilmesinin gerekliliği, aile ile daha fazla iletişim kurulduğunda olumlu dönütler alınabileceği sonucu görülmüştür.

- Çalışmamızın varsayımlarından biri olan “öğrencilerin soyut kavramları kısmen algılayabildikleri” varsayımı araştırmamız sonunda doğrulanmış, öğrencilerin soyut kavramları ileri düzeyde algılayabildikleri tespit edilmiştir.

- Son olarak öğrencilerle yapılan nitel görüşmemizde alınan soyut cevapların edinilen kaynaklardan ezber olarak alınıp aktarılmış olması da çalışmamızda ihtimal dâhilinde düşünülmüştür.

ÖNERİLER

1.Soyut kavram öğretiminde önce veli tabanlı değişimler yapılması yani velinin bilgilendirilmesinin gerekli olduğu bunun yanı sıra öğrencinin zihinsel gelişiminde etkili olacağından velilerle sık sık görüşülmeli veli desteği alınmalıdır.

2.Teknolojik olarak okulda gerekli imkânların sağlanması, branş ve sınıf öğretmenlerinin de pekiştirici davranışlarda bulunması gerekmekte ve birlikte paralel bir yol izlenmelidir.

3.Dini ve ahlaki soyut kavramların öğretiminde, öğrencilerin beklentileri dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, nitelikli hikâyelere, Allah'ı ve özelliklerini tanıtan ayetlere, güncel örneklere ve konuyu akıllara yaklaştıran temsillere daha fazla yer verilmelidir.

4.Özellikle Dikab öğretmenlerinin kendilerini donanımlı bir öğretmen olarak yetiştirmeli ve geliştirilmeye devam edilmelidir. Öğretmenlerin iyi bir davranış örneği sergileyip, derslerin işlenişinde farklı etkinliklere ve aktivitelere yer vermeli, dini kitapların okunmasını teşvik etmelidir.

5.Diyamet İşleri Başkanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığının ortaklaşa çalışmaları sonucunda dini ve ahlaki kavramları pekiştirici doküman, video ve oyun hazırlamalı, okullarda ve yaz kurslarında aktif olarak kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, Hatice** (2006). “*İlkokul Çocuklarının İnanç Gelişimi: Psiko- Teolojik Bir Yaklaşım*” Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Akyol, Köksal**(2002). “*Bilişsel Gelişim. Gelişim ve öğrenme*” (Edt: U. Ayten), Ankara, Anı Yay.
- Akyürek, Süleyman**(2004) “*Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*”, İstanbul. Dem Yay.,
- Allport, Gordon W.**(2004). “*Birey ve Dini*”. (Çev. Bilal Sambur), Ankara. Elis Yay.
- Ayaydın Nesrin**, (2012) “*Din Öğretiminde Soyut Kavramların Öğretilmesiyle İlgili Problemlerin İncelenmesi*” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, Mustafa** (2003) “*Gençliğin Dini ve Ahlaki Değerleri*”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, İstanbul.
- Aydın,“Betül** (2005). “*Çocuk ve Ergen Psikolojisi*”, İstanbul. Atlas Yay.
- Bacanlı, Hasan**(2001), *Gelişim ve Öğrenme*, Ankara. Nobel Yay.
- Budak, Selçuk** (2000) “*Psikoloji Sözlüğü*”, Bilim Sanat Yay. Ankara.
- Cesur, Sevim** (2003) “*Çocuk ve Ergende Ahlak Gelişimi ve Eğitimi*”. İstanbul. Çantay Kitabevi.
- Cüceloğlu, Doğan** (2000). “*İnsan ve Davranışı*”, İstanbul. Remzi Kitapevi,
- Çabuk, Salih Kerem** (2006) “*İlköğretim Öğrencilerinde Allah İnancı,*” Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çetin, Bayram** (1991) “*6–12 Yaşları Arasındaki Çocuklarda Allah inancının Gelişimi,*” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çukur, Ayşe**(1994). “*Kurum Bakımı Altında Bulunan Okul Öncesi Dönemi Çocukların Bilişsel Gelişim Düzeylerinin İncelenmesi*”, Yüksek Lisans Tezi,Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enst , Ankara.
- Demir, Sevinç** (2010). “*Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Giden 36-60 Aylık Çocukların Bilişsel Gelişim Özellikleri açısından karşılaştırılması (Kütahya İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Eğitim Bil. Enst. İstanbul.
- Erden, Münire ve Akman, Yasemin** (1998). “*Eğitim Psikolojisi Gelişim- Öğrenme- Öğretme*”, 5. Basım, Ankara. Ankara Yay.,
- Gander,Mary; Gardiner, Harry**(1998). “*Çocuk ve Ergen Gelişimi*” (Çev. O. Bekir) Ankara, İmge Kitabevi,
- Güngör, Erol**(1998). “*Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*” , İstanbul, Ötüken Neşriyat,
- Holm Nil G.**, (2004) “*Din Psikolojisine Giriş*”, (Çev. A. Bahadır), İstanbul, İnsan Yay.
- Hood, Ralp W.** (2004), ,“*Dini Gelişim Kuramları*”, (Çev. M. Doğan Karacoşkun) Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Sayı IV.
- Hökekleli, Hayati** (2005), “*Din Psikolojisi*”, Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Karaca, Faruk** (2007). “*Dinî Gelişim Teorileri*”, İstanbul. Dem Yay.

- Karacoskun, M. Doğan**(2004).“*Dini İnanç – Dini Davranış İlişkisine Sosyo – Psikolojik Yaklaşımlar*”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV*
- Karagöz, İsmail** (2001). *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Ankara. Yay.,
- Kutub Muhammed** (1998), “*İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*”, (Çev: B Karlıga),4. Baskı, İstanbul. İşaret Yay.
- Küçükkaragöz, Hadiye.**(2004). *Bilişsel gelişim ve dil gelişimi. Gelişim ve öğrenme Psikolojisi*”, Ankara. Pegem A Yay.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi** (2004). “*Kişilik ve Din*”, İstanbul. Dem Yay.
- Mehmedoğlu, Yurdagül** (2005),“*Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*”, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Okumuşlar, Muhiddin** (2002). “*Fıtrattan Dine*”, Konya, Yediveren Yay.
- Osmanoğlu, Cemil** (2007) “*Basmak Teorileri Açısından Dini Gelişim, İnanç Gelişimi ve Eğitimi*”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özeri, Zeynep Nezahat** (2004) “*Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*”, İstanbul. Dem Yay.
- Seçer, Zarife** (2003),“*Yoğun Düşünme Eğitimi Programının Çocukların Ahlaki Yargılarına Etkisinin İncelenmesi*”, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üni. Sos. Bil. Enst. , Konya
- Selçuk, Mualla** (2005). “*Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*”, Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,
- Selçuk, Ziya** (2000). “*Gelişim ve Öğrenme*”, Ankara, Nobel Yay.
- Senemoğlu, Nuray** (2000). *İlk Çocukluk Döneminde Gelişim. Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi.*” (Edt: Esra Ceyhan),” Eskişehir. Ankara Üni. Yay.
- Şafak, Zeki** (2008). “*İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmen ve Yöneticilerin Bilişsel Ahlaki Yeteneklerinin İncelenmesi*” Yüksek Lisans Tezi Yeditepe Üni. Sos. Bil. Enst. , İstanbul,
- Türkiye Diyanet Vakfı**, (2006). “*İlmihal*”, Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ucur, Elvan**(2005) “*Farklı Aile Tutumlarının Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Bilişsel Performans Düzeylerine Etkisi*”, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sos. Bil. Enst. İstanbul,
- Ülgen, Gülten ve Fidan, Emel** (1983). “*Çocuk Gelişimi*”, İstanbul. Milli Eğitim Basımevi,
- Yavuz, Kerim** (1983), “*Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*”, Ankara. Diyanet Yay.
- Yavuz, Kerim** (1994). “*Çocuk ve Din*”, İstanbul. Çocuk Vakfı Yayınları,
- Yavuzer, Haluk** (1997) “*Çocuk Psikolojisi*”, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan** (2010). “*Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*”, Ankara: Seçkin Yay.
- Yıldız, Murat** (2007), “*Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*”, İzmir.İzmir İlahiyat Vakfı Yay.
- Yürükoğlu, Atalay**(1992). “*Çocuk Ruh Sağlığı. Çocuğun Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları*”, İstanbul. Özgür Yay.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Zuhâl KILIÇASLAN

Doğum Yeri ve Yılı: Kütahya / 1986

Yabancı Dili: İngilizce

İlköğretim: Çavdarhisar 100. Yıl İlköğretim Okulu / 2010

Ortaöğretim: Düzce İmam-Hatip ve Anadolu İmam Hatip Lisesi / 2004

Lisans: Selçuk Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi – İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı / 2009

Çalışma Hayatı:

Merkez Şehit Orhan Yalçın İ.O.(2009-2012)

Söğütlü Türk- Fransız Kardeşlik Ortaokulu (2012-...)